

Scientia & Societas

3

Coronavirus Impact on Power Consumption –
Data from the Czech Republic, Germany and Sweden

35

Macroeconomic and Social Connotations of College Students' Attitudes
towards Immigrants in the Czech Republic and the U.S.

47

Potential 'COVID' Financial Crisis and Impending
Stock Market Crash?

57

Recentní reflexe evidence skutečných majitelů právnických osob
a svěřenských fondů v kontextu legislativy České republiky

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 Ing. Jakub Zezula
Coronavirus Impact on Power Consumption – Data from the Czech Republic, Germany and Sweden
- 14 Ing. Michaela Zemanová
Roľa emócií v rozhodovacom procese / The Role of Emotions in Decision-Making
- 23 Doc. Ing. Svoboda, František, Ph.D. / Mgr. Sabina Heyová
Kapitoly z dějin nejoblíbenější daně / Chapters from the History of the Most Popular Tax
- 35 Assoc. Prof. Ing. Milan Palát, Ph.D. / Prof. Karl Seeley, Ph.D.
Macroeconomic and Social Connotations of College Students' Attitudes towards Immigrants in the Czech Republic and the U.S.
- 47 Ing. Libor Šimek / Prof. Ing. Václav Cempírek, PhD.
Potential 'COVID' Financial Crisis and Impending Stock Market Crash?
- 57 JUDr. Aleš Zpěvák, Ph.D. / Doc. Ing. Michael Kroh, CSc.
Recentní reflexe evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů
v kontextu legislativy České republiky / Recent Reflection of the Registration of Beneficial Owners
of Legal Entities and Trust Funds in the Context of Czech Legislation
- 68 Dr. Eugeniusz Suwiński
Patriotic Education in Global World
- 77 Dr. Karolina Wiśniewska
About Seeking Values in the World of Cultural Chaos

Coronavirus Impact on Power Consumption — Data from the Czech Republic, Germany and Sweden¹

▶ Ing. Jakub Zezula » University of Economics Prague, Faculty of International Relations,
Department of International Business, Winston Churchill Sq. 4, 130 67 Prague, Czech Republic;
email: Jakub.Zezula@vse.cz

* 1. Introduction

Coronavirus since its first appearance in China in late 2019 has affected lives all over the world. According to the latest data available more than 10 millions of people have been infected (Worldometers, 2020). Significant measures have been taken by the governments in order to mitigate to possibility of the virus to spread. These measures among others include closing of factories across all industries. This paper presents seasonally adjusted data of power consumption in the Czech Republic, Germany and Sweden. Its goal is to compare power consumption in countries that adopted strong restrictions against the coronavirus with a country that kept the economy running. The added value of the paper is in statistically seasonally adjusted data that enable relevant comparison of the values in the horizon of past five years.

2. Background and Literature Review

In spite of the significance of the pandemic impacts of the SARS-CoV-2 on different areas of econ-

omy have been discussed all over the world. Most of the papers discuss and investigate its impacts on the future performance of economies. On the contrary to the economic growth experienced in the past years the coronavirus introduces uncertainty shock to the global economy that could be followed by a shock in the industrial production that is marked in the huge increase of the volatility in the stock markets (Baker et al., 2020).

Ozili and Arun analyzed spillover effects of Covid-19 into the global economy and its sectors. Their findings confirm that the economy lockdown and other restrictions have strong impact on economic activities and stock markets. On the other hand this decline was partially compensated by increased government spending and movement restrictions. A direct effect of coronavirus cases was not significant (Ozili and Arun, 2020).

Electricity is a specific commodity due to its nonstorability (except for battery storages and pump storages with relatively low capacities in terms of the whole power market). This specific feature means that the power volume traded on the spot markets has to be determined for immediate

¹ This paper was supported by IGA VŠE as a part of a project under a registration number F2/16/2020 Finanční deriváty jako nástroj hedgingu na trzích s elektřinou.

- consumption – there is no significant part of the demand that would intend to stock the commodity. Based on this fact and due to the significant demand shock caused by restrictive measures the consumed volume is expected to drop significantly.

Lewis, Mertens and Stock focus their analysis on indexes that represent economic activity in the USA till the beginning of April. The analyzed Weekly Economic Index consists of more different variables that should follow the economic activity of the country and each of these variables has its weight. One of these variables considered is electricity output with its weight of 0.12. For the last week of the respective period the index showed decline of 6 % (Lewis, Mertens and Stock, 2020).

Ruiz Estrada, Park and Lee (2020) investigate the impact of the disease in Wuhan on Trade, Tourism, Transport, and Electricity Consumption of China. According to their simulation the effect of the coronavirus on the electricity consumption should be opposite and the electricity consumption should contribute to the GDP growth in 2020-

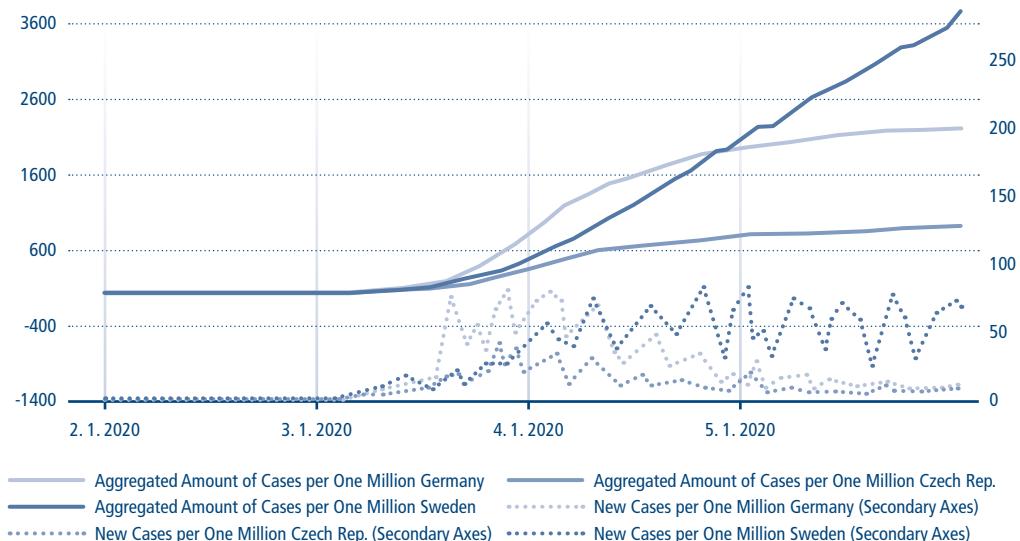
-2021. The explanation expects the surge in power consumption because of the higher demand caused by quarantine and healthcare demand (Ruiz Estrada, Park and Lee, 2020). Cicala (2020) analyzed change in the power consumption across Europe after the introduction of safety measures connected to the coronavirus. In comparison the the power consumption before the restrictions the power demand decreased in Europe by 10% (Cicala, 2020).

Study of Barooah and Agdas focuses on the power market in the USA. In line with the hypothesis their study confirmed decline in the power consumption connected with reduction of the economic activity in the USA. One exception was represented by Florida where the pandemic lead to significant increase of residential power demand (Barooah and Agdas, 2020).

3. Covid-19 Outbreak

Covid-19 is a respiratory disease caused by coronavirus that can spread form one person to another.

Figure 1 » COVID-19 cases

Source: own compilation based on OWID (2020)

Coronavirus pandemic affected economies all over the world. Countries adopted different approaches in effort to mitigate impacts of the disease. Czech and German government chose more restrictive attitude on contrary to more relaxed one in case of Sweden.

According to the World Health Organization for the majority of infected people it represents a mild to moderate illness. Severe health problems can suffer people with another medical issues and older people (CDCP, 2020).

In the beginning of December 2019 cases of a new coronavirus appeared in Wuhan, China. In the end of December 2019 China reported cases of pneumonia in Wuhan to the World Health Organization. On 7 January a new type of the coronavirus was described by the Chinese authorities and four days later the first case of death was reported. On 13 January 2020 first evidence of the virus outside China came from Thailand and a week after cases in the USA, Japan and South Korea were confirmed. In the middle of February the first case of death caused by the coronavirus was reported in Europe – in France. After a dramatic increase of cases Italy decided to lock down a few towns on 23 February (WEF, 2020).

The first case of the coronavirus appeared in the Czech Republic with the beginning of March with significant increase of the evidence of new cases in the middle of this month and late March. As a reaction to this increase of new cases the Czech government introduced several measures on 14 and 15 March including (Vláda ČR, 2020):

- restriction on free movement of persons;
- recommendation of work from home and support of vacations or paid leave by employers;
- closure of retail stores and shopping malls.

After this measures taken by the Czech government several manufacturers decided to interrupt their production. Škoda Auto stopped its production on 18 March for the period of 6 weeks with restart on 27 April. Followed by another Czech car

producer TPCA interrupting the production on 19 March and starting again on 25 May and Hyundai Nošovice stopping on 19 March and restarting 18 May (TPCA, 2020; ČTK, 2020).

In Germany the virus had been detected before the first case in the Czech Republic – in January. However the massive outbreak of new cases happened approximately in the same time period as in Czechia in the second half of March.

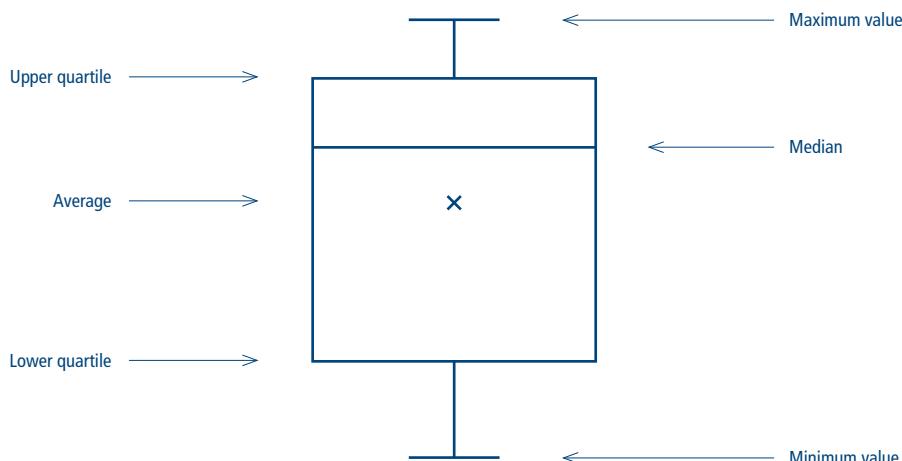
Folowing up the increasing amount of cases the German Ministry of Health recommended cancellation of all events above 1 000 attendees from 9 March on. On 15 March controls on German borders were introduced and Bavaria came up with restriction in order to slow down spread of the virus. On 22 March public gatherings of more than 2 people were forbidden and restaurants were closed until further notice (DDE, 2020). Trend of the manufacturers approach to the virus was in Germany similar as in the Czech Republic. On 17 March Volkswagen suspended its production until 27 April (VW, 2020).

Unlike the Czech and German case Sweden did not introduce such a dramatic restrictions. The first case appeared there with the beginning of February but start of steep increase of new cases was recorded in the second half of March. The government decided not to tighten the economy and complete lock down of production was not the case of Sweden.

4. Data and analysis

Analysis is based on the data of ČEPS (Czech Transmission System Operator), German Bundesnetzagentur's market platform SMARD and the ➔

→ **Figure 2 » Box and whisker chart description**

Source: own compilation

power exchange Nord Pool. The obtained data follow power consumption in the Czech Republic, Germany and Sweden within the time range of years 2015–2020 and are presented for months January – May. Monthly sums of power consumption are used for calculation of percentage yearly changes and consumption development indexes. Daily sums are used in the box and whisker plots in order to present volatilities of power consumption in the respective months within the time range. Structure of the chart is as in figure 2.

The time series are seasonally adjusted using the X-12-Arima model. X-12-Arima model is widely used as means of adjustment economic time series (Zhou and Dong, 2012). It is a nonparametric seasonal adjustment method based on decomposition of time series on three components (trend, seasonal, residual). For the decomposition of the time series multiplicative time series model is used:

$$y(t) = T * S * R;$$

where T = trend, S = season, R = residuals. ARIMA model can be described as ARIMA $(p,d,q)x(P,D,Q)$ where noseasonal part: (a) p = number of autore-

gressive terms; (b) d = number of nonseasonal differences needed for stationarity; (c) q = number of lagged forecast errors in the prediction equation; and seasonal part: (a) P = number of seasonal autoregressive terms; (b) D = number of seasonal differences; and (c) Q = number of seasonal moving average (Nau, 2020). Models used are. (a) Czech Republic: $(0\ 1\ 1)(0\ 1\ 1)$; (b) Germany: $(0\ 1\ 1)(0\ 1\ 1)$; and (c) Sweden: $(0\ 0\ 0)(0\ 1\ 1)$.

4.1 Yearly dynamics

Table 1 presents seasonally adjusted yearly changes in monthly power consumption in the Czech Republic, Germany and Sweden. In order to show the context of the year data for January and February (before the lockdowns and measures against the coronavirus were introduced) are presented as well. In all three analyzed countries no significant decline in the power consumption was detected in March as the demand stayed on the approximately same level as in the previous year. However in April and May there was a significant fall in the consumption in both of the countries that adopted significant measures and restrictions. The drop

Table 1 » Power consumption yearly changes

	Month	2016	2017	2018	2019	2020
Czech Republic	January	3.0 %	9.2 %	-9.3 %	5.9 %	-2.1 %
	February	0.3 %	4.0 %	2.5 %	-3.5 %	1.7 %
	March	0.8 %	0.8 %	10.8 %	-9.1 %	0.1 %
	April	1.5 %	2.8 %	-3.1 %	2.6 %	-11.8 %
	May	2.9 %	-0.4 %	1.2 %	1.5 %	-12.5 %
Germany	January	2.5 %	5.6 %	-2.6 %	3.1 %	-3.8 %
	February	5.9 %	-1.3 %	0.8 %	-0.9 %	2.1 %
	March	0.5 %	1.9 %	3.2 %	-2.9 %	-1.9 %
	April	3.8 %	-0.6 %	1.6 %	-0.3 %	-8.3 %
	May	2.9 %	3.3 %	0.9 %	0.5 %	-11.7 %
Sweden	January	11.3 %	-4.4 %	-3.4 %	4.3 %	-11.1 %
	February	8.3 %	-3.9 %	5.1 %	-8.3 %	2.4 %
	March	2.2 %	0.9 %	8.0 %	-8.7 %	1.0 %
	April	4.1 %	1.2 %	-2.4 %	-1.5 %	0.2 %
	May	-3.4 %	4.0 %	-4.5 %	4.5 %	-2.4 %

Source: own compilation based on ČEPS (2020), SMARD (2020), Nordpool (2020)

Table 2 » Power consumption indexes (Year 2015 = 100)

	Month	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Czech Republic	January	100	103	112	102	108	106
	February	100	100	104	107	103	105
	March	100	101	102	113	102	102
	April	100	102	104	101	104	92
	May	100	103	102	104	105	92
Germany	January	100	103	108	105	109	105
	February	100	106	105	105	104	107
	March	100	101	103	106	103	101
	April	100	104	103	105	105	96
	May	100	103	106	107	108	95
Sweden	January	100	111	106	103	107	95
	February	100	108	104	109	100	103
	March	100	102	103	111	102	103
	April	100	104	105	103	101	101
	May	100	97	100	96	100	98

Source: own compilation based on ČEPS (2020), SMARD (2020), Nordpool (2020)

- was a bit more significant in the Czech Republic in April and quite similar in May. In Sweden that did not lock down the whole economy the values shown are in line with the yearly changes over the past years.

Indexed data with the base year 2015 show developments in the power consumption over the past 6 years in January–May period. There has been an uprising trend of the power consumption in the Czech Republic and Germany for the period January–March. In the last 5 years the power consumption was higher compared to 2015. On the contrary power consumption in April and May 2020 were the only months to decrease below the level of 2015 – In Czechia by 8%, in Germany by 4–5%. In Sweden the level of consumption remained stable. In May 2020 the demand dropped below May 2015 however as visible from the time-series this is not extraordinary phenomena for the Swedish power demand in May

4.2 Consumption bands

In the box and whisker plots below (figure 3) of daily consumption for each of the analyzed countries in respective month and year are presented.

Volumes of power consumed in March were in all three countries in line with previous years. The maximum daily consumption values increased by 3% in case of the Czech Republic and by 0.6% in case of Germany. However median values were lower compared to the last year by 3% (Czechia) and 6% (Germany). Sweden recorded decrease in volatility of power consumption by 40%.

A significant decline in the consumption was noticeable in April (figure 4). In the Czech Republic lowest daily power consumption in the last five years was recorded reaching 141 853 MWh. Median consumption value decreased below the border of lower quartile of the preceeding years. And the lower quartile value 2020 decreased below the minimum values of the previous years – the power consumption in more than 25% of the days was below the lowest days of April of the past 4 years.

German power consumption in April was milder than in Czechia. Lowest daily consumption value did not go beyond the minimum of April 2019. However the highest power demand did not exceed median value of the past years with more than 75% of the days below average April days of the past years. April power demand in Sweden remained at regular level compared to the previous years. Median and average consumption stagnated. The range of daily power demand was tighter compared to the preceeding two years – volatility of power demand was more stable.

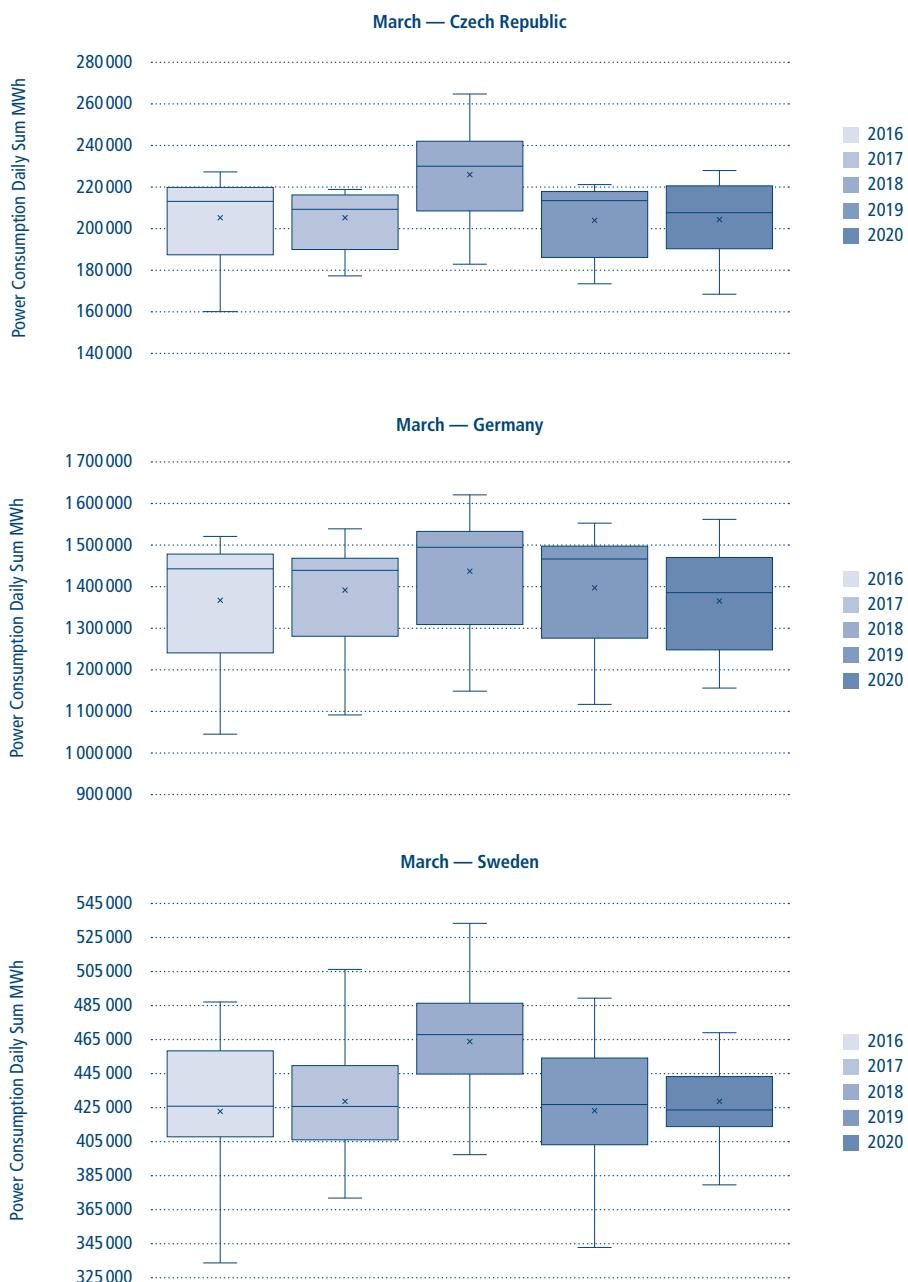
The trend set in April continued in May in the Czech Republic with even higher year to year decline of the power demand. Lowest power demanding day of the past 5 years was recorded in May as well with the total consumption of 143 477 MWh. However compared to April the distribution of the values was more consistant with the previous years – 50% of days the power demand remained higher than the lower quartile of daily consumptions of 2016–2018.

The decline in power demand in Germany in May was more significant than in April. The highest consumption value was lower than median value of the previous years and on a similar level as average day of preceeding years. Lower quartile value declined to the value of lowest consumption days of previous years. On the contrary to the April data Swedish power demand dropped in May setting the lowest daily power consumption within the past five years. However the median value reached approximately the same level as in years 2016 and 2018. Bigger spread in the lowest 25% of the values was recorded implying lower demand at the weekend days.

5. Conclusion and further research

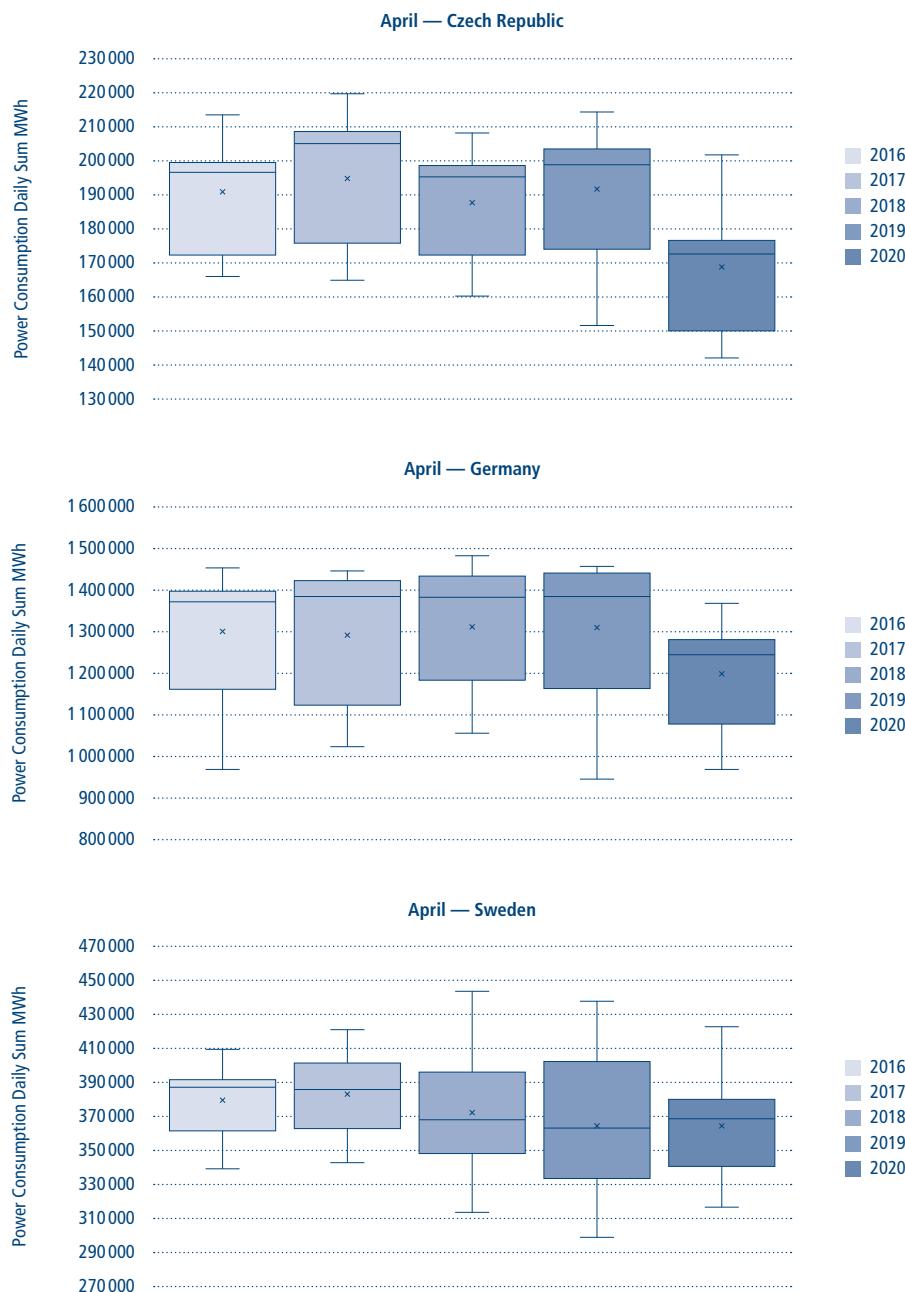
Coronavirus pandemic affected economies all over the world. Countries adopted different approaches in effort to mitigate impacts of the disease. Czech and German government chose more restrictive attitude on contrary to more relaxed one in case of

Figure 3 » Box and whisker charts — power consumption in March

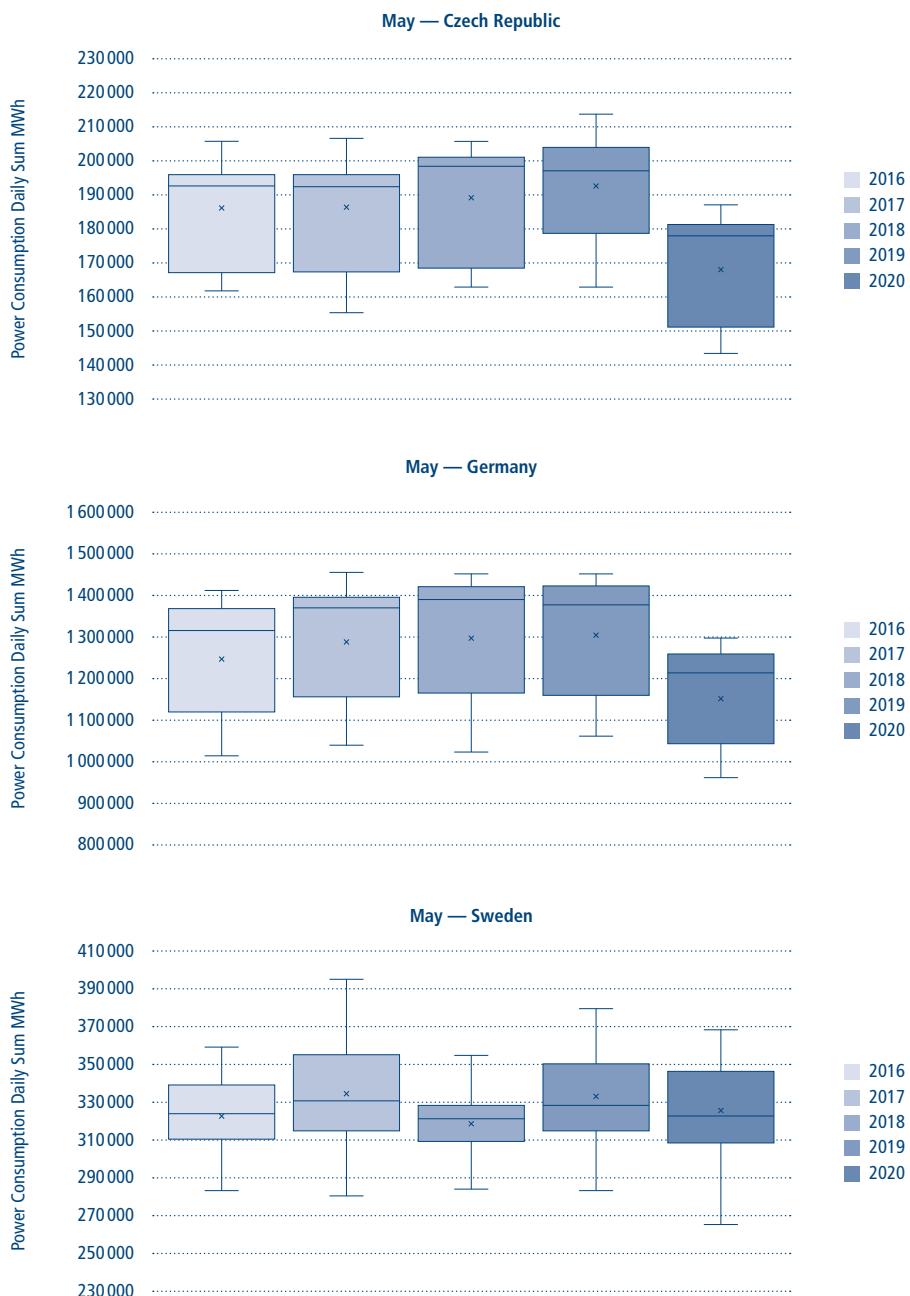
Source: own compilation based on ČEPS (2020), SMARD (2020), Nordpool (2020)

→ **Figure 4 » Box and whisker charts — power consumption in April**

Source: own compilation based on ČEPS (2020), SMARD (2020), Nordpool (2020)

Figure 5 » Box and whisker charts — power consumption in May

Source: own compilation based on ČEPS (2020), SMARD (2020), Nordpool (2020)

- Sweden. Among other effects the restrictive resulted in decline of industrial production and interruptions of production lines.

Based on the data of the Czech grid operator (ČEPS), German Grid Agency (Bundesnetzagentur) and Nordpool Power Exchange seasonally adjusted power data of the last 6 years were analyzed. Power consumption in March remained stable in all three countries in terms of the demand of previous years. Significant decline of the power consumption happened in April and May in the Czech Republic (12 % both months) and Germany

(8 % in April, 12 % in May). Swedish power consumption stayed at the same level as in the year 2019 in April followed by a decrease of 2 % in May. However there was a similar drop in Swedish power consumption in May 2016 and 2018.

Further research could focus on impacts of coronavirus on power prices. Decline of power consumption lead to increase of effective share of renewables in the power production mix. This fact together with a decline of the emission allowance price were significant bearish factors for the power markets during the coronavirus restrictions.

REFERENCES

- [1] BAKER, S. R. et al.: *COVID-Induced Economic Uncertainty*. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2020.
- [2] BAROOAH, P., AGDAS, D.: *The COVID-19 Pandemic's Impact on Electricity Demand and Supply*. Brisbane: Queensland University of Technology, 2020. [online]. Available from: <https://dicelab.mae.ufl.edu/docs/paperBarooahAgdas_May23_2020.pdf>.
- [3] SMARD: *Strommarktdaten. Marktdaten*. Bonn: Bundesnetzagentur 2020. [online]. Available from: <https://www.smard.de/home/downloadcenter/download_marktdaten>.
- [4] CDCP: *Global COVID-19*. Atlanta: Centers for Disease Control and Prevention, 2020. [online]. Available from: <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/global-covid-19/index.html>>.
- [5] CICALA, S.: *Early Economic Impacts of COVID-19 in Europe: A View from the Grid*. Chicago: University of Chicago Paper, 2020.
- [6] ČEPS: *Data*. Praha: ČEPS, 2020. [online]. Dostupné z: <<https://www.ceps.cz/cs/data>>.
- [7] ČTK: Automobilka TPCA prodloužila odstávku výroby, nyní do 18. května, České noviny, 2020. [online]. Dostupné z: <<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/automobilka-tpca-prodlouzila-odstavku-vyroby-nyni-do-18-kvetna/1885812>>.
- [8] DDE: Coronavirus in Germany – informations. *Deutschland.de*, 2020. [online] Available from: <<https://www.deutschland.de/en/news/coronavirus-in-germany-information>>.
- [9] LEWIS, D., MERTENS, K., STOCK, J. H.: *U.S. Economic Activity during the Early Weeks of the SARS-CoV-2 Outbreak*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- [10] NAU, R.: *ARIMA Models for Time Series Forecasting*. Durham: Duke University, 2020. [online]. Available from: <<https://people.duke.edu/~rnau/seasrim.htm>>.
- [11] NPG: *Market Data. Power System Data*. Lysaker: Nord Pool Group, 2020. [online] Available from: <<https://www.nordpoolgroup.com/Market-data1/Power-system-data/Consumption1/Consumption/ALL/Hourly1/?view=table>>.
- [12] OWID: Coronavirus source data. *Our World in Data*, 2020. [online]. Available from: <<https://ourworldindata.org/coronavirus-source-data>>.
- [13] OZILI, P. K., ARUN, T.: *Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy*. Amsterdam: Elsevier, 2020. [online]. Available from: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3562570>.
- [14] RUIZ ESTRADA, A. M., PARK, D., LEE, M.: *The Evaluation of the Final Impact of Wuhan COVID-19*

- on Trade, Tourism, Transport, and Electricity Consumption of China.* Amsterdam: Elsevier, 2020. [online]. Available from: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3551093>.
- [15] TPCA (2020): *TPCA zahájila výrobu.* Kolín: TPCA, 2020. [online]. Dostupné z: <<http://www.tPCA.cz/pro-media/tiskove-zpravy/372-tpca-zahajila-vyrobu/>>.
- [16] VLÁDA ČR: (2020): Mimořádná opatření. *Vlada.cz*, 2020. [online] Available from: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/mimoradna-opatreni_-_co-aktualne-plati-180234/>.
- [17] VW: *Press Releases. Production at Volkswagen in Wolfsburg Begins Again Today.* Wolfsburg: Volkswagen, 2020. [online] Available from: <<https://www.volkswagen-newsroom.com/en/press-releases/production-at-volkswagen-in-wolfsburg-begins-again-today-5991>>.
- [18] WEF: *Agenda. Global Issues: Covid-19.* Cologny: World Economic Forum, 2020. [online]. Available from: <<https://www.weforum.org/agenda/archive/covid-19>>.
- [19] WORLDOMETERS: *Coronavirus cases. Worldometers*, 2020. [online]. [cit. 30-06-2020]. Available from: <<https://www.worldometers.info/coronavirus/>>
- [20] ZHOU, Z. B., DONG, X. C.: Analysis about the seasonality of China's crude oil import based on X-12-ARIMA. *Energy*, 2012, 42, pp. 281–288.

Coronavirus Impact on Power Consumption – First Data from the Czech Republic, Germany and Sweden

ABSTRACT

Due to the coronavirus spread across the globe countries adopted restrictive measures to mitigate its impacts including the Czech Republic and Germany. Sweden on the other hand decided to adopt only milder measures without interruption of industrial production. These measures impacted power demand accordingly. Using the data of ČEPS, Bundesnetzagentur and Nordpool this paper analyzed changes in the seasonally adjusted power consumption after the restrictive measures in the Czech Republic, Germany and Sweden. A significant decline of the demand was recorded in Czechia and Germany. The consumption in Sweden remained stable in April and slightly dropped in May.

KEYWORDS

Power consumption; coronavirus; energy markets

JEL CLASSIFICATION

Q40

Roľa emócií v rozhodovacom procese

- Ing. Michaela Zemanová » Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodní vztahů,
Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika;
email: qhalm02@vse.cz

* 1. Úvod

Ľudstvo sa už od nepamäti snaží uchopiť a vysvetliť vzťah medzi rozumom a citom, ako sa navzájom ovplyvňujú, obmedzujú a dopĺňajú. Avšak podľa známeho výroku Reného Descarta „Myslím, teda som“ sú začiatky tejto snahy ohraničené práve našou racionalitou a schopnosťou vedome si uvedomovať svoju vlastnú existenciu. Teda bez schopnosti myslieť, by naša existencia bola bezpredmetná. Táto osvietenská premisa jasne vymedzuje dualistický vzťah medzi racionalitou a emóciami (mysľou a telom), kde rozum hrá prím pred emóciami. Súčasná európska a celkovo západná civilizácia¹ sú založené na predpokladoch vzišlých z vedeckej revolúcie v období osvietenstva, kde je dokonalá racionalita chápana ako odpútanie sa od ľudskej nedokonalosti vychádzajúcej z našej biolo-

gickej podstaty, čo predstavuje i najvyšší stupeň snahy o vyššie poznanie s cieľom osloboďiť rozum od nedokonalosti a iracionality ľudského konania.

Z takéhoto chápania racionality vzišiel i obraz človeka, tzv. homo economicus, ktorý sa rozhoduje na základe vlastných záujmov. Vlastné záujmy sú definované v kontexte racionálneho egoizmu jednotlivca, ktorý sa usiluje o maximalizáciu svojich očakávaných úžitkov.² Toto normatívne chápanie predstavuje základ pre klasické teórie posudzovania a rozhodovania, ktoré sa vyznačujú formalizovaním poznávania, ako napríklad teória racionálnej voľby. Novšie teórie rozoberajúce proces rozhodovania normatívnosť striedajú s deskriptívnosťou, prípadne sa snažia o ich prierez. Tento posun nastal v dôsledku prepojenia viacerých vedúcich disciplín, ako ekonómie, filozofie, sociológie, psychológie, ale i neurovedy zameraných na beha-

¹ Základnými piliermi novovekého európskeho hodnotového systému sa spolu s antickým a kresťanským dedičstvom stáva mechanická prírodoveda. Vytvára sa tak obraz sveta ako jednotného celku riadiaceho sa určitými zákonitosťami. Človek v ňom predstavuje subjekt podriadený týmto zákonitosťiam, avšak je schopný ich poznat a následne pretvárať nielen prírodu ale i vytvárať jeho vlastnú novú ľudskú skutočnosť. Príroda predstavuje objekt racionálnej aktivity človeka. Táto premisa predstavuje paradigmatický základ antropocentristického prístupu k prírode západoeurópskej kultúry (Lehmannová et al., 2010).

² Teória očakávaného úžitku založená na predpoklade Oskara Morgensterna a Johna von Neumanna (40-te roky 20. storočia) sa radí do neoklasickej ekonómie, aj keď vychádza z premis klasickej ekonómie a autorov ako John Bentham (utilitarizmus) a Daniel Bernoulli (Petrohradský paradox). Kej zo rozpracovaniu prispel v 50-tych rokoch i Leonard Jimmie Savage (obhajoba subjektívnej a individuálnej pravdepodobnosti). V rozhodovaní to pre jednotlivca znamená porovnávanie medzi očakávanými úžitkami dostupných možností na základe ich očakávania a hodnoty — očakávanie predstavuje presvedčenie o pravdepodobnosti istého výsledku a hodnota je presvedčenie o želateľnosti daného výsledku (Bavolár, 2012, s. 19).

viorálnu a kognitívnu stránku človeka, a z ktorých vzišli disciplíny ako behaviorálna ekonómia alebo neuroekonómia, ktoré navracajú a potvrdzujú dôležitosť psychologických determinantov a emócií.

Cieľom state je bližšie objasniť vzťah medzi emóciami a rozhodovaním ako sú chápane z pohľadu alternatívnych ekonomických teórií a z pohľadu interdisciplinárnej oblasti skúmania posudzovania a rozhodovania. V časti „Rozum verus cit“ je diskutovaná otázka vzťahu ľudskej racionality a emocionality, ako je tento vzťah vnímaný v priebehu vývoja behaviorálnej ekonómie, na príklade jej najznámejších teoretických východísk zaobrajúcich sa rozhodovaním. V časti „Rozum a cit“ je diskusia posunutá do doby od 90-tych rokov 20. storočia a sústreduje sa na objasnenie tohto vzťahu z pohľadu neurovedeckého pokroku.

2. Rozum verus cit

V úvode bol v krátkosti predstavený dualistický prístup, ktorý oddeľuje racionálne myslenie a emócie. Potlačenie do úzadia alebo úplne opomenutie dichotómie rationality a emocionality v kontexte rozhodovania a sústredenie sa len na racionálnu stránku človeka bolo dlho doménou záujmu klasickej a neoklasickej ekonómie, a najmä z pohľadu mikroekonómie, ako disciplíny zaobrajúcej sa ekonomickým rozhodovaním jednotlivcov usilujúcich sa o maximalizovanie úžitku.

Klasický pohľad na racionalitu vnímal správanie ľudí, tzv. homo economicus, v súlade s jasne a pevne stanovenými preferenciami na ktoré faktory ako nálada, externý kontext a prezentácia situácie či problému nemali žiadен vplyv. Emócie predstavovali iracionalitu a z tohto pohľadu boli brané ako výnimka z pravidla či ako prekážka a zastieranie správneho úsudku a následného rozhodnutia ako takého. Zaujímavý je ale poznatok, že prví ekonómiovia sformulovali ekonomické premisy, ako napríklad koncepciu úžitku, na základe psychologických aspektov rozhodovania. Z tohto pohľadu

úžitok (util) vyjadruje pozitívnu hodnotu, ktorá je spájaná s pocitmi šťastia a spokojnosti. V procese rozhodovania jednotlivce vníma ale i riziko nedosiahnutia očakávaného úžitku pri nesprávnom rozhodnutí. Takéto nesprávne rozhodnutia sú spájané s pocitmi strachu a smútku. Ide teda o kalkuláciu možných ziskov a strát z rôznych perspektív, či už finančnej (úzko súvisiacej s inými perspektívami), ale i spoločenskej (status jednotlivca v spoločnosti, naplnenie jeho sociálnych potrieb), alebo individuálnej (naplnenie jeho biologických potrieb).

Teda prvopočiatky ekonomickej vedy možno definovať viac ako „morálnu filozofiu“ než exaktívnu vedu (Baláž, 2010, s. 89). Príkladom je i samotný Adam Smith a jeho dielo Teória morálnych citov, kde poukazuje na prepojenie etiky a citov v ovplyvňovaní rozhodovania jednotlivca. Smith opisuje ľudí ako spoločenských tvorov, ktorí na základe schopnosti prejavovať vzájomné sympatie,³ vytvárajú funkčný systém morálky. Podobne ako v prípade trhového systému, systém morálky funguje na princípe ľudských inštinktov vďaka ktorým má tento systém samoutvárací a samoregulujúci charakter (Butler, 2011, s. 83). Snaha o exaktnosť a priblíženie sa k prírodným vedám viedli v 19. a najmä v prvej polovici 20. storočia k uplatňovaniu pozitivistickej metodológie v ekonomickom výskume. V tej dobe to znamenalo vypustenie psychologických faktorov ovplyvňujúcich správanie a rozhodovanie jednotlivcov v ekonomickom procese z výskumu. Dôvodom bolo najmä už spomínané uplatňovanie prístupu teórie racionalnej voľby v neoklasickej ekonómii, ktorý psychiku jednotlivca nebral na vedomie. Na druhej strane, pozitivistický prístup výskumu neboli v rozpore s aplikovaním psychologických prístupov do ekonómie. Avšak v tej dobe neboli ešte vytvorený vhodný metodologický aparát na zapojenie psychologických aspektov do šúdia ekonomického rozhodovania jednotlivca.

Samotná vedná disciplína psychológie si v 20. storočí prechádzala významnými paradigmatickými

³ Podľa Eamonna Butlera je v dnešnej dobe vhodnejší pojem „empatia“.

- zmenami. V polovici 20. storočia dominovala paradigma behaviorálnej psychológie,⁴ ktorá podobne ako neoklasická ekonómia nebrala do úvahy emočnú či duševnú stránku človeka. Zaoberala sa ľudským chovaním, a ako je toto chovanie ovplyvňované vonkajšími stimulmi. Skúmanie ľudskej mysle bolo považované za irelevantné, pretože ju nebolo možné objektívne pozorovať. Myseľ predstavovala len akúsi čiernu schránku stojacu medzi vonkajšími stimulmi a prejavmi v chovaní ľudí (Ríchová, 2014). Hlavné premisy psychologického behaviorizmu ako vednej disciplíny vychádzali z filozofie vedy v podobe empirizmu, objektivizmu a pozitivizmu. Takýto prístup bol v metodologickej rovine prenesený i do iných disciplín, ktoré sa vo svojom výskume zaoberajú ľudským chovaním. Vznikajú tak nové disciplíny ako politický behaviorizmus či behaviorálna ekonómia.⁵

Zlomovým bodom v zmene prístupu v usudzovaní a rozhodovaní sa stala takzvaná kognitívna revolúcia, ktorá vyústila do paradigmatickej zmeny v psychológií, kde sa dominantným smerom od konca 50-tych rokov 20. storočia stala kognitívna psychológia. Z jej poznatkov vychádzajú i prvé teoretické základy behaviorálnej ekonómie. Najvýraznejšiu zmenu predstavovalo nové poňatie racionality, ktorú Herbert Simon v roku 1955 definoval ako ohraničenú racionalitu. Model ohraničenej racionality akceptuje obmedzenia ľudského usudzovania a následného rozhodovania, ktoré nemusí byť vždy a priori optimálne. Berie do úvahy, že ľudia častokrát pri rozhodovaní pracujú s obmedzenými informáciami, časom, a výpočtovými kapacitami či zručnosťami. Model poukazuje na kognitívne procesy, ktoré vedú k uspokojivému

a adekvátnemu riešeniu daného problému v daný moment (Hoffrage a Reimer, 2004, s. 441).

Spočiatku bolo takéto chápanie racionality bráne ako negatívne, keďže upozorňovalo na obmedzenia ľudského myslenia a následného správania. Od druhej polovice 70-tych rokov sa ale začína pre sadzovať pozitívny pohľad na ohraničenú racionalitu, ktorá nie je chápaná z pohľadu obmedzenia, ale z pohľadu adaptívneho správania v neštandardných situáciách, kedy človek pri rozhodovaní využíva rôzne heuristiky⁶ prístupy (Payne, Bettman a Johnson, 1994). Koncom 90-tych rokov Gerd Gigerenzer a Peter Todd rozšírili teóriu ohraničenej racionality vypracovaním takzvaného adaptívneho kufríka s náradím (toolbox), ktorý po menúva rôzne rozhodovacie postupy. Kufrík pojednáva so špecifickým pohľadom na ohraničenú realitu rozpracovanú na základe troch premís, a to (Gigerenzer, 2002, s. 38):

- Psychologickej plauzibility, ktorej cieľom je porozumieť ako sa ľudia (alebo iné živočíšne druhy) rozhodujú v kontexte ohraničenej racionality a v kontraste s dokonalou predstavou o neobmedzenosti času, vedomostí, pamäti alebo iných nekonečných zdrojov. Výzvou je vytvoriť model ohraničenej racionality, ktorý by pozostával z reálnych kognitívnych, emocionálnych, sociálnych a behaviorálnych charakteristik ľudí a živočíchov.
- Špecifickosti domény, ktorá predstavuje konkrétny príklad heuristiky vybranej z kufríka s náradím. Táto premisa je v protiklade s teóriou očakávaného úžitku, ktorá pracuje so všeobecnou doménou. Jednotlivé heuristiky pozostávajú z takzvaných kognitívnych a emo-

⁴ Z anglického prekladu slova „behavior“, čo znamená „chovanie“.

⁵ Termíny behaviorizmus a behavioralizmus bývajú často používané ako synonymá, viacerí autori však upozorňujú na ich rozdiel, kedy behaviorizmus sa pripisuje k psychológií a behavioralizmus sa používa vo všeobecnosti u iných vedných disciplín zaobrajúcich sa ľudským chovaním, ide teda o behaviorálne vedy (Ríchová, 2014). V českej terminológii sa behavioralizmus označuje i ako scientizmus predstavujúci metodologicko-epistemologický smer, ktorý spája metódy z matematiky, štatistiky, politických vied a ekonómie — konkrétnie s teóriou hier a teóriou racionalnej volby (Smolík, 2014, s. 88).

⁶ Termín heuristika pochádza z gréckiny a znamená „služiaci k zisteniu alebo objaveniu“. Heuristika predstavuje stratégii ignorujúcu určitú časť informácií s cieľom prijať rozhodnutie rýchlejšie, šetrnejšie, a presnejšie než iné komplexnejšie metódy. Heuristiky sú potrebné k nájdeniu dôkazu, kym analýza je k overovaniu a kontrole daného dôkazu (Gigerenzer a Gaissmaier, 2011, s. 454).

cionálnych stavebných blokov, ktoré môžu presaľovať do viacerých heuristik a tak umožňujú i vytváranie nových heuristik.

- Ekologickej racionality, ktorá vyzdvihuje význam a vzťah medzi štruktúrami prostredia a heuristikami. V tomto kontexte racionalita špecifických domén heuristik nie je vyjadrená cez optimalizáciu alebo konzistenciu, ale je chápana ako miera (úspešnej alebo neúspešnej) adaptácie do rôznych štruktúr prostredia.

Z uvedených premís vyplýva, že dlho opomínaná emocionalita sa prijatím nových modelov ohraňčenej racionality dostáva do pozornosti štúdií o rozhodovaní. Z pohľadu vývoja behaviorálnej ekonómie ako vedeckej disciplíny možno sledovať viacero prístupov zapojenia emociality. Prvý prístup stál pri zdrode disciplíny, kedy sa vymedzila od premís a konceptov neoklasickej ekonómie, konkrétnie teórie očakávaného úžitku a jeho maximalizácie alebo konceptov rovnováhy a efektivity, čo malo za následok i vypracovanie teórie vyhliadok (prospektovej teórie) autormi Danielom Kahnemanom a Amosom Tverským v 70-tych rokoch 20. storočia. Tento myšlienkový prúd možno sledovať už i v 60-tych rokoch. Prospektová teória pracuje s obmedzeniami ľudskej racionality, konkrétnie pracuje s anomáliami opomenutými teóriou očakávaného úžitku, no nezavrhuje jej základné premisy, ale snaží sa prekonať normatívny charakter teórie očakávaného úžitku a namiesto toho ponúka deskripciu či dokonca preskripciu. Vybrané anomálie sú v tomto kontexte heuristiky, ktoré do určitej miery majú negatívny dôsledok na konečné rozhodnutie (Camerer, Loewenstein a Rabin, 2004, s. 6). V tejto fáze má obmedzená/ohraňčená racionalita negatívny charakter a emocionalita je braná ako určitá premenná ovplyvňujúca racionalitu a následne rozhodovanie. Emočná stránka človeka predstavuje len špecifickú doménu heuristi-

ky, ktorá je vnímaná a skúmaná najmä ako možná prekážka v správnom rozhodovaní.

Druhý prístup sa viaže k prijatiu pozitívnej stránky ohraňčenej racionality podľa vzoru Johna W. Payneho. Ľudská racionalita a tak isto i emocionalita nie sú obmedzujúce ale adaptívne podľa daných okolností či už externých alebo interných u samotného jednotlivca. Emócie⁷ sú však stále chápane v dualistickom kontexte a predstavujú hnací motor ovplyvňujúci posudzovanie a následné rozhodovanie. V tomto kontexte sa emócie vyvinuli v evolúcii pre ich adaptívnu funkciu genotypového a fenotypového prežitia. Môžu nám pomôcť prekonať naše kognitívne obmedzenia a prekážky nachádzajúce sa v prostredí v ktorom sa rozhodujeme. Emócie majú túto funkciu pretože priorizujú určité ciele, a teda mobilizujú energiu a udávajú smer správaniu. Existencia emócií napomáha ohraňčenej racionalite, pretože emócie určujú počet zvažovaných možností a upriamujú človeka na určité relevantné aspekty možností voľby. Emócie pripisujú hodnotu objektom, napomáhajú v učení ako tieto objekty získať a poskytujú motiváciu k takému konaniu (Zeelenberg et al., 2008, s. 18).

Oba tieto prístupy majú i v súčasnosti zastúpenie vo viacerých teóriach a konceptoch behaviorálnej ekonómie, ale i kognitívnej psychológie. Ide najmä o teórie duálnych procesov usudzovania, ktoré pracujú s úvahou o dvoch odlišných procesoch ľudského usudzovania a rozhodovania, a to automatickom, implicitnom a nevedomom procese, a explicitnom, vedomom a kontrolovanom procese (Drobňá, 2010, s. 49), ktoré možno inak charakterizovať ako analytickú a heuristickú stránku myslenia. Príkladom popri novších verziách prospektovej teórie, ktoré explicitne začleňujú emócie do rozhodovacieho procesu, môže byť i teória vplyvu emócií na rozhodovanie vypracovaná na konci 90-tych rokov a rozšírená začiatkom nového

⁷ Z psychologického hľadiska prevláda názor, že „každú emóciu možno považovať za jedinečnú kategóriu vyznačujúcu sa zážitkovými, fyziologickými, behaviorálnymi a sociálnymi charakteristikami, a ktorá je vyvolaná špecifickými podnetmi a udalostami“ (Slaměník, 2011, s. 11). Sociologické chápanie zasadzuje emócie do kontextu socializácie konkrétnego jednotlivca, ktorá vymedzuje charakter emócií v sociálnom priestore. Kultúrne a sociálne normy ovplyvňujú ako by sme sa mali v konkrétnych situáciách cítiť a ako by sme naše pocity mali vyjadrovať.

Ludstvo sa už od nepamäti snaží uchopiť a vysvetliť vzťah medzi rozumom a citom, ako sa navzájom ovplyvňujú, obmedzujú a dopĺňajú. Avšak podľa známeho výroku Reného Descarta „Myslím, teda som“ sú začiatky tejto snahy ohraničené práve našou racionalitou a schopnosťou vedome si uvedomovať svoju vlastnú existenciu. Teda bez schopnosti myslieť, by naša existencia bola bezpredmetná.

tisícročia. Táto teória vyzdvihuje dôležitosť emócií v rozhodovaní. Ich vplyv vidí v dvoch rovinách, a to v aktuálne prežívaných pocitoch a v predstavovaných pocitoch spojených s konkrétnou voľbou. Tieto pocity sú definované ako aktuálne prežívané emócie a anticipované emócie.⁸ Oboje predstavujú hlavný determinant zodpovedný za výber možnosti u ktorej sa očakáva najvyššie relativne potešenie alebo v doslovnom preklade najvyššia subjektívna radosť.

Pôvodná verzia teórie bola kritizovaná, že nepriniesla nové poznatky ale len nahradila koncept očakávaného úžitku s konceptom očakávaného potešenia. Mellers, Ritov a Schwartz (2009) reagovali na túto kritiku a pôvodný článok z roku 1997, kde teóriu predstavili, doplnili v roku 1999 o jej rozšírenie a v novom článku vysvetlili podobnosti a rozdiely medzi teóriou subjektívneho očakávaného potešenia a teóriou subjektívneho očakávaného úžitku. Rozdiel vidia najmä v poňatí termínov emócia a úžitok. „Emócie, ako sú prezentované teóriou vplyvu emócií na rozhodovanie, sa líšia od úžitku odvodeného z teórií voľby v dvoch dôležitých spôsoboch. Úžitok sa typicky považuje byť nezávislý od presvedčení. Kým emócie sú od pre-

svedčení závislé. Okrem toho sa predpokladá, že väčšina úžitkov je typicky monotónne spojená s peňažnými výsledkami. Emocionálne potešenie sa však nemusí zvyšovať s veľkosťou výsledku. Menšie výhry môžu prinášať lepší pocit ako väčšie výhry, záleží to od presvedčení a porovnávaní rôznych hypotéz“ (Mellers, Ritov a Schwartz, 1999, s. 341).⁹

Aj keď ich teória pracuje s predispozíciou duálneho charakteru myslieť a jej rozdielnych vplyvov na rozhodovanie, v záverečnej diskusii článku z roku 1999 taktiež upozorňujú na nový prístup chápania ľudskej racionality, ktorý sa dostáva do popredia v 90-tych rokoch, a ktorý opäť paradigmaticky mení pohľad na fenomén vzťahu emócií a rozumu.

3. Rozum a cit

„Láska, nenávisť a úzkosť, vlastnosti láskavosti a krutosti, plánované riešenia vedeckého problému alebo vytvorenie nového artefaktu. Toto všetko je založené na nervových aktivitách v mozgu za predpokladu, že mozog interagoval so svojím telom. Duša dýcha skrz telo, a utrpenie, či už začína

⁸ Emócie orientované na budúcnosť môžu mať viaceré podôby. Najčastejšie sú klasifikované ako anticipované a anticipačné emócie. Anticipované emócie sú „v čase voľby iba kogníciemi o budúcich emóciách“ (Čopková, 2016). Teda v čase rozhodovania ide iba o predstavu prežívania emócií, ktoré by mohli nastať v prípade zvolenej voľby. Anticipačné emócie sú „fenomenologicky skutočne efektívne odpovede na možné budúce udalosti, ktoré majú pozitívne alebo negatívne následky“ (Čopková, 2016). Tieto teda zodpovedajú aktuálne prežívaným afektom v čase voľby, ktoré sú ale založené na predstavách výsledku a následkoch danej voľby.

⁹ Mellers et al. ďalej argumentujú, že aj „napriek uvedeným rozdielom medzi emóciami a úžitkom, teória subjektívneho očakávaného úžitku predstavuje špeciálny prípad teórie subjektívneho očakávaného potešenia za určitých podmienok. Ak sú voľby založené na čiastočnej spätnej väzbe, maximalizácia subjektívneho očakávaného potešenia je ekvivalentná maximalizácii subjektívneho očakávaného úžitku, ak je funkcia úsudku lineárna, subjektívne pravdepodobnosť sa rovnajú 1,0 a funkcia sklamania je symetrická okolo nuly“ (1999, s. 341).

na koži alebo mentálnej predstavou, sa odohráva v tele“ (Damasio, 1994, s. xvii).

Telo a myseľ sa zjednocujú v organizmus, a dualizmus v podobe Reného Descarta sa stáva prežitkom. Emócie sa stávajú „dôležitými komponentmi racionality“ (Mellers, Ritov a Schwartz, 1999, s. 343). Takýto prístup sa začal uplatňovať vďaka technologickému pokroku v oblasti neurovedy, a najmä vďaka možnosti neinvazívneho skúmania aktivity ľudského mozgu. Následne nastal taktiež pokrok a boom v záujme o kognitívnu a afektívnu neurovedu, ktorá sa snaží objasniť presné nervové procesy v mozgu zodpovedné za naše rozhodovanie. Tento pokrok viedol začiatkom tohto milenia i ku vzniku novej disciplíny, tzv. neuroekonómie.

Za krátku dobu od začatia výskumov v tejto oblasti boli vedci schopní identifikovať dôležité štádiá emocionálneho procesu a objaviť miesta ich indukcie v mozgu.¹⁰ Stále však túto oblasť možno považovať za neprebádanú, a i to čo už objavené či overené bolo je predmetom pokračujúcej medzi- odborovej diskusie ako tieto poznatky uchopiť, ako ich uplatniť, a ako s nimi napredovať. Príkladom môžu byť dva rozdielne smery neuroekonómie. Na jednej strane je záujem o testovanie existujúcich normatívnych teórií klasickej a neoklasickej ekonómie. Na strane druhej je snaha na základe nových zistení o činnosti mozgu, ale i celého organizmu, vykonštruovať nové hypotézy a teórie súčasnej ekonómie, kedy ide častokrát o prierez behaviorálnej, experimentálnej a neuroekonómie.

Príkladmi takejto snahy a výsledkom prvých štúdií sú formulácia hypotézy somatických markerov¹¹ od Antonia Damasia z roku 1994 (Damasio,

1994) a experiment z roku 1997, v ktorej autori použili tzv. Iowskú hraciu hru, ktorá danú hypotézu podporila. Oba tieto príklady vychádzajú z pozorovaní a porovnávaní pacientov s poškodením orbitofrontálnej kôry mozgu, ktorá podľa ich záveru zapája emócie do rozhodovacieho procesu (Phelps, 2009, s. 243). Aj napriek upozorneniam na chyby a kritike týchto štúdií zo strany novších výskumov, hypotéza somatických markerov a Iowská hra položili základy neuroekonómie pracujúcej s neurofiziologiou emócií.

Ďalším príkladom aktuálnejšej štúdie je nervová afektívna teória rozhodovania (Litt, Eliasmith a Thagard, 2008). Nervová afektívna teória rozhodovania poskytuje širšie vysvetlenie premíss prospektovej teórie, a zároveň tieto vysvetlenia zjednocujú názory duálnych teórií, a teórií stavajúcich emócie ako príčinu alebo dôsledok rozhodovania. Autori tejto teórie objasňujú, že takéto ambiciozne prepojenie a rozšírenie vysvetlenia viacerých konceptov teórií je možné na základe štyroch princípov, ktoré predstavujú hlavné a nosné piliere teórie. Štyri princípy teórie definovali nasledovne (Litt, Eliasmith a Thagard, 2008 s. 252–253; slovenský preklad v Čavojová, 2010, s. 153):

- Afekt. Rozhodovanie je kognitívno-afektívny proces, ktorý zásadne závisí od emocionálneho zhodnotenia potenciálneho konania.
- Mozog. Rozhodovanie je nervový proces, ktorý je riadený dynamickou interakciou medzi niekoľkými oblasťami mozgu, vrátane časti prednej mozgovej kôry a hlavných podkôrových systémov.
- Hodnotenie. Mozog si formuluje preferencie pomocou interagujúcich, no distinktívnych me-

¹⁰ Známe sú tri základné časti mozgu — mozgový kmeň, limbický systém (napr. amygdala) a mozgová kôra (neokortex). Všetky tieto časti sú zapojené do emocionálnych procesov v rôznej mieri. Významný vplyv na emócie majú i neurotransmitery, z ktorých niektoré majú charakter hormónov. Známe sú napr. adrenalin, dopamín, či serotonin, ktorých nedostatok či nadbytok je spájaný so stresom alebo viacerými psychickými chorobami, a ktorých pôsobenie sa prejavuje emočne i fyziologicky — strach a úzkosť, zrýchlený tep, hyperventilácia, atď.

¹¹ „Marker ako signály ovplyvňujú procesy odozvy na podnety na viacerých úrovniah činnosti, z ktorých niektoré sa vyskytujú vedomie (v myšli) a niektoré sa vyskytujú nevedomie (bez zmýšľania)“ (Damasio, Everitt a Bishop, 1996, s. 1413). „Somatický marker je špecifickým prípadom pocitu vzniknutého na základe sekundárnych emócií. Tieto emócie a pocity sú učením prepojené s predpokladanými následkami určitých scenárov konania v budúcnosti. Ak sa k určitému možnému následku prípája negatívny somatický marker, funguje ich kombinácia ako výstražné znamenie. V prípade, že je príslušný somatický marker pozitívny, pôsobí ako stimul“ (Damasio, 2001, s. 155; slovenský preklad v Bavoľár, 2012, s. 36).

- chanizmov pre pozitívne a negatívne výsledky, ktoré sú kódované primárne dopamínom (pozitívne) a serotoninom (negatívne).
- Rámcovanie. Posudzovanie a rozhodovanie sa líši v závislosti od toho, ako kontext a spôsob prezentácie informácie iniciaje rozličné vzorce neurónovej aktivácie.

Rámcovanie alebo framing možno chápať ako kognitívne kontrolovanie emócií zo strany samotného jednotlivca alebo z vonkajšieho prostredia. Tomuto efektu sa venuje viacero autorov behavoriálnej ekonómie (heuristika rámcu) a neuroekonómie (ako princíp rámcovania ohraničuje ďalšie tri princípy nervovo afektívnej teórie). Známym príkladom rámcovania je prezentácia dvoch rozdielnych sád možností výberu, ktoré zostavili Tversky a Kahneman v 80-tych rokoch 20. storočia. Účastníci experimentu mali za úlohu vybrať pre nich priateľnejšiu voľbu následku rozhodnutia.

Zadanie znelo nasledovne. Prepukla choroba u ktorej sa očakávalo, že zomrie 600 ľudí. Účastníci mali vybrať spomedzi dvoch možností danej sady ako sa ľudia s touto chorobou vysporiadajú:

- *Prvá sada ponúkala: (a) program A, kedy 200 ľudí bude zachránených; a (b) program B, kedy je 1/3 pravdepodobnosť, že 600 ľudí bude zchránených a 2/3 pravdepodobnosť, že nikto neprežije.*
- *Druhá sada ponúkala: (a) program C, kedy 400 ľudí zomrie; a (b) program D, kedy je 1/3 pravdepodobnosť, že nikto nezomrie a 2/3 pravdepodobnosť, že 600 ľudí zomrie.*

Výsledok bol nasledovný: V prvej sade si 72 % účastníkov vybrało program A pred programom B, pričom iba 22 % si vybrało program C pred programom D. Pri porovnaní všetkých možností je zrejmé, že program A a program C sú totožné a tak isto i program B a program D. Zmena nastala len v ich formulácií. Rámcovanie situácií v kontexte strát a ziskov môže teda spôsobiť dramatické protichodné preferencie v scenároch rozhodovania (Litt, Eliasmith a Thagard, 2008, s. 260).

4. Záver

Cieľom state bolo objasniť roľu emócií v rozhodovaní. Nosným pilierom práce bola analýza vzťahu medzi racionalitou a emocionalitou, a ako boli a sú tieto koncepty uplatňované nielen v ekonomickom teoretickom výskume, ale aj ich prepojenie v rámci multidisciplinárnych štúdií v oblasti psychológie a kognitívnej a afektívnej neurovedy.

Pôvodný normatívny prístup ľudskej racionality z pohľadu neoklasickej ekonómie vystriedal prístup ohraničenej rationality, ktorý sa stal základným kameňom behaviorálnej ekonómie. Tá sa jednak venuje najmä anomáliám či obmedzeniam rationality a vysvetľuje ich napríklad cez heuristiky. Novšie výskumy však stavajú ohraničenú racionalitu do kontextu adaptívnej funkcie prežitia, ktoréj súčasťou je i emocionalita. Teda uplatňovanie negatívneho chápania ľudskej nedokonalosti sa vyvinulo do pozitívneho chápania ohraničenej rationality, kedy emócie začali predstavovať i výhody a nie len obmedzenia v našom posudzovaní a rozhodovaní. V tomto kontexte stále prevláda dualistický prístup, ktorý explicitne rozdeľuje rozum a emócie.

Zapojením neurovedy do skúmania vplyvu emócií na rozhodovanie sa otvorila nová oblasť výskumu, kde väčšina autorov zavrhuje dichotómne diskusie o vzťahu rozumu a citu, ale zasahuje sa o dokádzanie ich nepostrádateľného neurofyziológického prepojenia. Nervovo afektívna teória je príkladom napredovania a prepojenia poznatkov vzišlých z doterajších výskumov a štúdií, najmä teórie prospektu a teórie vplyvu emócií na rozhodovanie, tak ako pôvodná prospektová teória vziašla z premíz teórií o očakávaných úžitkoch. Z toho vyplýva, že novšie teórie a hypotézy nutne neznamenajú zavrhnutie predchádzajúcich, ale poukazujú na komplexnosť problematiky, a jej stály potenciál napredovať a vylepšovať nezrovnalosti pre jej príenos v budúcnosti.

LITERATÚRA A PRAMENE

- [1] BALÁŽ, V.: Prospektová teória a jej miesto v ekonomickom myšlení. V *Rozhodovanie a usudzovanie: Pohľady psychológie a ekonómie I.* Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2010.
- [2] BAVOĽÁR, J.: *Úvod do psychológie rozhodovania*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012.
- [3] BUTLER, E.: *The Condensed Wealth of Nations: and the Incredibly Condensed Theory of Moral Sentiments*. London: Adam Smith Research Trust, 2011.
- [4] CAMERER, C. F., LOEWENSTEIN, G., RABIN M.: *Advances in Behavioral Economics*. New York: Princeton University Press, 2004.
- [5] ČAVOJOVÁ, V.: Rola emócií v rozhodovaní a ekonomickom správaní. In *Rozhodovanie a usudzovanie: Pohľady psychológie a ekonómie I.* Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2010, s. 133–161.
- [6] ČOPKOVÁ, R.: Očakávané emócie a porušovanie noriem v kontexte na cieľ orientovaného správania. In *Spring School. A Week of Doctoral Studies*. Slovakia: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016, s. 1–7.
- [7] DAMASIO, A. R.: *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: Avon Books, 1994.
- [8] DAMASIO, A. R.: *Descartesův omyl*. Praha: Mladá Fronta, 2001.
- [9] DAMASIO, A. R., EVERITT, B. J., BISHOP, D.: The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. *Philosophical Transactions: Biological Science*, 1996, 351(1346), pp. 1413–1420.
- [10] DROBNÁ, E.: Teórie duálnych procesov usudzovania. In *Rozhodovanie a usudzovanie: Pohľady psychológie a ekonómie I.* Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2010, s. 48–87.
- [11] GIGERENZER, G.: The adaptive toolbox. In *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. Cambridge: MIT Press, 2002, pp. 37–50.
- [12] GIGERENZER, G., GAISSMAIER, W.: Heuristic decision making. *The Annual Review of Psychology*, 2011, 62, pp. 451–482.
- [13] HOFFRAGE, U., REIMER, T.: Models of bounded rationality: the approach of fast and frugal heuristics. *Management revue*, 2004, 15(4), pp. 437–459.
- [14] LEHMANNOVÁ, Z. et al.: *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.
- [15] LITT, A., ELIASMITH, C., THAGARD, P.: Neural affective decision theory: choices, brains, and emotions. *Cognitive Systems Research*, 2008, 9(4), pp. 252–273.
- [16] MELLERS, B., RITOV, I., SCHWARTZ, A.: Emotion-based choice. *Journal of Experimental Psychology: General*, 1999, 128(3), pp. 332–345.
- [17] PAYNE, J. W., BETTMAN, J. R., JOHNSON, E. J.: *The Adaptive Decision Maker*. New York: Cambridge University Press, 1993.
- [18] PHELPS, E. A.: The study of emotion in neuroeconomics. In *Neuroeconomics: Decision Making and the Brain*. London: Academic Press, 2009, pp. 233–250.
- [19] ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v současné politické vědě*. Praha: Portál, 2014.
- [20] SLAMĚNÍK, I.: *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada Publishing, 2011.
- [21] SMOLÍK, J.: *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha: Grada Publishing, 2014.
- [22] ZEELENBERG, M. et al.: On emotion specificity in decision making: Why feeling is for doing. *Judgment and Decision Making*, 2008, 3(1), pp. 18–27.

→ ABSTRAKT

Tradičné teórie klasickej a neoklasickej mikroekonómie zaobrajúce sa usudzovaním a rozhodovaním jednotlivca sú založené na predpoklade racionálneho egoizmu jednotlivca. V druhej polovici 20. storočia nastáva paradigmatická zmena chápania rationality, ktorá otvorila priestor i k zapojeniu emocionality do výskumu o rozhodovaní. Z tejto zmeny vzišla i behaviorálna ekonómia a novšia neuroekonómia. Stáť rozoberá rolu emócií v rozhodovaní z pohľadu vybraných teórií behaviorálnej ekonómie a neuroekonómie na základe analýzy vzťahu rationality a emocionality. Tento vzťah bol spočiatku definovaný z pohľadu ich dualizmu, kedy emocionalita predstavovala zlyhanie rationality. Vďaka pokroku neurovedy sa však dualistické chápanie ich vzťahu stáva prežitkom a najnovšie teórie poukazujú na emócie ako na súčasť rationality.

KLÍČOVÁ SLOVA

Emócie; behaviorálna ekonómia; neuroekonómia; usudzovanie a rozhodovanie

The Role of Emotions in Decision-Making

ABSTRACT

Traditional theories of classical and neoclassical microeconomy focusing on judgement and decision-making are based on the assumption of rational egoism of individuals. In the second half of the 20th Century, the new paradigmatic shift in understanding of rationality involved emotionality into the research about decision-making. Behavioral economics and newer neuroeconomics are the results of this shift. The article focuses on the role of emotions in decision-making from selected theories of behavioral economics and neuroeconomics based on the analysis of the relationship between rationality and emotionality. Originally, the relationship was defined in dualistic terms, when emotionality represented a failure of rationality. However, such dualistic understanding of their relationship has been outgrown thanks to the development of neuroscience. The latest theories portray emotions as a vivid part of rationality.

KEYWORDS

Emotions; behavioral economics; neuroeconomics; judgement and decision-making

JEL CLASSIFICATION

D87; D91

Kapitoly z dějin nejoblíbenější daně

- ▶ Doc. Ing. Svoboda, František, Ph.D. » Masarykova Univerzita, Filosofická fakulta, Lipová 41a, 602 00 Brno;
email: fsvoboda@mail.muni.cz
- ▶ Mgr. Sabina Heyová » Masarykova Univerzita, Filosofická fakulta, Lipová 41a, 602 00 Brno;
email: heyova.sabina@gmail.com

* 1. Úvod

Placení daní je jednou z nejméně populárních činností a není náhodou, že otázka daní stála u zrodu řady velkých revolucí novověku – Anglické revoluce za Karla I., Francouzské revoluce v poslední čtvrtině 18. století a v jistém smyslu i Americké revoluce. Za určitých okolností však existuje jedna daň, o které platí napříč staletími shoda, že je populární a lidé ji platí rádi. Jedná se o státem provozované nebo regulované loterie, které v minulosti tvořily nezanedbatelnou část příjmů veřejných rozpočtů.

Peníze z loterií (či hazardu obecně) může stát získávat různým způsobem. Buď danou hru přímo provozuje, nebo nějakým způsobem reguluje. Častější je forma regulace loterií ze strany státu. Přesto však loterie doposud zůstávaly stranou zájmu ekonomů o regulované trhy. Toto opomenutí je do určité míry pochopitelné. Současný hlavní proud ekonomie se totiž shoduje na tom, že vládní regulace je vhodná u těch statků a služeb, jejichž poskytování má charakter přirozeného monopolu, a na tato odvětví soustředí svou pozornost. Někteří ekonomové ještě připouštějí možnost regulaci odvětví, které jsou určitým způsobem stěžejní pro fungování společnosti a v krajním případě jsou za-

chraňovány z veřejných peněz, jako např. banky a jiné instituce finančního systému. Regulace má zajistit, aby k těmto krajním případům nedocházelo.

Když si však položíme otázku, která odvětví trhu mají nejdelší tradici vládní regulace a legislativních intervencí, nalezneme zcela jiná odvětví – zatímco přirozené monopoly a v určitém ohledu i peněžní služby nechávaly vlády a panovníci dlouhodobě stranou svých zájmů, jedním z nejstarších zákonů omezovaných odvětví je trh hazardních her, zvláště pak loterií jako jejich nejrozšířenějšího segmentu. Tento článek si tedy klade za cíl upozornit na dosavadní opomenutí, proto se věnuje historii vládní regulace loterií, analýze uplatňovaných regulačních nástrojů a zvláště pak dlouhodobé snaze vlád zapojit neřest ve prospěch společného dobra. Tato trvalá (a dlouhodobě sporná) snaha má tradici dlouhou tisíciletí. Text je doplněn o analýzu současných způsobů přesměrovávání výnosů loterií pro potřeby společného dobra, konkrétně do oblasti kultury.

2. Sic et Non: proměny vnímání hazardních her a loterií jako zdroje příjmů

Hazardní hry, s ohledem na jejich negativní důsledky na život jednotlivce, znaly a regulovaly ➔

→ všechny velké civilizace. Zajímavou hypotézu přináší Prize (1972), který poukazuje na možnost, že hazardní hry nahrazují snížené riziko lidské existence. U těch societ, u kterých je každodenní riziko přežití vysoké (zmiňuje Eskymáky, Melanézany či australské domorodce), nejsou hazardní hry potřebné, i když tyto society hry znají a hrají. Naopak ty společnosti, které se vymaní z každodenního ohrožení života, si větší jistotu své existence mohou kompenzovat rozvojem hazardních her.

Doklady o hazardních hrách proto máme už z vyspělých společností starověku, kde jsou doloženy např. sázky na kohoutí zápasy (v údolí Indu již kolem 2000 př. Kr.) či hru v kostky (v údolí Eufratu kolem roku 1000 př. Kr., v Indii kol. 6. stol. před Kr.; viz Prize, 1972, s. 165). Z Indie máme také první doklady o legalizaci hazardních her a s tím souvisejícího zdánění z let 321–296 př. Kr. za vlády Chandragupty (NCJSR, 1974, s. 4). První doloženou státní loterie byla patrně loterie v Číně kolem roku 100 př. Kr. za dynastie Hun, z jejíhož výnosu se opravovala a prodlužovala Velká čínská zed’ (Shears, 2003). Loterie se objevovaly i ve starém Římě.

Obecně se loterie a hazard dlouhodobě považovaly za spornou oblast lidské zábavy. Talmud i Aristoteles se shodují v názoru, že není rozdílu mezi hráčem v kostky a zlodějem (NCJSR, 1974). Za vlád římských císařů Augusta, Caliguly, Claudia a Nera byly hazardní hry formálně zakázány. Když byly později povolovány, tak vždy s výhradami.

Období středověku a novověku přistupovalo k hazardním hrám rozporuplně. Katolická církev k hazardním hrám přistupovala benevolentněji než protestanti či puritáni, a její postoj nakonec předurčil dnešní postoje k hazardu ve většině zemí Západu – v určitých případech omezovat, nepodporovat, avšak nezakazovat. Z katolického hlediska existovala určitá pravidla, která činila hry a lote-

rii akceptovatelnou – hráči by měli mít stejnou a rozumnou šanci na vítězství (odtud regulační pravidla, kolik má být vyplaceno na výhrách), hra by měla být poctivá, hráč by měl být chopen si sázku dovolit a nebýt závislý, tedy nesázet více, než si může dovolit (např. Richard I. společně s Filipem Francouzským vydali pro křižácké vojsko předpisy, kdo může hrát jakou hazardní hru, podle stavovského rozdělení¹), a motivaci hráče má být zábava, nikoliv chamecovost či snaha získat peníze na obživu (Rychlak, 1992, s. 16). Tomáš Akvinský doporučoval, aby hazard byl zakázaný pro nezletilé či v těch případech, kdy hráč není rozumově zralý. V jiných případech bylo možné hazard tolerovat, v duchu obecné tomistické zásady: „Zákon lidský je dán lidu, v němž jsou mnozí nedostatečné ctnosti, nedává se však pouze ctnostním. A proto lidský zákon nemohl zakázat, cokoliv jest proti ctnosti, nýbrž stačí mu, když zakazuje to, co rozbíjí spolužití lidí, a jiné nechává jaksi dovolené, ne že je schvaluje, nýbrž že jich netrestá“².

Problematice loterií se věnoval i Adam Smith v Bohatství národů, kde píše, že v naprostu spravedlivé loterii by měli ti, jejichž losy jsou taženy, dostat všechno, co prohrají ti, jejichž losy taženy nejsou (Smith, 2001). Tento názor ve stručnosti shrnuje jak určitou rozporuplnost tohoto druhu podnikání, tak i klíč pro jeho regulaci. Pokud zůstane provozovatel cokoliv nad nezbytně nutné náklady, jedná se o narušení spravedlnosti. Odtud pochází jistá etická spornost tohoto druhu podnikání, která, společně s (obvykle neurčitým) poukazem na možnost vytvoření psychické závislosti hráče a neužitečných výdajů, chybějících v rozpočtech domácností, vede k omezování tohoto druhu hazardu. Častým řešením v minulosti byl buď přímý (obvykle neúčinný) zákaz hazardu, nebo dva nástroje, které riziko narušení spravedlnosti eliminovaly – vládní regulace odvětví, či za-

¹ Např. osoby pod úrovni rytířů nemohly hrát o peníze, pokud nebyl přítomen důstojník, rytíři a klerici mohli hrát o peníze, ale nesměli prohrát více jak 20 šilinků za den.

² Akvinský, T. Summa teologica (II-II q. 77 a. 1 ad 1). Na rozdíl od přesného myšlení Tomáše Akvinského se dnes velmi často ztotožňuje legální a morální. Důvod prudkého růstu legislativy a předpisů v moderní době možná spočívá v tom, že naše současnost není schopna tyto kategorie oddělit a vše, co považuje za morální, chce mít i legální.

vedení státního monopolu na loterii, takže tržby provozovatele po odečtení nákladů připadly státu a byly použity ve prospěch společného dobra. Protože je loterie podnikání, ve kterém vždy vydělává provozovatel a hráči jako celek vždy prodělávají, zdálo se logické loterie omezovat či je ponechávat v rukou státu. Míra a forma omezení se v různých staletích významně lišila.

V některých obdobích státy při zvažování pozitiv, plynoucích z výnosů z loterií na straně jedné, a negativ, spojených se společenskými dopady na životy jednotlivců na straně druhé, akcentovaly spíše moralisty zdůrazňovaná negativa a loterie zakazovaly. Obvyklým výsledkem těchto zákazů byl odliv kapitálu do zemí, kde se loterie provozovat mohly, či přesun do nelegální sféry, kde z toho profitovaly kriminální struktury. V jiných obdobích akcentovaly státy spíše výnosy, a loterie umožňovaly a usměrňovaly, minimálně zavedením regulace či státního monopolu na tento druh hazardu.

Podrobněji si minulost a současnost loterií jako zdroje veřejných příjmů ukážeme na příkladech čtyř zemí, které výnosy z loterií zapojují do systému veřejných financí dlouhodobě a významně. Patří k nim zejména Itálie, jako kolébka veřejných loterií, Anglie a USA jako státy s dlouhou tradicí loterií ve prospěch společného dobra, ale také jako státy s dlouhými obdobími zákazu loterií, a Finsko, jako příklad moderního státního monopolu na hazardní hry.

3. Loterie v Itálii

Počátky loterie v Itálii jsou různými autory datovány různě. Pomineme-li kusé zprávy o loteriích v období antického Říma, pravděpodobně první doložená loterie se v Itálii se odehrála v Miláně po smrti vládce z rodu Viscontiů v roce 1447, kdy zavládla nakrátko tzv. Ambrosiánská republika. Aby republikánská vláda zvýšila svou popularitu, snížila daně, potřeba hotovosti však – vzhledem k probíhající válce s Benátkami – zůstávala vysoká. Proto vznikla loterie, kde se držitelé losů v ceně dukátu mohli zúčastnit slosování o výhru jedné ze

sedmi penězenek s 20–300 dukáty. Loterie byla populární a představitelé republiky ji jako zdroj veřejných financí hodnotili velmi vysoko (Welch, 2008, s. 80–81). Loterie byla vedena na principu „carta bianca“ – z jednoho osudí se vytahovala čísla losů a z druhého bílé lístky (prohra) nebo popsané lístky (výhra). I když republika o rok později padla a město ovládl Francesco Sforza, princip loterie s výnosy určenými pro veřejné potřeby přetrval, jak dokládá zmínka o loterii z roku 1468.

Z dubna roku 1522 máme doklady o vítězích dvou hlavních cen soukromé loterie v Benátkách (šperk za 900 dukátů vyhrála řeholnice, šperk za 2500 dukátů pak konsorcium investorů, vedených knězem od Santa Maria in Brolio (Welch, 2008, s. 71). Zákaz vzniku nových soukromých loterií, který vydala benátská Rada deseti, následoval hned po několika dnech, a vzápětí se rozběhla loterie nová, ovšem provozovaná městem, s výnosy, plynoucími do městské pokladny (kromě veřejných rozpočtů profitovali z loterií ještě překupníci losů, kteří losy prodávali s přírůžkou). Z roku 1587 pak máme zprávu o konání loterie v Římě. Mezi roky 1522 a 1587 pak můžeme hovořit o mimořádném rozkvětu veřejných loterií po celé Evropě, včetně Anglie, Německa, Polska, Nizozemí a Francie (Welch, 2008).

Většina z těchto prvních loterií se patrně odehrávala v režimu „carta bianca“. Loterie se sázěním na čísla se vyvinuly o něco později, opět v Itálii, patrně jako sázky na tradiční rozdílení některých funkcí v italských republikách, kde se funkce vybíraly losováním z daného počtu jmen politicky aktivních. Často uváděným příkladem jedné z prvních číselných loterií je loterie janovská. V Janově v 16. století se několik členů tzv. Malé rady určovalo losováním ze jmen 90–120 potenciálních kandidátů. Veřejnost začala sázet na to, kdo vyhraje, jména senátorů byla záhy nahrazena čísly od 1 do 90, vsadit se mohlo až na 5 čísel, a tak vznikla hra Lotto (Bellhouse, 1991). Tuto číselnou lotérii provozovali nejprve janovští bankéři, brzy je ale nahradila janovská vláda a její hráci schéma rychle napodobili další městské státy →

- v Itálii (Willmann, 1999, s. 7). Lotto v této podobě se hráje v Itálii dodnes.

Není bez zajímavosti, že zmíněný výběr osoby losem má v dějinách Západu velkou tradici. Losem byla v Bibli rozdělena země mezi 12 izraelských kmenů, losem byl vybrán nový apoštol Matěj, los měl rozhodovat podle sv. Augustina i o pomoci potřebným v případě nedostatečných zdrojů, neboť i pro člověka s nejlepšími úmysly je nemožné pomoci všem, kteří jsou v nouzí³. V Bruselu se ve 13. století přidělovala místa na tržiště, losem byly v Itálii rozdělovány výnosy nadace na věna chudým dívčákům. Pokud los mohl vyjevit Boží vůli či spravedlivě rozhodnout mezi stejně hodnotnými alternativami, pak mohl být (a byl) v nestabilních italských státech využíván k rozdělování politických funkcí a obcházel tak zčásti rozpory mezi jednotlivými významnými rody.

Co se ale týče sázení na výsledek losování politických funkcí, ne všichni a ne vždy akceptovali tento druh hazardu, což lze ilustrovat na příkladu papežského Říma. Papež Alexandr VII. roku 1660 loto zakázal. Roku 1665 bylo následně dekretem opět oficiálně povoleno a rozšířilo se také do Milána. Papež Klement X. byl naopak na rozdíl od Alexandra VII. a jiných lotu nakloněn, proto v letech 1670–1676 poskytoval licence k jeho provozování a hru povoloval. V Římě tedy záleželo především na postoji konkrétního papeže a zákazy se často střídaly s povoleními (o 50 let později Benedikt XIII. janovské Lotto znova zakazuje, jeho nástupce Klement XII. naopak v Římě hru Lotto znova zakládá – viz Bellhouse, 1991, s. 142). Stejně jako jinde, i v Římě se ukázalo, že zákazy nemají valný efekt, jelikož občané mohli nadále hrát buď ilegálně, či v jiném městě, čímž docházelo k odlivu kapitálu a ztrátám pro veřejné rozpočty.

V 18. století tedy byla definitivně zvolena cesta akceptace loterií, lotto bylo trvale povoleno, neboť výnosy pro veřejné rozpočty byly významné. Ještě mezi lety 1884–1897, v éře italského království, představovaly čisté příjmy z lota poměrně nezanebatelnou část příjmu státního rozpočtu (v 70. letech 19. století tvořil příjem z loterie cca 4 % příjmů⁴) a umožňovaly tomuto státu přežítí.

3.1 Loterie v dnešní Itálii

Itálie spravuje loterie prostřednictvím licencí, na jejichž vydávání má stát monopol. Tyto licence od roku 2002 rozděloval stát prostřednictvím Státní nezávislé monopolní správy (AAMS⁵), skrze kterou jednotlivé subjekty zároveň kontroloval. AAMS spadal pod ministerstvo financí, a i když mělo určité pravomoci kontroly, nemělo přímý vliv na rozdělování výnosů loterií a také nemohlo ovlivňovat a regulovat reklamu hazardu (Acleu, 2020). V roce 2012 přijala celní agentura⁶ AAMS pod svou správu a vznikl tak nový subjekt Celní a monopolní agentura⁷, který nyní zastává některé funkce, které v minulosti plnilo ministerstvo financí (Indicepa, 2020). V současné době mají na italském loterijním trhu licenci udělenou dvě společnosti – společnost SISAL, která provozuje SuperEnalotto a společnost LOTTOMATICA, která provozuje klasické lotto.

SuperEnalotto

Enallotto je v Itálii velmi známý druh hry již od poloviny 20. století, v roce 1997 ji pak převzala společnost SISAL a vytvořila z ní hru SuperEnalotto, v níž se sází na 6 čísel z 90. Tato hra dosahuje největších jackpotů v Evropě, jelikož velikost jackpotu není nijak omezena a ten se tedy navýšuje po

³ Ve spise De doctrina christiana uvedl výstižný příklad: „Předpokládejme, že máte k dispozici dar, který můžete dát jen jedné osobě. Jestliže může být obdarováno více osob a žádná z nich nemá větší potřeby než druhá a žádný nemá větší nárok vůči druhým, pak nejspravedlivější cestou, jak rozhodnout mezi nimi, je losování.“ (viz Bremner, 1993, s. 14).

⁴ Il bilancio del Regno d’Italia, s. 18–139

⁵ Amministrazione Autonoma dei Monopoli dello Stato;

⁶ L’Agenzia delle dogane

⁷ Agenzia delle Dogane e dei Monopoli

každém tahu, kdy není vyhrán (peníze se vždy přesunou do dalšího tahu). Společnost SISAL nemá nikde pevně stanoveno procento nebo částku, kterou by měla odvádět na podporu charity nebo umění. Společnost nicméně konstatuje, že od roku 2009 podporuje vzdělání, umění a kulturu, sport (zejména fotbal) a vědu a výzkum (zejména lékařský). Přesné částky, které jsou věnovány na podporu těchto projektů, nejsou uvedeny, na oficiálních stránkách je pouze zmíněno pro rok 2016 číslo 6,8 milionu eur (3,9% čistého zisku), jako částka, která byla vrácena zpět komunitě. Rozdělení výtěžků z loterie společnosti je následující: na výhry se vynakládá cca 60%, 27% jde ministerstvo financí, 8% činí provize pro maloobchodníky a necelá 4% připadají na provozní náklady a zisk (Superenalotto, 2020b).

LOTTO

LOTTOMATIC A funguje od roku 1993, od té doby je také jediným italským koncesionárem pro provoz klasického lotta. Společnost provozuje i velmi známou Lotteria Italia (novoroční loterie). Zároveň společnost provozuje nejpopulárnější italskou hru nazvanou Gioco del Lotto, která má největší výnosy z loterií v Itálii. Tato hra je tažena tříkrát za týden, přičemž výtěžky ze středečních tažení jsou určená pro Ministerstvo dědictví a kulturních aktivit, které rozděluje finanční prostředky na různé projekty, s maximální částkou 150 milionů EUR ročně. Z prodeje loterie je 50% vypláceno na výhráč, maloobchodníci dostávají 8% z prodeje. Z prodeje Gioco del Lotto 29% jde do státní pokladny, 7% zůstává pro Lottomatica a 6% se platí jako daň z hazardních her (Acleu, 2020).

4. Loterie v UK

V Anglii byla poprvé státní loterie vypsána v roce 1566 ve prospěch obnovy přístavů na jihovýchodním pobřeží (tzv. Cingue Ports). V dalších více jak sto letech byly propagovány loterie pro další obecně prospěšné účely, jako byl vodovod pro město Londýn (loterie v letech 1627, 1631, 1689) nebo

podpora sirotků a válečných invalidů. Stát obvykle získal fixní výnos prodejem koncesí soukromým provozovatelům.

V roce 1678 byla zřízena funkce úředníka u dvora, odpovědného (mimo jiné) za všechny hazardní hry. Prvním byl Thomas Neale (1641–1699), který rovněž řídil první státní lotérii. Tato tzv. Millionová loterie, shromažďující peníze pro financování Devítileté války proti Francii, byla velmi úspěšná také proto, že byla čímsi na pomezí losu a vládního dluhopisu. Los stále deset liber, ale i ten, kdo nevyhrál, dostával každý rok po dobu 16 let 1 libru zpět. (NCJSR, 1974, s. 10). V roce 1699 byla státní loterie zakázána kvůli častým podvodům (stížnosti z tohoto období jsou obecné, konkrétní popis podvodů známe až z kauzy loterie ve prospěch Britského muzea, jejich mechanismus bude popsán níže).

Loterie byly následně opět oficiálně povoleny roku 1709, byly oblíbené a generovaly vysoké příjmy. Objevil se také nový fenomén nelegálního sázení, jelikož oficiální loterie byla poměrně drahá a mohly si ji dovolit prakticky jen vyšší vrstvy. Střední a nižší vrstvy tak budou kupovaly menší podíly na losech, nebo využívaly služeb nelegálních kanceláří, které nabízely mnohem levnější sázky například navázané na průběh oficiální loterie.

Výnosy z oficiální loterie pomohly financovat ve 40. letech 18. století stavbu původního Westminsterského mostu. Loterie bylo na počátku financováno i The British museum v roce 1753, kdy z výnosu loterie v jeho prospěch bylo pořízeno sídlo Montague House. Na příkladu této loterie, jejíž fungování se již v roce 1754 stalo předmětem vyšetřování v parlamentu, lze ilustrovat, jak moc byly v té době u obyvatel oblíbené a jaké machinace s nimi byly spojeny – bylo vydáno 100 000 tiketů za cenu tří liber (1 libra ihned, 2 libry splatné později), s podmínkou, že jedna osoba nemůže mít více jak 20 losů. Nicméně tisíce losů byly skoupeny jednotlivými překupníky ještě před zahájením oficiálního prodeje (např. v parlamentním vyšetřování zmiňovaný Samson Gideon získal nejméně 4 500 losů (HOC, 1803, s. 995–996) za první splát-

- ku 1 libry a prodávaly je už dva dny po oficiálním zahájení prodejů s přirážkou až 16 šilinků⁸ (Day, 1995). Tento typ machinací s přeprodejem losů stál za zmínku i o 30 let později Adamu Smithovi, který v pasáži o loteriích hovoří o přeprodejích losů s 20–40% přirážkou (Smith, 2001, s. 97).

Patrně i z tohoto důvodu se v Británii postupně přešlo k přísnější regulaci loterií, ale také k jejich vyšší frekvenci. Od roku 1776 začala probíhat státní loterie každoročně (a to jak v Británii, tak i v amerických koloniích). Souběžně s tím však začala narůstat i odpor vůči tomuto zdroji veřejných příjmů, jednak pro korupci, která byla s chodem loterie stále spojována, jednak pro společenská zla. Kritika postupně sílila a v roce 1826 byly v Británii na dalších více jak sto let zakázány loterie jak státní, tak i soukromé.

Od roku 1694 do roku 1826, kdy byla loterie definitivně zakázána, získala vláda nejméně 35 milionů liber. Loterie dokázala spolehlivě získat vládě rychlý příjem. Zvláště v těch společnostech nebo v dobách, kde je nedostatek hotovosti v oběhu, může loterie sloužit k rychlému shromáždění hotovosti – tomu ostatně nasvědčuje jak anglická, tak i americká zkušenost a není náhodou, že ze státních loterií byly, mimo jiné, financovány armády obou stran americké války za nezávislost.

Z více jak stoleté illegality vyvedl loterie a hazardní hry až zákon o sázkách a loteriích z roku 1934, který, na základě zprávy Královské komise pro sázky a loterie, doporučil, s ohledem na rozšířenou praxi nelegálních aktivit tohoto typu, uvolnění práva na provozování menších loterií pro dobročinné účely. Celostátní loterie však byly i nadále zakázány, a až v roce 1978 další Královská komise doporučila vytvoření celostátní pravidelné loterie. Tato národní loterie byla poprvé tažena až v listopadu 1994.

4.1 Loterie v dnešní UK

Ačkoli Národní loterie nemá ve Spojeném království zákoně garantovaný monopol, je díky svému poslání jednou z nejoblíbenějších a nejrozšířenějších na území. Národní loterie je pod taktovkou vlády, provozuje ji však soukromá společnost Camelot UK Lotteries Limited, která má udělenou již několikátou licenci v řadě, nyní s platností do roku 2023 (Camelot UK, 2020).

Camelot vkládá výtěžky z loterií do centrálního fondu – National Lottery Distribution Fund (NLDF), který prostředky následně přerozděluje mezi Department for Digital, Culture, Media and Sport (v současné době 20% na Art, 20% na Sport), National Lottery Heritage Fund (20 %) a The National Lottery Community Fund (známý také jako Big Lottery Fund, 40%). Složky tvořící DCMS v kategoriích Art a Sport jsou děleny především podle zemí: Arts Council England, Creative Scotland, Arts Council of Wales, Arts Council of Northern Ireland, British Film Institute, Sport England, Sport Scotland, Sport Wales, Sport Northern Ireland, UK Sport. Všechny tyto složky jsou odpovědný vládě a Herní komisi (The Gambling Commision). NLDF rovněž spolupracuje s komisaři pro redukci státního dluhu (Commissioners for the Reduction of the National Debt – CRND). Ve spolupráci s nimi vznikl The National Lottery Distribution Fund Investment Account (NLDFIA), jehož účelem je využít dočasně volné peníze. Finanční prostředky, které nejsou v daném okamžiku nezbytně nutné k transferům, jsou dány k dispozici CRND, aby byly investovány. Roční výnos takto užívaných prostředků, investovaných zejména do pokladničních poukázk a půjček samosprávám, se pohybuje kolem 8 milionů liber (Parliament UK, 2020; UNKDMO, 2020).

⁸ libra činila 20 šilinků.

5. Loterie v USA

V amerických koloniích byly na jedné straně loterie považovány za formu dobrovolného zdanění, a z toho důvody byly podporovány občany a některými náboženskými obcemi. Na druhou stranu se stávaly také zdrojem zneužití, obchodníci si stěžovali na nekalou konkurenci a zastánci chudých poukazovali na jejich negativní dopady na nemajetné. Tak se proměňovaly i postoje veřejné moci k loterii. Na počátku byly loterie a hazard zejména v puritánských osídleních zakazovány – v Massachusetts a Connecticutu v 70. letech 17. století, zákaz však patrně nebyl příliš striktně dodržován.

Patrně také proto se postupně tento striktní postoj postupně proměňoval a začaly vznikat (resp. byly legalizovány) loterie soukromé. Na počátku 18. století se však i americké kolonie vydaly v této oblasti evropskou cestou postupného omezování soukromých loterií ve prospěch budování státního monopolu na loterie – v Massachusetts v roce 1719, v New Yorku 1721, v Connecticutu a ve městě Philadelphia v roce 1728, v Pensylvánii v roce 1762 a ve Virginii v roce 1769 (NCJSR, 1974).

Velký rozkvět loterií přinesla válka za nezávislost, neboť to byl nejjednodušší způsob, jak rychle získat potřebné zdroje hotovosti, navíc populárním způsobem, což je v ostrém protikladu se zdaněním, které je typickým příkladem získávání zdrojů nepopulárního. Dluhopisy v té době a zadaného stavu veřejné správy se prosazovaly pomaleji a obtížněji. Mezi roky 1790–1860 24 z 33 států financovalo svůj rozvoj z výnosů loterií, 287 autorizovaných loterií vyneslo 32 milionů USD⁹ ve prospěch dopravní infrastruktury, sirotčinců, špitálů a škol, včetně univerzit Harvard či Columbia (Martin a Bruce, 1994). Příkladem mohou být názvy některých loterií, vyhlašovaných v letech 1788 – 1790 v tisku – např. Petersburgh Church Lottery, Windsor County Grammar School Lottery, Lottery to Build a city Hall in Philadelphia, ale i Hartford

Bank Lottery, určená na stavbu budovy banky v Hartford (France, 1902). Společnosti organizující loterie patřily v první polovině 19. století k největším zaměstnavatelům, některé měly i stovky zaměstnanců. Spolu s dobrou znalostí trhu se jejich zkušeností s reklamou a managementem, jakož i nakládáním s hotovostí, staly základnou, na níž vyrrostly velké korporace druhé poloviny 19. století (NCJRS, 1974, s. 17)

Od 30. let 19. století (souběžně s podobným vývojem v Británii) však sílil postupný tlak na zákaz loterií na základě obvyklých argumentů – loterie nejsou dobrým zdrojem veřejných příjmů, neboť činí mnoho lidí závislých na podpoře, výherci si nejsou schopni poradit s náhlým bohatstvím, loterie jsou nebezpečnější než herny, neboť jsou dostupné širší veřejnosti, loterie mohou vynést více majitelů licence než veřejným financím (neboť bylo obvyklé prodat monopol za fixní částku, nikoliv za podíl na výnosech), oběti tohoto hazardu jsou přitahovány zdánlivou podporou společného dobra. V roce 1833 zakázaly loterie státy Pensylvánie, Massachusetts a New York a další státy postupně následovaly. Jedním z důsledků zákazu loterií byl téměř okamžitý nástup hazardních her zcela v soukromých rukou, ať už legálně či nelegálně (NCJRS, 1974, s. 20).

Jednou z mála výjimek států, kde loterie přežila přes polovinu 19. století, byla Louisiana, která garantovala 25 letý monopol na lotérii soukromému konsorciu za částku 40 000 dolarů ročně. Příjmy z prodeje losů pocházely ovšem, z pochopitelných důvodů, postupně až s 80 % ze států mimo Louisianu, tedy ze států, kde byly loterie zakázané. Roční zisk činil až 13 milionů dolarů. Kvůli Louisianské loterii byl zaveden loterijní zákon na federální úrovni, který uložil 5 % daň na příjmy z prodeje losů. Po velkém tlaku ostatních států nakonec Louisiana v roce 1893 zakázala všechny loterie na svém území. Na tento krok operátor loterie reagoval přesunutím centrály do Hondurasu, kde ji ještě nějaký čas provozoval.

⁹ Pro srovnání se hodí uvést, že v roce 1809 činily roční výdaje federální vlády 11 milionů USD (NCJSR, 1974, s. 17)

- Loterie pak byly v USA zakázány po další více než půlstoletí, než v 60. letech začaly být opět povolovány jako jedno z opatření eliminujících nelegální hazard, ovládaný organizovaným zločinem a korumpující veřejné úřady. Průkopníkem se stal stát New Hampshire, který legalizoval loteriю v roce 1964 jako Státní loterie. Následoval New York v roce 1967 a dalších 11 států v průběhu 70. let (NCJRS, 1974, str. 74).

5.1 Loterie v dnešních USA

Newhampshireský poslanec Larry Oicket navrhoval mezi roky 1953 a 63 několikrát hlasovat o zákonu o loteriích, s argumentem získat z legálních loterií více peněz pro vzdělávací instituce. Uspěl až na pátý pokus. Až poté, co byl zákon schválen i v místních referendech, byla tímto způsobem etablována po dlouhé době první legální loterie na území USA, jejímž cílem bylo „maximalizovat příjmy na podporu veřejného vzdělávání prostřednictvím bezpečného sázení, v hrách typu Lotto či prodejem stíracích losů“ (NHLC, 2020). Loterie je provozována přímo státem New Hampshire a rozpočet loterie je součástí rozpočtu státu. Za 55 let své existence vynesly příjmy z loterie vzdělávacímu systému státu přes 2 mld. USD, tj. cca v průměru 36 mil USD ročně. Tento výnos se však dlouhodobě mírně navyšuje, za posledních deset let to bylo v průměru 87 mil. USD ročně, s rekordním příjmem v roce 2019 v celkové výši 105,8 mil. USD.

Z celkových příjmů loterie jde cca 61,5 % na výhry (v posledních 10 letech se toto procento pohybovalo mezi 59,3 % a 63 %), na veřejné školství cca 26–28 %, na odměny prodejcům cca 6 %, na další náklady prodeje 2,9 % a na administrativu a odpisy 2,3 % celkových výnosů (NHLC, 2019). Federální struktura USA se odráží i ve struktuře loterijních konsorcií. Pro účely některých mezistátních her se New Hampshire zapojil (spolu se státy Vermont a Maine) do tzv. Tri-State Lottery, dále do konsorcia Multi-State Lottery Association (sdružení 38 států zaměřené na on-line hraní) a konsorcia Lucky for Life (sdružení 26 státních loterií).

6. Loterie ve Finsku

Finsko nemá tak dlouhou samostatnou historii loterie jako ostatní uvedené země, patrně také proto, že bylo dlouhou dobu pod nadvládou Švédska a později Ruska. První loterie na území fungovaly v 17. století, kdy bylo Finsko součástí Švédského království. V 19. století, kdy bylo součástí Ruska, však loterie ztrácely na oblibě, navíc trestní zákoník z roku 1899 hazardní hry zcela zakázal.

Finsko získalo nezávislost v roce 1917 a krátce poté byla v roce 1926 uspořádána první samostatná peněžitá loterie na základě udělené licence. Výtežky z této loterie od počátku jejího vzniku putovaly na podporu kultury a vědy. Finská národní loterie (Veikkauks) byla založena roku 1940 sportovními svazy původně s cílem shromáždit prostředky na podporu sportu organizováním sázeckých na sportovní výsledky. V roce 1971 k tomu přibyla loterie, jejíž podíly však byly v roce 1975 odprodány finské vládě. Od roku 1976 získala tato organizace monopol na provozování loterií a drží ho dosud (Meyer, Hayer a Griffiths, 2009).

Hazard je ve Finsku regulován na základě zákona o hazardních hrách (Lotteries Act (1047/2001), který je doplněn nařízením vlády o loteriích (Government Decree on Lotteries 1345/2001). Zákon o hazardních hrách byl několikrát novelizován, naposledy v roce 2017. Státní monopol byl roky rozdělen mezi tři společnosti, které jako jediné ve Finsku mohly provozovat hazardní hry. Tyto společnosti byly: (a) Raha-automaattiyhdistys (RAY – hrací automaty), Veikkauks Oy (loterie), a Fintoto Oy (Meyer, Hayer a Griffiths, 2009, s. 53). Tyto tři společnosti byly roku 2017 sloučeny do jediné společnosti vlastněné státem s názvem Veikkauks Oy (MoI Finland, 2020). Podle European Lotteries (EL) se jedná o nejvíce ziskovou národní herní společnost v Evropě. V roce 2011 byl generovaný výnos na jednoho finského občana ve výši € 115, přičemž průměrný výnos národních loterií na jednoho člena evropské unie je pouhých € 42 a na jednoho člena EL, jimiž jsou i státy nacházející se mimo EU, vychází tento průměr na € 30.

Placení daní je jednou z nejméně populárních činností a není náhodou, že otázka daní stála u zrodu řady velkých revolucí novověku – Anglické revoluce za Karla I., Francouzské revoluce v poslední čtvrtině 18. století a v jistém smyslu i Americké revoluce. Za určitých okolností však existuje jedna daň, o které platí napříč staletími shoda, že je populární a lidé ji platí rádi. Jedná se o státem provozované nebo regulované loterie, které v minulosti tvořily nezanedbatelnou část příjmů veřejných rozpočtů.

Finská vláda si udržuje monopol na hazardní hry, aby mohla efektivně zabezpečit kontrolu tohoto problematického trhu a aby příjmy z něj plynoucí sloužily v co nejvyšší možné míře občanům. Vzhledem k tomu, že každý ze tří operátorů se před sloučením zaměřoval na jinou oblast hazardu, nebylo nikdy nutné potýkat se s konkurenčním bojem a nekalými praktikami s tím spojenými. Na hazard dohlíží ministerstvo vnitra, konkrétně oddíl pod názvem Oddělení pro správu loterií a střelných zbraní (Lottery and Firearms Administration Unit, LFAU). Ministerstvo zdravotnictví dále dohlíží na problematiku patologického hráčství a snaží se ho omezit na minimum. Problematika daní z hazardu spadá do kompetence ministerstva financí. Výzkumy a kontroly spojené s problematikou hazardu jsou hrazeny z výtěžků hazardních her (Meyer, Hayer a Griffiths, 2009, s. 54).

Před spojením výše zmíněných tří operátorů byla správa jednotlivých společností rozdělena mezi tři ministerstva, která následně alokovala získané prostředky. Ministerstvo školství a kultury mělo na starosti příjmy společnosti Veikkauks, ministerstvo sociálních věcí a zdravotnictví mělo na starosti příjmy asociace hracích automatů a ministerstvo zemědělství a lesnictví mělo na starosti příjmy společnosti Fintoto Oy. Licence k hazardním hrám pro peněžní loterie se udělovaly výhradně těmto třem provozatelům (Meyer, Hayer a Griffiths, 2009, s. 53). Od roku 2017 již tedy existuje pouze jediná loterie, která je zcela vlastněná státem, jež za ní v plné míře odpovídá a řídí ji. Fin-

ská loterie bohužel přešla na takový typ výkaznictví, který neumožňuje spočítat, kolik procent z celkové tržby je určeno na výhry, kolik na provoz a kolik na účely společného dobra. Odhad pro rok 2019 však potvrzuje zhruba proporce minulých let – cca 60 % tržeb jde na výhry, cca 25 % na obecně prospěšné účely, 9 % náklady na provoz loterie, cca 6% je výnos loterijní daně (Kallasvuo et al., 2020). Přibližně 30 % z hrubých tržeb tak míří na podporu veřejných rozpočtů a obecného dobra.

7. Závěr

Loterie představovaly ve všech dobách snadnou a účinnou formu získání peněz pro veřejné rozpočty a na rozdíl od jiných způsobů výběru daní byly velmi oblíbené. Není nijak nadšazené nazvat je nejpopulárnější daní. Většina autorů z minulých dob ostatně loterie za určitou formu zdanění považovala, lišila se však v názoru na to, do jaké míry je racionální se loterií účastnit.

William Petty označoval loterii za náležitou daň, uvalenou na neúspěšné samolibé hlupáky; nicméně soudil, že panovník by měl ochraňovat i tyto pošetilce. Téměř doslova jeho názor cituje příseň z frašky Henryho Fieldinga, uváděná v divadle Drury Lane v roce 1732: „Loterie je zdanění / všech hlupáků ve Stvoření ... / lehkověrnost je vždy v módě / a proto bláznovství je zdroj / který je bezedný / protože blázni jsou v národě tak hojný“ (Shears, 2003).

Myšlenkovou protiváhu tvoří názor Innocenza Cotty, jednoho z kapitánů Ambrosiánské republiky →

- ky (1447–1450) v Miláně, která, jak bylo zmíněno, snížila povinné daně (čímž získala popularitu) a výpadek příjmů financovala zčásti nově zavedenou loterií (čímž rovněž získala popularitu). Ten napsal: „A zdá se mi, že každý, kdo si může dovolit vložit dukát, by byl blázen, kdyby tak neudělal. Bohaté osoby si mohou dovolit vložit i více a ani to nepocítí, a když vyhrají, získají mnohem více. Lidé střední třídy či chudí (pokud je to úplně nezničí), by měly dát peníze spíše sem než kamkoliv jinam. Pokud nevyhrají, budou pracovat jako doposud. A pokud jim Bůh dá milost vyhrát jednu z peněženek, třeba tu největší, nebudou muset pracovat už nikdy. Kdo je moudrý, vloží peníze do loterie, protože jak všem říkám, získané peníze jsou určeny pro naši obec. Tedy ti, co nevyhrají, dávají dar obci, tedy ten dukát dávají sami sobě“ (Welch, 2008, s. 81)

Je lhostejno, zda nás přesvědčí svou racionální argumentací tvrzení Williama Pettyho nebo Innocenza Cotty; pokud se soustředíme na důsledek existence státem regulovaných loterií, vidíme vysoký a jistý příjem veřejných financí. V obecné rovině existují tři způsoby, jak se státy k příjmu z této formy zdanění mohou dostat:

- Stát může fungovat pouze jako regulátor, který vybírá pouze předepsané daně, hazard je soukromým podnikáním na trhu s více provozovateli (např. ČR).
- Stát může poskytnout licenci operátorovi, který nese odpovědnost za provoz loterie a nese náklady, má však jako monopol garantované všechny příjmy, které rozděluje podle zákonem stanovených pravidel (loterie v UK).
- Stát může provozovat vlastní loterii, svým jménem a na svůj účet (Např. Finsko nebo New Hampshire od 60. let dodnes).

Většina států v Evropě i v USA volí formu aktivního regulátora nebo provozuje vlastní loterii. Důvodem pro státní podnikání v této oblasti může být také etické ospravedlnění – peníze z této zábavy nepřipadnou kriminálním strukturám, ale prospějí společnosti, a negativa provozu loterií jsou zanebatelná – z hlediska vytvoření herní závislosti nepředstavují loterie příliš velký problém, ostatně většina studií, všimajících si negativních důsledků hazardu, prakticky nikdy nezkoumají účastníky loterií. Pokud tedy není možné sklonky k hazardu vykořenit, lze alespoň využít takto generovaných příjmů k prospěšným aktivitám.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] ACLEU: Charity lotteries in Europe. *Acleu.eu*, 2020. [online]. [cit. 2020-07-03]. Available from: <<https://www.acleu.eu/index.php/charity-lotteries/italy>>.
- [2] BELLHOUSE, D. R.: The Genoese Lottery. *Statistical Science*, 6(2), 1991, pp. 141–148.
- [3] BREMNER, R. H.: *Giving. Charity and Philanthropy in History*. London: Transaction Publishers, 1993.
- [4] CAMELOT UK: *The National Lottery. About Us*. Watford: Camelot UK Lotteries Limited. [online]. [cit. 2020-07-03]. Available from: <<https://www.national-lottery.co.uk/about-us>>.
- [5] DAY, A.: Peter Leheup: an odious character. *Library Review*, 1995, 44 (6), pp. 52–56.
- [6] FRANCE, C. J.: The gambling impulse. *The American Journal of Psychology*, 1902, 13(3), pp. 364–407
- [7] HOC: *Journals of the House of Commons*. London: House of Commons, 1803.
- [8] INDICEPA: Agenzia delle Dogane e dei Monopoli. *Indicepa.gov.it*, 2020. [online]. [cit. 2020-07-03]. Dostupné z: <<https://www.indicepa.gov.it/ricerca/>>.
- [9] KALLASVUO, O. P. et al.: *Veikkaus Oy. Annual & CSR Report 2019*. Helsinki: Veikkaus, 2020. [online]. [cit. 2020-09-21]. Available from: <https://cms.veikkaus.fi/site/binaries/content/assets/dokumentti/vuosikertomus/2019/veikkaus_annual_csr_report_2019_200520.pdf>.
- [10] MARTIN, R. BRUCE, Y.: State lotteries as duopoly transfer mechanisms. *Public Choice*, 1990, 64 (3), pp. 253–264.

- [11] MEYER, G., HAYER, T., GRIFFITHS, M.: *Problem Gambling in Europe: Challenges, Prevention, and Interventions*. New York: Springer, 2009.
- [12] MoI FINLAND: *Legislation Helps to Prevent Gambling-Related Harm*. Helsinki: Ministry of Finance, 2020. [online]. [cit. 2020-07-04]. Available from <<https://intermin.fi/en/police/gambling#:~:text=Lotteries%20Act%20regulates%20gambling,related%20harm%20resulting%20from%20gambing>>.
- [13] NCJSR: *Gambling in Perspective. A Review of the Written History of Gambling and an Assessment of its Effect on Modern American Society*. United States. Washington: Commission on the Review of the National Policy toward Gambling, 1974.
- [14] NHLC: *Comprehensive Annual Financial Report*. Concord: New Hampshire Lottery Commission, 2019. [online]. [cit. 2020-09-21]. Available from: <https://www.nhlottery.com/Files/PDFs/Financial-Reports/NH_Lottery_CAFR_2019>.
- [15] NHLC: *About Us*. Concord: New Hampshire Lottery Commission, 2020. [online]. [cit. 2020-09-21]. Available from: <<https://www.nhlottery.com/About-Us>>.
- [16] PARLIAMENT UK: *The Operation of the National Lottery*. London: House of Commons. House of Lords. [online]. [cit. 2020-09-21]. Available from: <<https://publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmcumeds/56/5605.htm>>.
- [17] PRIZE, J.: Gambling in traditional Asia. *Anthropologica New Series*, 1972, 14(2), pp. 157–180.
- [18] RYCHLAK, R. J.: Lotteries, revenues and social costs: a historical examination of state-sponsored gambling. *Boston College Law Review*, 1992, 34(1), pp. 11–81.
- [19] SHEARS, P.: Lottery fraud: nothing new under the sun. *eGambling: Electronic Journal of Gambling Issues*, 2003, 9(1), (online).
- [20] SMITH, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národní*. Praha: Liberální institut, 2001
- [21] SUPERENALOTTO: Distribution of revenue. *Superenalotto.net*, 2020. [online]. [cit. 2020-07-03]. Available from: <<https://www.superenalotto.net/en/good-causes>>.
- [22] UNKDMO: *National Lottery Distribution Fund Investment Account*. London: United Kingdom Debt Management Office, 2020.
- [23] WELCH, E.: Lotteries in early modern Italy. *Past & Present*, 2008, 199 (1), pp. 71–111.
- [24] WILLMANN, G.: *The History of Lotteries*. Stanford: Stanford University, 1999.

ABSTRAKT

Článek je věnován vybraným kapitolám fenoménu loterie, jeho regulaci ze strany vlády a jeho významu pro veřejné finance. Rozvoj i útlum loterijních aktivit je nastíněn na případových studiích několika zemí. Zkoumány jsou nejen organizační struktury loterií v různých zemích, ale také mechanismy, převádějící získané prostředky ve prospěch obecného dobra.

KLÍČOVÁ SLOVA

Loterie; zdanění; veřejné finance; kultura

Chapters from the History of the Most Popular Tax

ABSTRACT

The article is aimed at selected chapters of history of the lottery phenomenon, at its regulation by the government and its importance for public finances. The development of lottery activities as well as restrictions

- are outlined in case studies of several countries. Not only the organizational structures of lotteries in different countries are examined, but also the mechanisms that transfer the obtained funds to the common good.

KEYWORDS

Lottery; Taxation; Public finance; Culture

JEL CLASSIFICATION

H24; D31; P16

Macroeconomic and Social Connotations of College Students' Attitudes towards Immigrants in the Czech Republic and the U.S.

- ▶ Assoc. Prof. Ing. Milan Palát, Ph.D. » Private College of Economic Studies Znojmo1, Loucká 21, 669 02 Znojmo; Newton College, Rašínova 2, 602 00 Brno; email: milan.palat@gmail.com
- ▶ Prof. Karl Seeley, Ph.D. » Hartwick College, One Hartwick Drive, Oneonta, 13820 New York, United States of America; email: seeley@hartwick.edu

* *1. Introduction*

Europe and the U.S. are the most popular destinations of immigrants from different parts of the world. However, an uncontrolled influx of irregular immigrants has led to an anti-immigrant mood in European society and resulted in growing popularity of populist parties with anti-immigration agenda. Current scientific studies indicate that exclusion and prejudices begin to appear when the collective interests of the majority society (in terms of economics, culture, religion, etc.) are threatened (see Ceobanu and Escandell, 2010). However, the data available about the public's views on immigrants, about peoples' perception of threats, about existing and emerging prejudices is very scarce especially among the groups of young people. This paper builds on previous research of Palát (2016) and indentifies the attitudes of college students toward immigration and immigrants with their economic, social, cultural, and other connotations, and he evaluates manifestations of racism toward immigrants from various countries from

the perspective of potential threats and clichés as well as the existing count of immigrants in the Czech Republic. The objective of the paper is to identify economic and social attitudes of college students from the Czech Republic and the U.S. toward immigrants from the socio-economic perspective and to confront it with their personal experience with different categories of immigrants from various source countries. The attitudes are evaluated among college students of economics from the Czech Republic and the U.S. and the attention of this paper is driven at their views toward immigration issues from many different angles. The paper presents a valuable comparison of Czech attitudes toward immigrants with attitudes of students from the United States. In particular, it is focussed on attitudes toward immigration from economic, social and cultural perspectives; is uncovering existing fears for different categories of migrants, potential xenophobia or racism issues and numerous other perceived threats and clichés linked with immigrants from different world regions / countries.

¹ The results presented in the article are in partial fulfilment of VGS 2021K01 'Analysis of links and relationships among firms, customers, public administration, and citizens'.

→ 2. Theoretical basis for the study of attitudes towards immigration

Empirical surveys have become important for society as a whole and have been helping with the recognition of, and research into, questions of coexistence of ethnic minorities, criminality, or other social-pathological phenomena since the 1930's in the United States and later in other countries. Themes these days include current questions of integration of migrants, immigration policy, and public attitudes. The approach known as empiricism was founded on experiences gained through investigation and most of all through social surveys. It also draws on the older approach of neopositivism. The investigations that were carried out were often further supported by efforts to obtain facts on the basis of confirmation in practice, but also by efforts at detaching it from theory, see for instance Havlik (1997). Of course, that was not meant to lead to an overemphasis on empirical material without regard for the level of knowledge reached. On the other hand it is also necessary to emphasize that theory is formed in the process of recognition and its confirmation in practice. The experience gained from a concrete practical action or from peoples' attitudes then enriches and builds the desired connection between empiricism and theory. Theory can play an explanatory role, or rarely even a predictive one. The attitudes of young people toward immigration and immigrants are formed gradually on the basis of upbringing, education, personal experience, and all other available information. New approaches in research on attitudes toward immigrants are identified by, for example, Zarate and Quezada (2012). Research into prejudices includes questions which reflect so-called realistic and symbolic threats noticed by respondents with respect to immigrants, which can then be put into the context of intolerance toward other groups in society (see e.g., Schweitzer et al., 2005). Realistic threats attack the prosperity of majority society. An example of this kind of realistic threat is, for example, the assertion that 'immigrants

get more from the government budget than they put into it' or that 'immigrants take jobs from native-born workers.' These kinds of fears often become more intense at times of economic decline when immigrants, given the limited resources in the economy, can be perceived as a threat, which shows up in, for example, the labour market or in the social sphere (see Murray et al., 2012).

Symbolic threats have to do with perceived differences in values, morals, or identity between majority society and immigrants which arise, for example, as a result of cultural or religious differences. A concrete example of perceived symbolic threats is, for example, the assertion that 'immigration undermines Czech culture'. Realistic threats have until now dominated in previous research into prejudices (Pereira et al., 2010; Mayda, 2006). It is of course important that surveys also give much more attention to questions based on symbolic threats, which is emphasized by, for example, Ceobanu and Escandell (2010) or Stephan et al. (1990), because both types of questions based on the aforementioned categories help us in developing a comprehensive understanding of the perceived threats. Also, in investigating attitudes toward immigrants it is appropriate to take into consideration the question of inter-group intolerance expressed in, for example, a respondent's discomfort from contact with other groups of people. Another view is reflected in attitudes influenced by prejudices on the evaluative and emotional level of contact with immigrants, including racial prejudices. One of the possible indicators of attitudes in this area is public articulation of racist comments which denigrate other people by aiming at their cultural or 'racial' differences (Gendall et al., 2007). In general, in comments like this one can sense the belief of the inferiority of other people which is usually supported by various negative stereotypes. In instances where respondents included in an investigation into prejudices might have a tendency to present more socially acceptable answers rather than acknowledge a particular generally unacceptable attitude (e.g., in the question of

racism), it can be more effective to aim the questions not directly at the attitudes of the individual respondent, but at attitudes common in his or her immediate environment.

As far as organizing questions in a survey-based investigation for determining respondents' attitudes toward immigration, they reflect all the basic categories that are common in similar studies (see Stephan et al., 1999; Schweitzer et al., 2005; Murray et al., 2012; Jurčík, 2013; Palát, 2016; Kawalerowicz, 2017; Palát, 2018). Research on attitudes towards immigrants devotes much attention to the relative effects of economic and social-psychological factors for understanding sentiment towards immigrants, conceived in general terms (see Hellwig and Sinno, 2017). With more immigrants making Europe their permanent home, Europeans citizens and politicians began raising questions about the social, political, economic, and legal issues of the immigrants and especially about the place of immigrants in European societies (Davidov and Semyonov, 2017).

3. Results and Discussion

A survey-based investigation has been used to determine students' attitudes toward immigrants. The structure of the survey including particular questions and statements in the survey was based on findings in comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data that review new theories based on Ceobanu and Escandell (2010), including future directions in research regarding attitudes toward immigrants that analyse social and economic issues by Zarate and Quezada (2012) and Gendall et al. (2007). We first deal with attitudes toward immigration in the socio-economic perspective in the Czech Republic and the United States. We then conduct questioning regarding personal experience with immigrants, followed by manifestations of racism towards immigrants. The next part focuses on attitudes in the Czech Republic and the United States toward immigrants from particular coun-

tries from the perspective of perceived threats and clichés. And finally, we evaluate attitudes toward existing number of immigrants from particular countries.

The main idea behind this investigation is to compare attitudes of college students from a typical immigration country having a long lasting immigration history with a country that faces rapidly increasing immigration flows only recently and that doesn't have a long term experience with it from the past. The reason why such investigation is so important was explained for instance by Pereira et al. (2010) where many perceived immigration threats can finally result in an increased discrimination against immigrants. Further evidence on perceived threats and prejudice issues have been provided already by Stephan et al. (1999) or Schweitzer et al. (2005). Based on mentioned theoretical and empirical findings including surveys, an appropriate structure of questions / statements has been selected which first of all aims at facts about immigration intentionally mixed with various clichés, then at personal experience of living together with immigrants in the s, attitudes toward the numbers of immigrants and differences in perceptions of immigrants from various countries of origin.

The target group for the survey-based investigation includes students in college departments related to economics. Participants in the survey were from four public and private colleges in the South Moravian region of the Czech Republic and one private college in the United States. The survey was carried out in two formats: a physical completion of a printed questionnaire by respondents and prevailingly an electronic questionnaire published online and available in Czech and English languages for both groups of respondents. The physical completion of surveys by individual respondents is costly and time-demanding and moreover, it may contain mistakes and incomplete answers. Therefore after completing a first small sample of questionnaires, it was digitized and the rest of surveying was conducted electronically. For both ➔

→ *A high number of refugees in some countries surrounding the Czech Republic in the last years and the helplessness of their governments and common European institutions are clearly reflecting in attitudes towards refugees in the Czech Republic. The number of labour migrants or refugees in the Czech Republic might be growing due to potential changes in future government policies or due to growing pressures for a long-term European solution of migration issues. Therefore, the attitudes identified in this paper pose considerable risks, for example for social cohesion that is necessary to be paid attention in research.*

methods, the respondents were provided the same guidelines for filling in the surveys to ensure a full compatibility of both survey formats. Due to the electronic survey method, the number of respondents expanded significantly, and moreover, it fully eliminated the time costs of digitizing the data necessary for the evaluation of the hand-completed questionnaires.

The survey was fully anonymous. However, in the final part of the survey, respondents were asked to fill in some basic demographic information concerning age, sex, education, citizenship, ethnicity, and, if relevant also information on their arrival to the Czech Republic or to the U.S., respectively. In the case of online questionnaires, the completeness was determined by an electronic check of questions being answered, without which it would be impossible to successfully submit the form. A small number of incompletely answered hand-written questionnaires was removed from the investigation and the survey reached a final count of 435 respondents. Following theoretical background has been prepared for the complex survey-based investigation, which was carried out from 2016 and this article presents the last part of it. As previously mentioned, the paper presents results of a survey-based investigation of attitudes toward immigrants from the socio-economic perspective. The target group includes students from economics-related courses of study in public and private colleges in the Czech Republic and in the United States. In the investigation in the Czech Re-

public 95.5% of people questioned were in the age range 19–30 years old. As for ethnic affiliation, 93% respondents identified themselves as Czechs, 2% as Moravians, 3.5% as Slovaks, 0.75 as Ukrainians, 0.5 as Poles and 0.25 as Russians. A few people stated a double ethnic affiliation: Czech and Slovak (four people) and Czech and Vietnamese (one person). In the investigation in the United States 40% were women and 60% men. All of the respondents in the United States claimed U.S. citizenship. The results of the survey-based investigation are divided into sections with emphasis on the main themes of the research.

Attitudes of students to immigration with regard to economy, society, culture, crime etc. were identified in Tab. 1. Key questions/statements were always posed in two ways in which their wording is alternately positive and negative, including different types of clichés such as migrants ‘steal’ jobs. This alternation prevents quick superficial answering of questions and potentially enables to compare positively and negatively posed questions. A total of 83% of Czech respondents disagree with the fact that immigrants provide skills that are in short supply and about the same percentage is not convinced of the need to attract new immigrants to the prosperity of the Czech Republic. The answers of American respondents are completely opposite where more than three quarters of them agree with these two statements. An extreme opinion that immigration literally devastates the country’s economy is supported by more than 43% of Czech re-

spondents (in contrast with only 2.9% of Americans). However, direct economic concerns that immigrants compete for jobs with local workers and 'steal' their jobs are under 30% in the Czech Republic and less than 6% in the U.S.

While more than one third of Czech respondents (34.2%) claim that immigration reduces the wages of natives, nearly three quarters of American respondents disagree with this statement. The negative impact of immigration on wages ranks as one of the most commonly mentioned immigra-

tion clichés. Approximately 64% of Czech respondents had some opinion on the issue whether immigration reduces wages of native workers (34.2% and 29.7% respectively). However, in another related question that has been formulated more precisely (with accent to a decline in wages potentially occurring due to immigration), the survey has identified a very high share of uncertainty among Czech respondents where over 52% of them chose an answer 'I don't know'. This uncertainty was obvious also from the answers of American respond-

Table 1 » Respondents' attitudes toward immigration in the socio-economic sphere (in % of total number of respondents)

	Czech Republic			United States		
	Agree	Disagree	Don't know	Agree	Disagree	Don't know
Attracting new immigrants is vital if the Czech Republic / U.S. is to prosper economically.	8.2	83.3	8.5	79.4	11.8	8.8
Immigrants provide skills that are in short supply.	7.7	83.0	9.3	76.5	11.7	11.8
Immigrants get more from the state budget than they contribute.	71.6	11.2	17.2	5.9	52.9	41.2
Immigrants make us more open to new ideas and cultures.	43.4	44.9	11.7	97.0	3.0	0
Immigrants increase crime rates.	65.1	14.5	20.4	5.9	82.3	11.8
Immigrants do not participate in the life of mainstream society.	56.4	21.9	21.7	5.9	94.1	0
Immigration decreases wages of natives.	34.2	29.7	36.1	8.8	73.5	17.7
Immigration devastates Czech/U.S. economy.	43.4	29.9	26.7	2.9	91.2	5.9
Immigrants compete with local workers and 'steal' their jobs.	29.7	47.6	22.7	5.9	88.2	5.9
Immigrants do not present a burden on Czech/U.S. social welfare system.	19.0	73.3	7.7	44.1	23.5	32.4
Immigration is undermining Czech/U.S. culture.	59.9	24.2	15.9	6.1	93.9	0
Criminal behaviour of immigrants is in average similar to natives.	21.4	53.9	24.7	64.7	11.8	23.5
Immigrants mix with natives and enrich Czech/U.S. society.	18.2	68.3	13.5	91.2	2.9	5.9
No decline in wages occurs due to immigration.	20.0	27.9	52.1	55.9	8.8	35.3

Source: author's calculations of survey results

→ **Table 2 » Respondents' personal experience with immigrants (in % of total number of respondents)**

Are you disturbed in your life in the Czech Republic / in the U.S. by.....?	Czech Republic			United States		
	Yes	No	Don't know	Yes	No	Don't know
immigrants in general	56.1	38.4	5.5	0	96.7	3.3
economic immigrants	50.4	34.2	15.4	6.7	86.7	6.6
refugees	67.6	26.4	6.0	3.3	90	6.7
immigrants from developed countries	22.9	65.3	11.8	0	100	0
immigrants from developing countries	54.9	34.2	10.9	6.7	93.3	0
immigrants practicing any other religion than Christianity	46.1	42.6	11.3	3.3	96.7	0
immigrants from Muslim countries	74.3	20.4	5.3	3.3	93.3	3.4
immigrants with other than heterosexual orientation	17.7	74.6	7.7	0	100	0
immigrants of different race/ethnicity	32.4	58.1	9.5	3.3	96.7	0
native Roma people	71.8	20.9	7.3	—	—	—
Roma people from Slovakia, Romania, etc.	71.1	17.7	11.2	—	—	—

Source: author's calculations of survey results

ents where more than 35% of them chose this answer. This indicates that more than a half of Czech respondents (and more than third of American respondents) have limited awareness about wage related immigration issues.

The results indicate that many respondents may tend to various clichés, particularly because of the lack of knowledge and information available. This is more obvious from the answers of Czech respondents with a clear deficiency in the education system that should gradually familiarize students with the very essence of human migration and its main aspects from different perspectives. Only on the basis of such knowledge it is possible to uncover very deeply rooted clichés, to identify real existing problems and to start looking for their possible solutions.

Besides job issues and wages, economic attitudes on the impact of immigration on the state budget and the social system are also monitored. The survey deals with two different questions, but the answers to both of them are very similar. 71.6% of Czech respondents claim that immigrants re-

ceive more from the state budget than they contribute and 73.3% say that immigrants present a burden on Czech social welfare system. On the opposite, around a half of American respondents doesn't agree with these two statements (52.9% and 44.1% respectively). Another two questions concern the participation of immigrants in the majority society with 56.4% of Czech respondents saying that immigrants do not participate in it. Moreover, 68.3% of Czech respondents do not even see immigrants as an element that would enrich society. The American respondents' opinion is strongly opposite to these Czech prevailing opinions with a very high percentage of disagreement with such statements (94.1% and 91.2% respectively).

Although 43.4% of Czech respondents agree that immigrants make them more open to new ideas and cultures, almost 60% of respondents perceive immigration as a threat that undermines Czech culture. The answers of American respondents are in contrast relatively balanced with a 97% agreement that immigrants make them more open

to new ideas and cultures and 93.9% of them and refusing the claim that immigration undermines their culture. The perception of the criminal behaviour of immigrants is a self-contained issue. 65.1% of Czech respondents are convinced that immigrants increase the crime rate (82.3% of American respondents are convinced about the opposite) and only 21.4% of Czech respondents (and 64.7% American respondents) are convinced that the criminal behaviour of immigrants is on average similar to natives.

In table 2, the individual perception of coexistence with different groups of persons in society has been assessed. About 56% of Czech respondents are disturbed in their lives by immigrants in general, over 50% are disturbed by economic immigrants and 67% are disturbed by refugees. This contrasts largely with American respondents where 96.7% of them are not disturbed in their life by immigrants in general, 86.7% are not disturbed by economic migrants and 90% by refugees. As far as the country of origin of immigrants is concerned, over 65% of Czech respondents are not disturbed by immigrants from developed countries, but the corresponding result for developing countries is only around 34%. In the opposite, American respondents do not distinguish much between immigrants from developed and developing countries and do not feel disturbed by these groups (100% and 93.3% respectively).

Regarding respondents' concerns about immigrants practicing any religion other than Christianity, Czech interviewees are divided into two equal

groups while 96.3% of American respondents do not feel disturbed by migrants practising other religions. Attitudes targeted directly at immigrants from Muslim countries are very distinct in the Czech part of the survey. Approximately three-quarters of Czech respondents (in contrast with only 3.3% American respondents) expressed concerns about their coexistence with immigrants from Muslim countries. Another aspect was the attitude towards immigrants with non-heterosexual orientation, where the level of concerns of Czech and American respondents was very low (17.7% and 0% respectively). Concerning immigrants of another race / ethnicity, this is of concern to 32.4% of Czech respondents and 3.3% of American respondents. Attitudes towards refugees, together with issues of discrimination, racism and xenophobia, were criticized in the Czech Republic by many non-governmental organizations, for example, the Amnesty International Report (AI, 2016). The issue of coexistence with ethnic minorities and their integration therefore deserves further deeper study and comparisons with countries with a long history of immigration inflows in the past.

In table 3, external manifestations of racism among students towards immigrants were evaluated. The question in this part of survey was whether the respondent had heard his/her friends or colleagues make racist remarks but it is also about respondents' willingness to mark them in the survey. If the question would have been directed straight at the respondents' attitudes, some respondents could tend to choose a more socially de-

Table 3 » Respondents' manifestations of racism towards immigrants (in % of total number of respondents)

Have you heard your friends / colleagues make racist remarks	Czech Republic				United States			
	Never	Sometimes	Often	Don't know	Never	Sometimes	Often	Don't know
about immigrants in general?	10.2	48.6	34.4	6.8	12.9	61.3	22.6	3.2
about refugees?	8.2	40.1	46.1	5.6	22.6	64.5	9.7	3.2

Source: author's calculations of survey results

- sirable answer instead of admitting some socially unacceptable attitudes. On the other hand, in the case of racist remarks of other persons (that respondents heard about), it is assumed that the respondent has no reason to conceal such behaviour even if it could be socially unacceptable. The question is first directed at immigrants in general and then separately on refugees.

The share of respondents who heard their friends or colleagues make racist remarks about immigrants was nearly similar for Czech (83%) and American (83.9%) respondents. In a similar question directly targeting refugees, the overall share of respondents who had heard racist remarks about refugees exceeded 86% for Czech and 74% for American respondents. Thus, despite of immense differences in tolerance and coexistence with different categories of immigrants, racist comments are surprisingly very widespread among respondents from both countries.

Table 4 and table 5 present attitudes of Czech and American respondents towards immigrants from particular countries in terms of various perceived threats and clichés. In each question it was possible to tick zero to all options. The respondent had therefore multiple options for each question

from not choosing any country to choosing one or more countries. Potential competing of domestic workers with immigrants in the labour market was expressed by using a typical cliché that immigrants 'steal' jobs of local workers. Czech respondents perceive immigrants from Ukraine, Vietnam and paradoxically also from Syria as largest competitors of domestic workers although the share of Syrians in the Czech labour market is negligible. In all other areas (social system, crime rate, culture, integration, and security threats), the major apprehensions of Czech respondents were indicated in three countries: Syria, Iraq and Afghanistan despite the fact that immigration from these countries to the Czech Republic is very limited. The attitudes of American respondents in regard of perceived threats and clichés are much more conciliating than the Czech one's.

Respondents' attitudes towards the number of immigrants from particular countries in the Czech Republic and the U.S. are presented in table 6. Regarding Czech respondents' attitudes toward number of immigrants from particular countries, there are again three countries dominating: Ukraine, Vietnam and Syria.

While the Ukrainians and Vietnamese are the

Table 4 » Respondents' attitudes in the Czech Republic toward immigrants from particular countries from the perspective of perceived threats and clichés (in % of respondents agreeing with a statement for each country)

Immigrants from...	EU	Ukraine	Vietnam	Russia	Syria	Iraq	Afghanistan	Libya	Eritrea	Nigeria	Don't know
'steal' jobs of local workers	23.2	41.9	35.9	15.0	18.7	14.0	14.0	10.5	8.0	8.2	37.2
present a burden on social welfare system	10.7	17.5	11.0	9.2	56.6	52.1	51.1	46.1	37.9	38.9	28.7
threaten local culture	8.2	8.5	10.2	8.2	61.6	61.8	61.8	50.1	34.2	34.4	24.2
increase crime rates	9.5	33.9	18.7	29.4	58.6	56.9	55.9	44.1	30.9	31.4	25.9
are unable to integrate sufficiently	5.5	9.7	8.7	7.2	57.9	57.6	58.4	49.1	39.9	38.7	27.4
present security threat incl. terrorism	6.7	8.5	5.7	9.2	70.3	67.6	68.6	49.1	29.4	28.7	19.7

Source: author's calculations of survey results

Table 5 » Respondents' attitudes in the U.S. toward immigrants from particular countries from the perspective of perceived threats and clichés (in % of respondents agreeing with a statement for each country)

Immigrants from...	Mexico	Central America	South America	India	Philippines	Canada	Western Europe	Eastern Europe	China	Vietnam
'steal' jobs of local workers	5.9	2.9	0	2.9	0	2.9	2.9	0	0	0
present a burden on social welfare system	8.8	5.9	2.9	0	0	0	0	0	0	2.9
threaten local culture	2.9	2.9	0	2.9	0	0	0	0	0	0
increase crime rates	5.9	2.9	0	0	0	0	0	0	0	0
are unable to integrate sufficiently	2.9	2.9	2.9	2.9	2.9	0	0	0	2.9	2.9
present security threat incl. terrorism	2.9	2.9	0	0	0	0	0	0	2.9	0.0

Source: author's calculations of survey results

Table 6 » Respondents' attitudes toward existing number of immigrants from particular countries (in % agreement of respondents with a statement)

There are too many immigrants from ... in the Czech Republic										
EU countries	Ukraine	Vietnam	Russia	Syria	Iraq	Afghanistan	Libya	Eritrea	Nigeria	Don't know
4.5	34.9	37.2	12.2	27.2	16.5	15.2	11.7	6.5	6.5	38.9
There are too many immigrants from ... in the U.S.										
Mexico	Central America	South America	India	Philippines	Canada	Western Europe	Eastern Europe	China	Vietnam	Don't know
2.9	2.9	0	2.9	2.9	0	0	2.9	0	0	20.6

Source: author's calculations of survey results

largest groups of foreigners from countries outside the European Union in the Czech Republic, the number of Syrian immigrants is still very low and reflects rather the media image of the Syrian immigration wave to Germany and other Western Euro-

pean countries. In contrast, American respondents present again very tolerant attitudes towards the number of immigrants from particular countries including the most popular countries of origin. ➔

→ *4. Conclusions*

The paper focused on attitudes of college students from the Czech Republic and the U.S. toward immigration from economic, social and cultural perspectives and uncovers existing fears for specific categories of migrants, xenophobia and racism issues and numerous perceived threats and clichés linked with immigrants of different origin. A high number of refugees in some countries surrounding the Czech Republic in the last years and the helplessness of their governments and common European institutions are clearly reflecting in attitudes towards refugees in the Czech Republic. The number of labour migrants or refugees in the Czech Republic might be growing due to potential changes in future government policies or due to growing pressures for a long-term European solution of migration issues. Therefore, the attitudes identified in this paper pose considerable risks, for example for social cohesion that is necessary to be paid attention in research. In this respect, essential questions that need to be answered include for example the perceived level of involvement in the society, the degree of belonging, but also the shared responsibility for the generally accepted social goals, values, etc. Stable and harmonious social relations are therefore an indispensable attribute of a peaceful coexistence of different groups in society and constitute one of the preconditions for a desirable economic and social development of a country to ensure wellbeing of all members of society. In our next research, we therefore intend to examine whether detected differences in attitudes in both countries are diminishing by the time.

The paper presents a valuable comparison with attitudes of students from the United States that serves as an example of a typical immigration country. The key importance of such investigation is in the study of immigration attitudes especially perceived threats that can finally result in an increased discrimination against immigrants. The results of our surveys in the Czech Republic and the

U.S. indicate that especially Czech respondents very often tend to various clichés, particularly also because of the lack of knowledge and information available in their decision making. The major Czech concerns were about economic, social, cultural and other issues related to migrants that come from Syria, Iraq and Afghanistan, despite the fact that immigration from these countries to the Czech Republic is negligible. While Czech respondents tend to negatively assess immigrants from countries that are very rarely presented in immigration inflows to the country and that they usually never met, American respondents seem to be much more cautious about their statements on immigrants from the source countries. Many answers of American respondents are even completely opposite to the opinion of Czech respondents. This can be a result of a long-term isolation regarding international migration during the communism and a quick acceleration of migratory flows after its collapse and especially in recent years.

Further reasons for identified deep differences in Czech and American attitudes can be seen especially in a combination of following factors: the lack of education in the area of immigrant integration, limited personal experience with immigrants in the country and the picture of immigration presented by media that is not always well balanced. If Czech students do not possess a base of knowledge about immigration issues from the schooling system, they absorb only information available from the media and informal sources. Then, even a balanced news service can lead to unacceptable simplification of immigration processes, its misinterpretations and can finally result in very deep clichés. The schooling system should therefore familiarize students with the very essence of human migration, including its causes and impacts, as well as its economic, social, political, geographical, demographic, cultural and other dimensions. This has been so far a domain of closely focused study programs but it should become an integral part of general education in the Czech Republic. On the

basis of such knowledge it can be possible for the students to try to objectively assess positive and negative aspects of immigration, to uncover very

deeply rooted clichés, to identify real existing problems and to start looking for their potential solutions.

REFERENCES

- [1] AI: *Annual Report 2015/16: Czech Republic*. Prague: Amnesty International, 2016. [online]. Available from: <<https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/czech-republic/report-czech-republic>>
- [2] CEOBANU, A. M., ESCANDELL, X.: Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual Review of Sociology*, 2010, 36, pp. 309–328.
- [3] DAVIDOV, E., SEMYONOV, M.: Attitudes toward immigrants in European societies. *International Journal of Comparative Sociology*, 2017, 58(5), pp. 359–366.
- [4] GENDALL, P. et al.: *The Attitudes of New Zealanders to Immigrants and Immigration: 2003 and 2006 Compared*. Wellington: Massey University, 2007.
- [5] HAVLÍK, R.: *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum, 1997.
- [6] HELLWIG, T., SINNO, A.: Different groups, different threats: public attitudes towards immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2017, 43(3), pp. 339–358.
- [7] JURČÍK, R.: Case C-454/06, Presse text Nachrichtenagentur v Austria – legal and economic aspects. Solutions for public administration? *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2013, 61(4), pp. 967–971.
- [8] KAWALEROWICZ, J.: *Too Many Immigrants. What Shapes Perceptions and Attitudes towards Immigrants in England and Wales?* Linköping: Linköping University, 2017.
- [9] MAYDA, A. M.: Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *The Review of Economics and Statistics*, 2006, 88, pp. 510–530.
- [10] MURRAY, K. E. et al.: Attitudes toward unauthorized immigrants, authorized immigrants, and refugees. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 2012, 19 (3), pp. 332–341.
- [11] PALÁT, M. (2016). Postoje studentů vysokých škol v Jihomoravském kraji k imigrantům. In *XIX. mezinárodní kolovrium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 923–930.
- [12] PALÁT, M.: Ekonomické a sociální postoje studentů vysokých škol v Jihomoravském kraji k imigrační politice a integraci imigrantů. *Logos Polytechnikos*. 2018, 9(2), s. 271–283.
- [13] PEREIRA, C. et al.: From prejudice to discrimination: the legitimizing of perceived threat in discrimination against immigrants. *European Journal of Social Psychology*, 2010, 40, pp. 1231–1250.
- [14] SCHWEITZER, R. et al.: Attitudes toward refugees: The dark side of prejudice in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 2005, 57, pp. 170–179.
- [15] STEPHAN, W. G. et al.: Prejudice towards immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 1999, 29, pp. 2221–2237.
- [16] ZARATE, M. A., Quezada, S. A.: Future directions in research regarding attitudes toward immigrants. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2012, 12(1), pp. 160–166.

Macroeconomic and Social Connotations of College Students' Attitudes towards Immigrants in the Czech Republic and the U.S.

→ ABSTRACT

The aim of the paper is to identify economic and social attitudes of college students from the Czech Republic and the U.S. toward immigrants from the socio-economic perspective and to confront it with their personal experience with different categories of immigrants from the source countries. It evaluates their attitudes toward immigration from economic, social and cultural perspectives; uncovering existing fears for different categories of migrants, xenophobia or racism issues and numerous other perceived threats and clichés linked with immigrants from different world regions and countries. The results indicate that especially Czech respondents often tend to various clichés related to immigration. American respondents are more moderate about their expressions about immigrants from all surveyed perspectives and many answers of American respondents are even completely opposite to the opinion of Czech respondents. The reasons for these deep differences can be seen especially in a combination of following factors: quick acceleration of migratory flows after the collapse of communism in the Czech Republic and especially in recent years; lack of education in the area of immigrant integration, limited personal experience with immigrants in the country and the picture of immigration presented by media that is not well balanced.

KEYWORDS

Immigrant; integration; attitudes; student; USA; Czech Republic

JEL CLASSIFICATION

J61; O15; F22

Potential ‘COVID’ Financial Crisis and Impending Stock Market Crash?

- ▶ Ing. Libor Šimek » University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration, Studentská 95, 530 09 Pardubice, Czech Republic; e-mail: libor.simek1@seznam.cz
- ▶ Prof. Ing. Václav Cempírek, PhD. » College of Logistics, Palackého 1381/25, 750 02 Přerov, Czech Republic; e-mail: vaclav.cempirek@vslg.cz

* 1. Introduction

Although not expressly denominated as ‘crisis’ but only as ‘recession’ by many economists, there is no doubt whatever that the so-called ‘coronavirus crisis’ has had a very serious impact on many fields of business activities, contributing significantly to further intensification of the competition environment, and thereby exerting its pressure on the market mechanism participants. All the competing subjects must continuously make a great number of decisions in order to ensure their prosperity (Šimek, 2020) – given the entrepreneurial, i.e. profit-oriented, nature of their activities – especially in formulating the portfolio of services they offer (Fenwick, 2003) and thus closely related identification of the target segment of potential customers (Dibb and Simkin, 2010). This need becomes urgent in a period of increased competitive pressure caused by an economic crisis – or instability of the macroeconomic environment in general – when it often escalates to the need to ensure their economic ‘survival’ (Naidoo, 2010). Due to increased economic pressure in the period of macroeconomic instability, the competitive environment intensifies (Nilsson, Olve and Parment, 2011), with the most significant impact in the for-profit

sector (Badrinath and Wignaraja, 2004), which must then necessarily be reflected in the purchase of products and services – outsourcing (Doerflinger and Pulignano, 2015). Šimek (2020) states that this happens in 2 aspects: the price aspect (pressure on price reduction) and the quality aspect (pressure on quality enhancement). The reason for existence of the two facets of intensified competition and also their interconnecting link is the effort of the business to ensure in conditions of intense competitive environment that the benefits of the products resp. services purchased justify the costs of securing these (Palfreyman, 2011).

Šimek (2020) speculates that probably for this reason, many researches have already been carried out on the cost impact of the period of macroeconomic instability, in particular the economic crisis of 2008–2009, such as Terazi and Senel (2011), Westra, Zuege and Kliman (2003) and Dhameja (2010). However a research on the qualitative aspect of the pressure exerted by the competitive environment in times of macroeconomic instability is lacking. As stated by Sugathan and Roopak (2020) this is a very topical issue, especially for the market participants engaged in logistics activities and tourism, because it is just in this area that the negative impact of the 2020 economic crisis mani-

→ fested itself most clearly (Folinas and Aidonis, 2012). Fetzer et al. (2020) also explain that this is to be ascribed to the very pandemic nature of the 'coronavirus crisis', which necessitated implementation of a great number of global measures in order to prevent spread of the contagious disease and which then necessarily have the most severe impact on the areas associated with large-scale movements of persons and materials as confirmed by Adams-Prassl et al. (2020), i.e. also in the field of business logistics and tourism (Ivanov, 2020), where achieving maximum efficiency thus becomes an economic imperative. As pointed out by Sturges (1994), who treats this issue rather from the economic viewpoint, if businesses are to survive in an economically turbulent environment, it is not enough for them to adapt themselves to the new conditions in a 'reactive' way only, but they must anticipate them and take proactive action as detailed by Ritchie et al. (2011) to take advantage of new opportunities and eliminate emerging threats. Cho (2002) also stresses the fact that it is therefore necessary to move from the concept of a traditional, classical or 'inertial' organization, which is able to respond to such an environment, but not draw lessons, to a 'learning organization', which already has this ability as specified by Hong and Kuo (1999).

2. Study objectives

Šimek (2020) responds to the above mentioned lack of qualitative-focused researches on the competition environment intensification, by developing practical guidelines allowing the educational service providers to optimize decision-making processes in formulating their portfolio of services and the related identification of appropriate target segment of their potential business customers (users of these services). Also, this author presents a 5criterial decision model to support the logistic service providers in optimizing their decision-making processes in formulating their EMS (Environment Management Systems) policy. The re-

search is based on the assumption of an existing impact of the macroeconomic environment instability on the intensification of competitive environment, hypothesizing that this impact leads to an increase in the intensity of quality requirements on purchased products and external services, which will then – in real business practice – be reflected in the increased complexity of requirements in the selection of their providers. With the view of achieving the meritorious objective, the research as above – first – carry out an analysis of the situation in a past period of macroeconomic instability (economic crisis of 2008-2009 in this case) and afterwards apply the generalized conclusions drawn from this past period to the conditions of the present period (economic crisis of 2020). This provides a solid base for elaborating practical guidelines allowing the providers to take the appropriate proactive and/or reactive measures with the view of strengthening their competitiveness.

However, projecting the conclusion derived from the 2008–2009 economic crisis to the present period of 2020 coronavirus economic recession- as presumed by the above research – is pre-conditioned by the fact that the given 2 periods of economic instability (crises) are analogically comparable, which is not – on the surface of it, true because – as Wyplosz (2020) states – the two crises are apparently of a remarkably different origin.

As regards the former period of macroeconomic instability, i.e. the economic crisis of 2008–2009, Nelson and Katzenstein (2014) state that it is also called the credit crunch on account of the long-term stagnant real estate market in the US. Due to the fact that several years before, banks offered their clients very specific non-standard mortgages, which took the form of bonds, the value of these assets began to decline very quickly (Uslaner, 2010). As a result, many banks got into financial trouble and were forced to write off hundreds of billions of dollars in purchased bonds. A very important fact however is that – as pointed out by Nelson and Katzenstein (2014), it was not clear at first glance which banks were actually experienc-

ing the financial crisis and which – on the contrary – were in good state. This led to skepticism among consumers and among the banks themselves.

As regards the latter period of macroeconomic instability, i.e. the economic recession of 2020, Wyplosz (2020) states that while the 2008–2009 economic crisis was quite obviously caused by financial factors, the 2020 recession is – on the contrary – obviously of a pandemic character. This has its source in the necessity for implementing a great number of global measures in order to prevent/reduce COVID spreading, thereby however creating artificial obstacles to free trade and afflicting especially all logistic activities globally.

Although – as ensues from the brief summarization above – the two crises are different in their very nature and thereby of a dissimilar origin, a great number of economists – whose opinions are detailed below in this study – who express their concerns that the situation of 2020, which can so far be characterized as economic recession, has the potential to grow into a serious economic crisis, maybe even of a financial character, even culminating in impending stock market crash. The aim of this study is to survey these opinions as a kind of specific ‘anti-crisis warning signals’ and both summarize where they are in a mutual agreement and – on the contrary – where they are contradictory.

3. 2020 economic crisis indicators

3.1 Fiscal indicators

Özdurak and Ulusoy (2020) state that one of the most significant crisis indicator is the fact of an increasing fiscal debt (IMF, 2012). In the United States, the debt ratio of US companies to gross domestic product has risen to more than 45, which has never been so high in history. The debt is even bigger than it was in the case of the financial crises of 2000 and 2008.

3.2 Monetary indicators

Besides the crisis indicators of fiscal character as above, there are also indicators of a monetary character, the most important of which are interest rates. Galí (2020) states that the fact that the interest rates are rising is a most significant indication of a coming financial crisis. The author explains that rising interest rates are affecting the US economy in several ways. First, higher interest rates lead to higher costs for companies that have large loans and can easily get into financial trouble in a short time. Second, after rising interest rates, bonds tend to become a more attractive asset for investors and an increasingly attractive alternative to equities. Apart from this, Huang et al. (2020) also point out that finally, due to higher interest rates, money lending will become more expensive, which will logically reduce the demand for loans and mortgages and thus slow down economic growth.

Blanchard (2020) points out another specific sign of a coming economic crisis: inverse yield curve. He explains that this phenomenon consists in the fact that higher pressure on short-term government bonds also goes hand in hand with rising interest rates. The usual situation is that loans with shorter maturities have a lower yield than those with longer maturities. Weakening or even inverse yield curve, where the short-term interest rate is higher than the long-term interest rate, suggests that the market is taking into account the potential cooling of the economy. Bénassy-Quéré et al. (2020) however argue that – although the yield curve was inverted before each recession and that is why this does not necessarily mean that every time there is an inversion, there is a crisis. Thus, the upside curve does not automatically mean a recession in their opinion.

3.3 Stock market indicators

A great number of economists bring attention to the crisis indicators, which are – unlike the above – closely related to the world stock market. To ➔

- name only a few, Shiller (1981) suggests that a sign of a coming stock-exchange crisis may also be the situation on the stock market similar to that in 2000. In the today's stock market, there are a number of highly valued companies, which, however, do not really show any profit. The so-called FAANG shares (Facebook, Amazon, Apple, Netflix and Google) have strengthened in the global stock markets in recent years and this valuation seems to be unsustainable. In addition, Gopinath (2020) also points out the fact that there are other factors indicating a weakening of traded companies – Netflix, Amazon and Tesla have huge stock-to-earnings ratios. He also remarks that in the case of companies like Tesla, moreover, they do not generate any profit and have huge debts. Even giants like Apple seem to be at their peak, as they suffer from a sharp drop in demand in Asia as a result of the trade war.

Another sign of a potentially on-going financial crisis are the world stock indexes. As Wagner (2020) points out, the long-term chart of the S&P 500 shows that the upward trend of the last 10 years is over. He also brings attention to the fact that there has been a huge increase in volatility in recent months. On March 12, 2020, coronavirus hysteria in the markets caused the S&P 500 to fall into a bearish trend, driven by a 20% drop from a high, after more than 11 years, which was the fastest in history.

Ramelli and Wagner (2020) draw attention to another crisis indicating factor, which is the value curve of securities. They point out the fact that the decline in the value of securities goes hand in hand with higher volatility. The VIX index, a measure of expected volatility on the S&P 500 index, has been falling steadily over the last few years. They stress that in the past, the VIX index usually rose rapidly before the financial crisis.

Another area that can serve as a preliminary indication of a crisis (but also only a recession) are government bond yields. Like the stock (shares) above, also bonds are related to stock market, although – as Wagner (2020) points out – not so

closely as the shares but – as the author explains – only indirectly as an investment alternative to shares. He further explains that falling yields mean rising bond prices, which means that if the price rises, the yield falls. This fact points to growing demand, which means that more money is flowing into the bond market than before. This is because investors are already expecting a decline in corporate profits and are therefore shifting their money from the stock market to the bond market. Apart from this – as pointed out by Blanchard (2020) – the fall in interest rates also reduces the level of yield. And if central banks cut interest rates, it is only because they have to stimulate the economy, as there is a risk of a slowdown in growth. Central banks also use this practice to prevent a recession.

3.4 'Black Swan' (COVID) indicators

There are also authors expressing their concerns that the present economic situation (recession) has a potential to grow not only to a financial crisis, but even lead to a stock market crash. Uslaner (2010) reminds that large stock market crashes are usually preceded by a 'black swan', which is a symbol for an unexpected event with an impact on the economy. He also reminds that these events usually have a global impact. A certain type of black swan is also a coronavirus. Although – as Bénassy-Quéré et al. (2020) state – it seemed that the coronavirus epidemic did not have the potential to cripple the European and thus to pull the world economy into recession, the scale of the epidemic became larger and grew to pandemic proportions. For this reason, a great many authors – Uslaner (2010) among them – express their opinion that there is a high risk of a global crisis due to coronavirus, potentially escalating into a stock market crash. Gopinath (2020) even predicts that while the global economy is facing a recession that is likely to be the deepest since the Great Depression in the 1930s, according to the International Monetary Fund, another, even deeper recession could come later.

3.5 Macroeconomic indicators

Apart the stock related crisis indicators as enumerated above, there also exist a number of crisis indicators which are of macroeconomic character. Panizza (2020) points out the fact that also the long term negative gross domestic product (GDP) may be a signal of a coronavirus crisis being on the way to a financial crisis. This is because – as the author explains – man can talk about a recession by definition if GDP of an economy is negative for two consecutive quarters.

Another macroeconomic crisis indicator is the unemployment rate, which is supported by a relatively extensive community of analysts, Baldwin and Tomiura (2020), Blanchard (2020) and Bénassy-Quéré et al. (2020) to name only few. This opinion is however questioned by other economists arguing that unemployment is not to be relied on in this respect. Gourinchas (2020) for example points out that the unemployment rate is not an adequate indicator, as it is a retrospective indicator. He explains that – logically, if market demand falls across the board, companies will not lay off their employees immediately. Layoffs and re-employment are usually a process that takes months. Besides, Uslaner (2010) brings attention to the fact that – in addition – there exist legal issues, which make unemployment rate unreliable crisis indicator: he explains that labor market data always lag behind the actual market situation by three to six months, which is also confirmed by Naidoo (2010). The above opinions can be summarized to the sense that unemployment rate is an utterly problematic tool to be used as a relevant indicator of a recession, thereby contradicting the introductory view claiming the opposite.

3.6 Consumer behaviour indicators

Another crisis indicator – as supported by many authors e.g. Gourinchas (2020), Bénassy-Quéré et al. (2020) and Klagge et al. (2010) – is consumer behaviour. This is also confirmed by Wyplosz

(2020), who draws attention to the fact that consumer behavior and mood also provide significant crisis indicators. He states that they can often provide a strong warning signal, unlike the media. If the mood of American consumers deteriorates within a few months, caution is advised because consumption is the backbone of the economy. Therefore the decline in consumption will therefore relatively quickly depress the company's profits. Sreekrishna and Babu (2017) draw attention to another aspect of consumer behaviour, which is their tendency to accumulate the savings (savings rate). This opinion is strongly supported by others authors, e.g. Varian (2011), who even proclaims that the so-called savings rate is – always – a significant indicator. This is because as consumers begin to save more and more money, it is a sign of distrust of growth prospects or fear of losing their jobs. The savings rate will always provide an interesting overview. Tynan and Drayton (1987) point out the fact that the indicator of savings rate can become rather tricky and lead to unpredictable economic developments because investors often do not have a direct view of how consumers see the overall market situation, which may bring uncertainty into their investing decisions and formulating their strategy. We can conclude based on the above, that the major community of analysts regard consumer behaviour – be that consumer expenditures or savings rate, which are only two interconnected facets of the same thin – a very powerful crisis indicator.

3.7 General market expectation indicators

Other authors draw attention to indexes that indicate the general market expectations, applying them as indicators of a coming (financial) crisis. For example, Lahl and Hüfner (2003) point out the importance of the Economic Expectations Index (ZEW), stating that it is a very meaningful economic 'climate' indicator, while Sauer and Wohlrabe (2018) recommend the Business Climate Index (IFO) as a tool for assessment of market

→ expectations. The ZEW Index reflects the economic expectations of many financial sector professionals conducted by the ZEW Institute on a monthly basis. The IFO Business Climate Index is based on a survey of around 7,000 German companies and their assessment of the current situation, as well as predictions of developments in the coming months. The average of both surveys is published monthly under the name IFO Business Climate Index. Broyer and Savry (2002) emphasize the importance of the 2 indexes because they present the opinion of people who are close to the essential information. In addition to this, Westra, Zuege and Kliman (2003) also point out that the importance of the 2 indexes ensues from the fact that they are conducted with a delay of only a few weeks, so the information resulting from them is very up-to-date.

3.8 International politics indicators (factors)

Last but not least, there also exist some crisis indicators which are – unlike all the above – of a purely political nature. As Huang et al. (2020) remark, as they consist in international relations, these should be called rather ‘crisis inducing’ rather than ‘crisis indicating’. It is because they are not only a symptom of a crisis, but they even give an incentive to its rise and/or further development. Huang et al. (2020) further state that the world economy has increasingly felt the effects of the more than two-year trade war between the United States and China. They also add that the International Monetary Fund (IMF) has even lowered expectations of world economic growth and pointed to the effects of the chaos resulting from this trade war. Sugawara and Nikaido (2014) mean that another political aspect potentially leading to deepening the economic recession is the peculiar and unpredictable behavior of the President of the United States of America. The authors express the opinion that also this may – under certain circumstances – contribute to a possible financial crisis. Lohman (2017)

expresses the opinion that the escalating emotions between the United States and North Korea and the trade war with China, or the blocking of the flow of money to the US government, which has still not voted for Trump's dream wall on the Mexican-US border, are just the beginning of a list of diplomatic pressure initiated by Donald Trump. The author also expresses concerns that if this paralysis of the US government lasts for a long time, it will have fatal consequences for the US economy.

4. Conclusion

This survey study comprises opinions expressed by authors on whether the present ‘coronavirus’ economic recession has the potential to grow into a financial crisis, potentially also leading to a stock market crash. Based on the views as detailed above, we can conclude that the major analysts agree that there exist a real possibility of such an economic development, which is supported by the factors called crisis indicators. These can be divided into several groups: fiscal (budgetary deficit), monetary (rising interest rates), stock market (overbought FAANG shares, huge stock-to-earnings ratios, high stock index volatility), ‘black swan’ factor (COVID), macroeconomic (negative GDP, unemployment rate), indicators based on consumer behaviour (declining consumption and thereby increasing savings), general market expectation (ZEW, IFO) and international politics (USA-Chinese trade war, Donald Trump’s unpredictable behaviour, USA vs. North Korea emotions). All the above crisis indicators are perceived by economic analysts as potentially dangerous for the stability of the world economy, with the potential to ‘trigger’ unfavorable economic development, leading to a world financial crisis, and even a stock market crash.

Based on the literature survey, the opinion above is that of majority of economic analysts – The survey did not succeed in finding any authoritative source with an opinion which would be in a sharp contradiction with the above view. Though, of course, there may be some disagreements on

this topic, these are only of a minor character, dealing with a single aspect of the issue. One of these controversy topics revealed in this study above is the issue of the inverse yield curve, where Bénassy-Quéré et al. (2020) argue that inverse yield curve does not always indicate a coming macroeconomic instability and thereby cannot be regarded as a crisis indicator, which is in a strong contradiction with the opinion expressed by Blanchard (2020). Another disputable topic treated in this study with regard to reliability of crisis indicators is the reliability of unemployment rate, which is supported as a powerful indicator by majority of analysts. However, this prevailing opinion is disputed by Gourinchas (2020), who argues that unemployment rate is not by far a reliable crisis indicator because it provides feedback of the economic situation with too a great time gap (time lag). This controversy is also supported by Uslaner (2010) and Naidoo (2010), who point our legal issues further increasing the doubtful value of unemployment rate as the crisis indicator.

In spite of the above contradiction of opinions which were revealed and detailed in this survey study, its conclusion is unambiguous: the present 'COVID recession' has a high potential to become a financial crisis; also a stock market crash is not out of question. This is true despite the fact that – as emphasized by Posen (2018) – still, it is to be remembered that none of these indicators provide absolute certainty that the economy will actually enter into a financial crisis, let alone into a stock market crash. However – as he claims – if all indicators generate 'warning signals', they should not – especially by investors – be ignored.

Based on the ascertainment presented, the authors believe that this survey study – though not aimed to give an exhaustive enumeration of the crisis signals – still, may provide a valuable practical guide both for corporate entities and private individuals, especially investors, to give them guidance for their entrepreneurial and investment decisions, which is now – in the current turbulent economic environment due to COVID – very topical.

This survey study comprises opinions expressed by authors on whether the present 'coronavirus' economic recession has the potential to grow into a financial crisis, potentially also leading to a stock market crash. Based on the views as detailed above, we can conclude that the major analysts agree that there exist a real possibility of such an economic development, which is supported by the factors called crisis indicators.

REFERENCES

- [1] ADAMS-PRASSL, A. et al.: Inequality in the impact of the coronavirus shock: Evidence from real time surveys. *Journal of Public Economics*, 2020, 189, (online).
- [2] BADRINATH, R., WIGNARAJA, G.: Building business competitiveness. *International Trade Forum*, 2004, (2), pp. 6–8.
- [3] BALDWIN, R., TOMIURA, E.: Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. In *Economics in the Time of COVID-19*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 59–71.
- [4] BÉNASSY-QUÉRÉ, A. et al.: COVID-19: Europe needs a catastrophe relief plan. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 121–128.

- [5] BLANCHARD, O.: Italy, the ECB, and the need to avoid another euro crisis. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 49–50.
- [6] BROAYER, S., SAVRY, G.: German leading indicators: Which one should be monitored. *CDC IXIS Capital Markets Flash*, 2002, 38, pp. 1–10.
- [7] CHO, D.: The connection between self-directed learning and the learning organization. *Human Resource Development Quarterly*, 2002, 13(4), pp. 467–470.
- [8] DHAMEJA, N.: Global financial crisis: impact, challenges & way-out. *Indian Journal of Industrial Relations*, 2010, 45(3), pp. 336–349.
- [9] DIBB, S., SIMKIN, L.: Judging the quality of customer segments: segmentation effectiveness. *Journal of Strategic Marketing*, 2010, 18(2), pp. 113–131.
- [10] DOERFLINGER, N., PULIGNANO, V.: Outsourcing and collective bargaining in the recent crisis: implications for MNC workplaces in Europe. In *Outsourcing Challenge and Collective Bargaining in the Recent Crisis: Implications for MNC Workplaces in Europe*. Brussels: European Trade Union Institute, 2015, pp. 255–276.
- [11] FENWICK T.: Flexibility and individualisation in adult education work: the case of portfolio educators. *Journal of Education and Work*, 2003, 16(2), pp. 165–184.
- [12] FETZER T. et al.: Coronavirus perceptions and economic anxiety. *Review of Economics and Statistics*, 2020, in press.
- [13] FOLINAS, D., AIDONIS, D.: The effects of economic crisis to logistics outsourcing. *International Journal of Business Science & Applied Management*, 2012, 7(3), pp. 56–68.
- [14] GALÍ, J.: Helicopter money: the time is now. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 57–62.
- [15] GOPINATH, G.: Limiting the economic fallout of the coronavirus with large targeted policies. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 41–48.
- [16] GOURINCHAS, P. O.: Flattening the pandemic and recession curves. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 31–39.
- [17] HONG, J., KUO, C.: Knowledge management in the learning organization. *Leadership & Organization Development Journal*, 1999, 20(4), pp. 207–215.
- [18] HUANG, Y. et al.: *Saving China from the Coronavirus and Economic Meltdown: Experiences and Lessons*, 2020. [online]. Available from: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3570696>.
- [19] IMF: *World Economic Outlook. World Economic Financial Survey*. Washington: International Monetary Fund, 2012.
- [20] IVANOV, D.: Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 2020, 136, (online).
- [21] KLAGGE, B., FROMHOLD-EISEBITH, M., FUCHS M.: The return of depression economics and the crisis of 2008. *Regional Studies*, 2010, 44(3), pp. 383–385.
- [22] LAHL, D., HÜFNER, F. P.: *What Determines the ZEW Indicator?* Mannheim: Leibniz-Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung.

- [23] LOHMAN, W.: The Trump administration's trade policy and the implications for Southeast Asia. *Contemporary Southeast Asia*, 2017, 39(1), pp. 36–41.
- [24] NAIDOO, V.: Firm survival through a crisis: The influence of market orientation, marketing innovation and business strategy. *Industrial Marketing Management*, 2010, 39(8), pp. 1311–1320.
- [25] NELSON, S. C., KATZENSTEIN, P. J.: Uncertainty, risk, and the financial crisis of 2008. *International Organization*, 2014, 68(2), pp. 361–392.
- [26] NILSSON, F., OLVE, N. G., PARMENT, A.: *Controlling for Competitiveness: Strategy Formulation and Implementation through Management Control*. Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 2011.
- [27] ÖZDURAK, C., ULUSOY, V.: Spillovers from the slowdown in China on financial and energy markets: an application of VAR-VECH-TARCH models. *International Journal of Financial Studies*, 2020, 8(3), pp. 1–17.
- [28] PALFREYMAN, D.: Marketing higher education: theory and practice. *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*, 2011, 15(2), pp. 71–73.
- [29] PANIZZA, U.: 17 Europe's ground zero. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 151–166.
- [30] POSEN, A. S.: The post-American world economy: Globalization in the trump era. *Foreign Affairs*, 2018, 97(2), pp. 28–38.
- [31] RAMELLI, S., WAGNER, A. F.: *Feverish Stock Price Reactions to the Novel Coronavirus*, 2020. [online]. Available from: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3550274>
- [32] RITCHIE, B. W. et al.: Proactive crisis planning: lessons for the accommodation industry. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 2011, 11(3), pp. 367–386.
- [33] SAUER, S., WOHLRABE, K.: The new ifo business climate index for Germany. *CESifo Forum*, 2018, 19(2), pp. 59–64.
- [34] SHILLER, R. J.: Do stock prices move too much to be justified by subsequent changes in dividends? *American Economic Review*, 1981, 71(3), pp. 421–36.
- [35] ŠIMEK, L.: Influence of economic crisis on application of ems criterion in selection of logistic service providers. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 2020, 5(1), pp. 175–182.
- [36] SREEKRISHNA, D. T., BABU, K. R.: Study on views of customers on retail banking products of banking industry in Krishna District, A.P. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 2017, 1(6), pp. 277–282.
- [37] STURGES, D. L.: Communicating through crisis. *Management Communication Quarterly*, 1994, 7(3), pp. 297–316.
- [38] SUGATHAN, V., ROOPAK, S.: Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism. *UGC Care Group I Listed Journal*, 2020, 10(6), pp. 148–159.
- [39] SUGAWARA, E., NIKAIDO, H.: Properties of AdeABC and AdeIJK efflux systems of *Acinetobacter baumannii* compared with those of the AcrAB-TolC system of *Escherichia coli*. *Antimicrobial Agents and Chemotherapy*, 2014, 58(12), pp. 7250–7257.
- [40] TERAZI, E., SENEL, S.: The effects of the global financial crisis on the Central and Eastern European Union countries. *International Journal of Business and Social Science*, 2011, 2(17), pp. 186–192.
- [41] TYNAN, A. C., DRAYTON, J.: Market segmentation. *Journal of Marketing Management*, 1987, 2(3), pp. 301–335.

- [42] USLANER, E. M.: Trust and the economic crisis of 2008. *Corporate Reputation Review*, 2010, 13(2), pp. 110–123.
- [43] VARIAN, H. R.: Microeconomics. In *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Basingstoke: Nature Publishing Group, 2011, (online).
- [44] WAGNER, A. F.: What the stock market tells us about the post-COVID-19 world? *Nature Human Behaviour*, 2020, 4(5), pp. 440–440.
- [45] WESTRA, R., ZUEGE, A., KLIMAN, A. J.: *Value and the World Economy Today*. London: Palgrave Macmillan, 2003.
- [46] WYPŁOSZ C.: So far, so good: and now don't be afraid of moral hazard. In *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. London: Centre for Economic Policy Research, 2020, pp. 25–30.

Potential 'COVID' Financial Crisis and Impending Stock Market Crash?

ABSTRACT

The socio-economic study surveys literature sources concerning the 2020 'COVID economic recession', with a special focus on its potential to grow over into a financial crisis, or even global stock market crash, resembling the years 2008–2009. A special attention is devoted to the present specific socio-economic situation, i.e. the market's 'overheating' and weakening results from last year in combination with the current coronavirus pandemic, its impact on stock markets and influence on intensification of the competitive environment. The paper enumerates and discusses the most significant factors with possibly inducing a financial crisis, eventually stock market crash ('crisis indicators'), covering a wide scope of fields: fiscal, monetary, stock market and macroeconomic indicators, indicators based on consumer behaviour, general market expectation and political factors. Despite some minor controversies of opinions, which are pointed out, and despite the wide range of the indicators, all the sources surveyed agree that the present situation has features of an imminent financial crisis and even an impending stock crash. This suggests in real terms that a global crisis is likely to occur in a period following the year 2020, mainly in consequence of anti-COVID business restrictions and lockdowns, creating serious obstacles for free trade, which are bound to make themselves felt especially in logistics. Thus, the study may provide readers – be that corporate or private persons, especially investors, with an interesting insight into an 'economic background' of the latest developments, with a practical application for their financial and/ or entrepreneurial decisions, very topical and crucial in the present 'coronavirus' economic instability.

KEYWORDS

Economic crisis; COVID; stock market crash; market competition

JEL CLASSIFICATION

A14; Z10; E60; F40; O11

Recentní reflexe evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů v kontextu legislativy České republiky

- ▶ JUDr. Aleš Zpěvák, Ph.D. » Univerzita Jana Amose Komenského Praha, Katedra práva, Roháčova 63, 130 00 Praha, Česká republika; email: zpevak.ales@ujak.cz
- ▶ Doc. Ing. Michael Kroh, CSc. » Univerzita Jana Amose Komenského Praha, Katedra mezinárodních vztahů a diplomacie, Roháčova 63, 130 00 Praha

* 1. Úvod

Cílem překládaného článku je analýza legislativní úpravy Evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů. Obsahem je též problematika vzniku a funkce Evidence skutečných majitelů a její zamýšlený účel.

2. Evidence údajů o skutečných majitelích právnických osob – recentní a retrospektivní reflexe

Evidence údajů o skutečných majitelích (Evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů, dále jen „ESM“) patří k informačním systémům veřejné správy, do kterého se zapisují „zákonem vymezené údaje o skutečných majitelích právnických osob a svěřenských fondů. Evidování

jsou skuteční majitelé právnických osob zapsaných do některého z veřejných rejstříků právnických a fyzických osob a skuteční majitelé svěřenských fondů zapsaných do evidence svěřenských fondů“.¹

Rejstřík ESM byl zřízen přijetím novely zákona 304/2013 Sb., o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob (označovaný z tzv. rejstříkový zákon) s účinností ke dni 1. 1. 2018 (např. Hampel, 2015). Novela uvedeného zákona byla provedena zákonem 368/2016 Sb.² Za část třetí zákona č. 304/2013 Sb., o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob, byla vložena nová část čtvrtá – Evidence skutečných majitelů. Evidenci skutečných majitelů se konkrétně zabývá §118 a následně uvedeného zákona. Požadavek vzniku evidence a její podoba je výsledkem implementování tzv. čtvrté AML směrnice Evropské unie č. 2015/849.³

¹ Zákon č. 304/2013 Sb., o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob a o evidenci svěřenských fondů (část pátá — evidence údajů o skutečných majitelích).

² Zákon č. 368/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

³ Směrnice EP a Rady (EU) 2015/849 ze dne 20. 5. 2015 o předcházení využívání finančního systému k praní peněz nebo financování terorismu, o změně nařízení EP a Rady (EU) č. 648/2012 a o zrušení směrnice EP a Rady 2005/60/ES a směrnice Komise 2006/70/ES.

- Tzv. AML zákon⁴ lze definovat jako důsledek potřeby Evropské unie (dále jen „EU“) vyrovnat se s všudypřítomnou hrozbou terorismu. Existence uvedené Evidence však vedle svého primárního účelu přináší i možnost prověření obchodních partnerů a s tím související posílení právní jistoty v obchodním styku, dále zprůhlednění zadávání veřejných zakázek a další mnohé výhody.

Čtvrtá směrnice EU sice uložila členským státům povinnost rejstřík zavést, nicméně otázky, které jsou spojené s jeho fungováním a především s okruhem subjektů, které do něj budou mít přístup, nechala na úvaze každého členského státu. Ačkoliv například ve Velké Británii, Nizozemsku, Dánsku, Francii nebo u sousedního Slovenska byly informace Evidence skutečných majitelů (nebo její obdobny) veřejně přístupné již od jejího zřízení, a ačkoliv otevřený rejstřík pro Českou republiku doporučovala mimo jiné Rada vlády pro koordinaci boje s korupcí nebo Finanční analytický útvar, právní řád České republiky tuto možnost zvýšení transparentnosti nijak nevyužil. Diferentní přístup členských států nicméně EU neuspokojil a v zájmu realizace smyslu AML zákona čtvrtou směrnici novelizoval směrnici pátou.

Pátá AML směrnice⁵, zveřejněná v červnu 2018, známá obecně jako AMLD⁶ směrnice, zavádí velmi důležitou změnu, a to povinnost členských států umožnit přístup k informacím o skutečných majitelích jakékoli osobě z široké veřejnosti. Důležitým bodem páté AML směrnice pro institut ESM je i požadavek na budoucí propojení národních registrů skutečných vlastníků mezi členskými státy. I registry dosud omezeně přístupné budou mít po implementaci páté směrnice neomezený jednotný přístup, omezení bude jen u určitého typu svěřenských fondů.

Další změnou, kterou přináší AML směrnice, je

mimo jiné i rozšíření institutu tzv. povinných osob, jimž zákon ukládá povinnosti v rámci identifikace klientů, operací, obchodních vztahů atd. Pro nedodržení povinnosti právnických osob zapsat svého skutečného majitele do Evidence nejsou stanoveny prozatím žádné sankce, v páté směrnici je ale alespoň nově doporučeno, aby nedodržení podléhalo účinným, odrazujícím opatřením nebo sankcím. Povinnost implementace páté směrnice byla stanovena do 10. 1. 2020. S největší pravděpodobností se však zákon stane účinný až z jara současného roku, tj. roku 2021.

3. Evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů – funkce

Jak již bylo uvedeno výše, elementárním důvodem existence ESM je především boj proti praní špinavých peněz a financování terorismu, v kontextu s ním vznikla nutnost Evidence skutečných majitelů a zajištění transparentnosti vlastnických struktur právnických osob a jiných právních uspořádání. V tomto směru je však i poslední, nejpřísnější úprava nepříliš účinná, jak ukážeme dále.

Role ESM by měla být i v tom, že bude sloužit jako jakási prevence proti střetu zájmů při udělování veřejných zakázek. Vždy by mělo být možné dopátrat se konkrétní fyzické osoby, která je považována za skutečného majitele právnické osoby (pokud uvedené podmínky splňuje více fyzických osob, jsou za skutečného majitele považovány všechny tyto osoby).⁷

Princip „poznej svého klienta“, mnohokráte využívaný zejména Českou národní bankou, poskytuje ESM jako nástroj pro instituce finančního trhu či advokátní kanceláře, jež jsou povinné zjišťovat skutečného majitele z důvodu prověření původu majetku svých klientů a zabránění podílet se, byť

⁴ Tzv. zákon proti praní špinavých peněz.

⁵ Směrnice EP a Rady (EU) 2018/843 ze dne 30. května 2018, kterou se mění směrnice (EU) 2015/849 o předcházení využívání finančního systému k praní peněz nebo financování terorismu a směrnice 2009/138/ES a 2013/36/EU.

⁶ Anti Money Laundering Directive.

⁷ Zákon č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek, ukládá povinnost prokazovat a ověřovat v zadávacích řízeních skutečného majitele vybraného dodavatele.

nechtěně, na legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu.

Identifikace skutečného majitele rovněž umožní ověřit, zda vlastnická struktura právnické osoby nevede do některého z daňových rájů a neuplatňuje tak praktiky agresivního daňového plánování. Za velkou část daňových úniků jsou zodpovědné tzv. „karouselové podvody“⁸, jež zneužívají právě neprůhledné vlastnické struktury (např. případ Optigen⁹).

Jednou z oblastí, kde je transparentnost na prostotu zásadní, je financování politických stran. S tím souvisí existence možnosti ověření, zda právnické osoby financující politické strany a politické strany neobcházejí předpisy pro financování politických stran, a tedy prevence korupce a střetu zájmů. Identifikace skutečných majitelů je i součástí novely insolvenčního zákona.¹⁰ Konkrétně se jedná o povinnost věřitele, který nabyl pohledávku v posledních šesti měsících před zahájením insolvenčního řízení (případně při nabytí pohledávky postoupením po zahájení insolvenčního řízení), doložit v příloze pohledávky splnění povinnosti identifikace svého skutečného majitele včetně odůvodnění.

Odkaz na AML zákon je v příslušném ustanovení insolvenčního zákona uveden výslovně. Insol-

venčnímu správci ani insolvenčnímu soudu sice nejsou v rámci identifikace skutečného majitele uloženy konkrétní povinnosti, ale jejich povinnost již je dle § 153 insolvenčního zákona evidovat a označit možné propojení pro případ střetu zájmů věřitelů a tato povinnost již s identifikací skutečného vlastníka pohledávky úzce souvisí.

Vlastnická struktura právnických osob musí být transparentní též u žadatelů dotací ze strukturálních fondů EU a u žadatelů o dotaci ze státního rozpočtu, na čemž si ukážeme, o jak složitý problém v praktické aplikaci může jít. Prvotním důvodem však nebyl střet zájmů v této oblasti, což je zejména u nás v souvislosti s nástupem majitele velkého holdingu o funkcí ve vládě široce medializováno a je předmětem neustálých politických sporů. Problémem bylo především vymezení tzv. „malé a střední firmy“. Na tuto kategorii podniků je zaměřeno nejvíce dotačních výzev, protože nejvíce spolu s mikrofirmami trpí pravidly jednotného volného trhu v rámci EU, která objektivně zvýhodňují velké podniky.

Z operačních programů však nejsou vyloučeny ani velké firmy, objem alokovaných prostředků i možnosti jejich využití jsou ve srovnání s menšími firmami nepoměrně omezenější. Jako horní hranice pro malé a střední podniky jsou uváděny

⁸ Karouselové podvody, také nazývány kolotočové podvody, kruhové podvody nebo podvody chybějícího obchodníka (Carousel Frauds, Missing Trader Frauds) jsou významnou částí úniků daně z přidané hodnoty. Organizované skupiny obvykle využívají přeshraničního obchodu v Evropské unii, při kterém je dodávané zboží mezi státy osvobozeno od DPH.

⁹ Rozsudek Soudního dvora (třetího senátu) ze dne 12. ledna 2006. Optigen Ltd (C-354/03). Případy C-354/03 Optigen, C-355/03 Fulcrum a C-484/03 Bond House známé jako případ Optigen (rozsudek ze dne 12. ledna 2006) byly podány k Evropskému soudnímu dvoru (dále jen ESD) soudem Spojeného království, který zpochybňoval nárok na odpočet daně u subjektů, jež jednaly v dobré víře. Předmětem této obchodů byly elektronické součástky — mikroprocesory. Argumentem britské vlády, jejíž názor podporil i zástupce České republiky, bylo tvrzení, že bez podvodného úmyslu by se neuskutečnila žádná z předmětných transakcí a že lze z ustálené judikatury ESD vyvodit povinnost posuzování každé transakce jako celku. S tím však generální advokát Poiales Maduro nesouhlasil a namítl, že okolnosti ve zkoumaném případě jsou zcela jiné povahy a že předchozí či následující události nemohou ovlivnit povahu konkrétního plnění. Tvrdí také, že podle výkladu Spojeného království, by byla zcela zásadním způsobem ohrožena zásada právní jistoty týkající se uplatňování práva ve Společenství. Podle ESD bylo rozehodnuto, že společným systémem daně z přidané hodnoty je charakterizován tím, že daní podléhá každé plnění v rámci řetězce dodávek, a proto každé plnění musí být zohledněno samo o sobě. Bude tak odděleně zkoumán i cíl každé transakce (kdyby byl však cíl celého řetězce posuzován jako celek, byl by celý řetězec dodávek vyňat z působnosti směrnice o společném systému DPH). Generální advokát upozornil na to, že kvůli zachování neutrality daně z přidané hodnoty, nelze činit rozdíl mezi plněními legálními a nelegálními. I protiprávní plnění zásadně spadají do rozsahu působnosti směrnice a podléhají DPH (jedinou výjimku tvoří případy jako je například poskytování omaranných látek, které jsou mimo rozsah působnosti směrnice). ESD souhlasil se všemi argumenty generálního advokáta a rozhodl, že nárok na odpočet osoby, která se účastní řetězce podvodných transakcí, musí být zachován, jestliže tato osoba o podvodech nevěděla nebo nemohla vědět. Členské státy však mohou v souvislosti s karouselovými podvody přijmout opatření dle směrnice o společném systému DPH, které čini vybranou osobu odpovědnou za přiznání daně společně a nerozdílně s plátcem, jenž plnění uskutečnil.

¹⁰ Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „insolvenční zákon“).

- v příslušných nařízeních Evropské komise (poslední verze je č. 651/2014) hodnoty 250 zaměstnanců, 43 milionů EUR ročního obratu a 50 milionů EUR bilanční sumy (tj. aktiv). Ve zmíňovaném nařízení je uvedeno též vymezení tzv. malého podniku s maximálními hodnotami 49 pracovníků a po deseti milionech EUR u obratu i bilanční sumy. Tzv. mikropodnik má limity 10 pracovníků a 2 miliony EUR u obratu i aktiv.

Vymezení je na první pohled jednoduché, a v době, kdy dotační fondy EU nebyly tak rozsáhlé, zcela vyhovovalo. S rozšířováním Unie a růstem odvodů do rozpočtu EU však strukturální fondy i kohezní fond rychle bobtnaly, zvětšoval se počet operačních programů i jejich priorit. To vedlo mnohé velké podnikatele k úvahám, jak se k tučným balíkům dotačních peněz dostat. Zakládaly se společnosti, zdánlivě bez vazeb na mateřskou firmu (propojení obstarávaly většinou spízněné fyzické osoby), nebo se různými formami (především outsourcingem některých činností) uměle snižoval počet zaměstnanců firem, které překročily hranici 250 pracovníků při dodržení ostatních kritérií. Pro účel získání prostředků na „měkké“ dovednosti a aktivity se dokonce zakládaly i veřejně prospěšné podniky či nadace. Samo osobě nic z toho nebylo protizákonné a roky se vlekoucí případ Čapího hnizda, kde se policisté i státní zastupitelství bez většího úspěchu snaží dokázat podvodné jednání, jen tuto skutečnost potvrzuje.

Nicméně evropské dotace nejsou až na výjimky v oblasti zemědělství a venkova nárokové a měly by být čerpány především těmi, kteří budou „nesou náklady integrace“ či jim chybějí prostředky na modernizace, inovace, ekologické, sociální či vzdělávací projekty. A to jen zdánlivě nezávislé firmy většinou nejsou, protože za nimi stojí vždy finanční polštář velkého podniku či movitého majitele. Ty pak ručí za úvěr či dotují zprvu ztrátový provoz.

Evropská komise byla proto nucena definici zpřesnit a poskytnout detailní výklad pracovníkům implementačních orgánů a agentur, jakož i samotným žadatelům a příjemcům dotací. Dnes je to třístránková příloha o šesti článcích plus v na-

ších podmínkách šedesátistránkový manuál, který lze nalézt na webových stránkách ministerstev či implementačních agentur, například Agentury pro podnikání a inovace (API, 2021). Existují i rozhodnutí Evropského soudního dvora a rozhodnutí Komise.

Je třeba zdůraznit, že částečná závislost malých a středních podniků na velkých je tolerována, což vyjadřuje sáhodlouhý článek 3 Přílohy k Nařízení č. 651/2014. Podstatné ovšem je, že se vždy musí najít konečný vlastník (beneficient) žadatele o dotaci. Pokud je příliš „daleko“, tj. ukryt za málo transparentní pyramidou mateřských a dceřiných firem, vliv se příslušně „ředí“ podle vzorců z přílohy či aplikačně metodických příruček. Je to velmi složitá procedura, a nelze se divit častým chybám nejen žadatelů o dotaci, ale i těch, kteří o ni rozhodují.

4. Evidence skutečných majitelů – veřejnost a neveřejnost informací o skutečných majitelích

S funkcí Evidence skutečných majitelů úzce souvisejí i její veřejnost či neveřejnost. Čtvrtá směrnice AML uložila členským státům evidenci zavést, přístup k informacím v ní obsaženým však ponechala na volném uvážení každého členského státu.

Minimální míra veřejnosti dle AML stanoví, že informace v plném rozsahu, tj. jméno, rodné číslo nebo datum narození, trvalý pobyt a rozsah a povaha vlastnických práv, mají být k dispozici orgánům veřejné správy a povinným osobám uvedeným v AML zákoně. Osobám, které prokáží oprávněný zájem, mají být poskytnuty jen dílčí informace (jméno, měsíc a rok narození, státní příslušnost, země pobytu, povaha a rozsah vlastnických práv). Česká republika umožnila přístup pouze veřejným orgánům – tedy soudům, orgánům činným v trestním řízení, správci daně, Finančnímu analytickému úřadu a dalším. Pouze v případě, že prokáže odůvodněný zájem dle § 118g ZVR (např. podílnictví), mohou o výpis z evidence požádat i jiné osoby nebo subjekty (např.

právnické osoby při podezření na trestnou činnost u svého obchodního partnera). V tomto případě však lze získat pouze částečný výpis. Dnes už známe znění páté AML směrnice, která veřejnost rejstříku již nařizuje s účinností k 1. 1. 2020.

Trend ke zvyšování transparentnosti ale není novinkou, mnohé státy umožnily veřejný přístup k údajům o skutečných majitelích již od počátku. V Německu musely být údaje o skutečných vlastnících – konkrétně jméno a příjmení, datum narození, bydliště a způsob a rozsah ekonomického zájmu oznámeny do 1. 10. 2017, transparentní rejstřík – tedy obdoba naší Evidence zde funguje již od června 2017. Stejně jako v České republice společnosti musí znát své majitele, ale jsou to skuteční majitelé, kteří mají sami oznamovací povinnost. Na rozdíl od naší vnitrostátní úpravy v Německu neexistuje ohlašovací ani oznamovací povinnost v případě, že požadované údaje jsou již dohledatelné v obchodním rejstříku (nebo rejstříku obdobnému). Tím německý zákonodárce rozumně eliminoval nadbytečnou duplicitu a administrativní záťaž. Výše uvedená výjimka z ohlašovací a oznamovací povinnosti však neplatí pro aktualizační povinnost, údaje vždy musí odpovídat skutečnému stavu. Režim nahlížení do transparentního rejstříku je srovnatelný s naší právní úpravou.

Slovensko se na evidenci skutečného vlastnictví zaměřilo v souvislosti s transparentností zadávání veřejných zakázek již v roce 2011 zavedením „Centrálního Registru smluv“, zveřejnění smluv v registru je podmínkou uzavření obchodních smluv se subjekty veřejného sektoru. Již od roku 2015 byl zaveden „Registr konečných uživatelů výhod“, který byl nahrazen „Registrem partnerov veřejného sektora“. Zde se musí registrovat každý podnikatel nebo příjemce dotací dle zákonných podmínek. Zápis provádí pouze oprávněná osoba, tedy verifikace zapisovaných údajů je podstatně odlišná od absence kontroly v České republice a každoroční

povinná kontrola/aktualizace poskytuje vyšší právní jistotu, že zapsané údaje odpovídají skutečnému stavu. Evidence je veřejně přístupná. Významnou odlišností od naší právní úpravy je i sankce za porušení zákona, ta může v případě závažného porušení dosáhnout až 1 mil. EUR. Vnitrostátní legislativa žádné přímé sankce neudává (TPA ČR, 2020).

Velká Británie zavedla s účinností od 6. 4. 2016 povinnost tzv. PSC registru¹¹. V tomto registru musí být vedeny všechny nekotované společnosti sídlící ve Velké Británii. V registru jsou uvedeny mimo jiné informace o osobách s vlivem na společnost jako ředitelé a koncoví vlastníci, Británie ale rozšířila osoby s vlivem na společnost i o jiné členy orgánů, náhradní členy orgánů a podobně. Registr je od 30. 6. 2016 přístupný veřejně (ICAEW, 2021).

V České republice zákonodárce vůbec neuvažoval variantu úplné veřejnosti rejstříku. Dle důvodové zprávy k návrhu zákona, kterým se mění zákon 253/2008 Sb.: „Není legitimní důvod zveřejňovat ani osobní údaje, ani údaje specifickující vztah skutečného majitele k dané právnické osobě, respektive svězenskému fondu“.¹² Dále zdůvodnění uvádí, že: „veřejnost údajů u všech evidovaných subjektů sama o sobě není prostředkem, kterým by se mohlo dosahovat větší transparentnosti právnických osob“.

Rámcová pozice parlamentu vyjádřila názor, že veřejnost registru není prostředkem k dosažení vyšší transparentnosti: informace o skutečném majiteli nejsou pro širokou veřejnost relevantní; není možné objektivně zajistit, aby veškeré informace uvedené v registru byly přesné a aktuální; veřejný registr skutečných majitelů není nástrojem schopným předcházet praní peněz a financování terorismu; současný cíl směrnice nevyžaduje otevření registru veřejnosti; v mnoha případech, a to zejména v obchodních vztazích, je anonymita skutečného majitele právnické osoby legitimní a není sama o sobě na újmu. Objektivně je třeba přiznat,

¹¹ Person with Significant Control.

¹² Důvodová zpráva k návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony (s. 71).

- že uvedené námitky mají svoji relevanci i nyní, a potvrzují, že Evropská komise sledovala při zpřísňování procedury vykazování vlastnictví i jiné cíle než jen transparentnost. Ta se jeví v kontextu Nařízení spíše jako *prostředek* než *cíl*.

Ačkoliv zákonodárce mohl akcentaci požadavků na transparentnost předpokládat, v rámci implementace čtvrté směrnice zvolil neveřejný režim evidence. Dnes je již účinná pátá směrnice a jedním z bodů, jež přinesla, je povinné otevření rejstříku skutečných majitelů pro veřejnost a jejich sponělé propojení mezi členskými státy.

Kromě faktu, že pro neposkytnutí údajů veřejnosti by musel existovat velmi vážný důvod (ochrana soukromí již byla zmíněna, stejně jako převažující důvody pro transparentnost), je nutné zvážit i efektivitu úpravy. Tím, že rejstřík je neveřejný, převzal stát odpovědnost nejen za zajištění plnění povinnosti zápisu, ale i za kontrolu pravdivosti a aktuálnosti údajů v registru. Stát nestanovil sankce při nesplnění, a tak nemá nástroj pro vynucení splnění zmíněné povinnosti.

K datu 31. 12. 2018, kdy měly společnosti poskytnout požadovaná data do ESM, tuto povinnost splnila pouze jedna osmina povinných společností. Veřejnost rejstříku by umožnila nepřímou kontrolu veřejností a médií, což by kromě snížení nákladů na vynucení povinnosti zápisu přineslo i větší důvěryhodnost zapsaných údajů. Je evidentní, že veřejnost údajů je prostředkem, kterým lze dosáhnout větší transparentnosti právnických osob. Zákonodárce tedy v případě přístupu do Evidence volil mezi variantou úplné neveřejnosti zapsaných informací a veřejnosti částečné, kdy volně přístupné by byly všechny údaje kromě přesného data narození a adresy trvalého pobytu. Přestože cíli právní úpravy by lépe odpovídala alespoň částečná veřejnost a zároveň by nesporně přinesla podstatně nižší náklady, zvolena byla neveřejnost rejstříku s odůvodněním ve smyslu ochrany osobních údajů. Vhodně zvolena byla alespoň právní úprava Evidence, která využívá Rejstříkový zákon, a tedy i rejstříkové formuláře. Využití Rejstříkového zákona je i velmi dobrou volbou s ohledem na

budoucí propojení registrů i obchodních členských států.

Lze tedy konstatovat, že omezení přístupu do Evidence zásadně popírá smysl jeho existence. Nicméně existují i velmi dobré důvody pro zachování alespoň částečné anonymity vlastnictví právnickou osobou. Zde je tedy namísto věnovat pozornost anonymitě vlastnictví právnických osob a argumentům svědčícím zmíněné anonymitě a argumentům proti.

Ochrana vlastnictví a ochrana soukromí jsou zaručeny Listinou základních práv a svobod, konkrétně čl. 7 a čl. 11 (viz Pospíšil et al, 201). Bez existence vlastnického práva by svobodný trh. Důvodem pro zachování anonymity vlastnictví skutečných majitelů právnických osob je důvodná ochrana jejich soukromí proti nekalým praktikám konkurence, nikoli před vymáháním povinností vůči státu.

Ve zpřístupnění informací o majetku podnikatelů můžeme spatřovat ohrožení jejich zájmů jak v podnikatelské, tak též v soukromé oblasti (vydíratelnost, závislost, krádeže identity). Je evidentní, že pokud podnikatel vystupuje jako placený manažer či jednatel společnosti, a ne jako její přímý vlastník, není přitažlivým cílem pro osoby zaměřené na páchaní trestné činnosti. Pro tyto osoby by veřejně přístupná ESM mohla sloužit jako adresář jejich eventuálních cílů. Veřejnost v tomto úhlhu pohledu nemá právo znát majetkové poměry jiné soukromé osoby, která není politicky exponována. Pokud tedy soukromá osoba v pozici vlastníka společnosti bude uvedena v ESM a ESM bude volně přístupný veřejnosti, může kdokoliv informaci o majetku soukromé osoby zneužít. Odkrytí majetku ve veřejných registrech tedy omezí právo na klidné užívání majetku.

Důvody pro zachování anonymity vlastnictví jsou i na poli podnikatelském (vyjednávací pozice, využití informací konkurenční, nekalé obchodní praktiky). Dobrým příkladem je jedna z metod konkurenčního boje = převzetí společnosti – vertikální, horizontální, konglomerátní převzetí. Ten může mít charakter nepřátelského převzetí.

Nijak ojedinělý vzorec zahájení insolvenčního řízení proti právnickým osobám či ovlivňování jejich obchodních partnerů a následného převzetí již „levné“ společnosti může být podstatně jednodušší při znalosti vlastnických struktur, ovládaných společnostech a jejich vztazích. Legální anonymita vlastnictví ale v současnosti již téměř neexistuje a budoucí veřejnost ESM legální anonymitu „zlikviduje“ definitivně. Přijetím páté AML směrnice s povinností volného přístupu k údajům v registru bude teoreticky zásah do soukromí majitelů společností úplný.

Fakticky ale i přes snahu EU zaměřenou na transparentnost právních struktur stále existují poměrně spolehlivé metody, jak vlastníka právnické osoby utajit a požadovanou transparentnost obejít. Tato skutečnost ve svém důsledku zpochybňuje účelnost Evidence. Pokud bude možné vlastnictví společnosti zakrýt, prostor pro trestnou činnost v souvislosti s netransparentními vlastnickými vztahy PO zůstává a ESM se stává pouze další administrativní zátěží pro společnosti zdravé a poctivé. Společnostem, které budou chtít strukturu svého vlastnictví zastřít, tomuto jednání za současné situace úplně zabránit nelze. Zřejmě nejrozšířenějším způsobem zakrytí skutečného vlastnictví společnosti je nepřímé zastoupení. Aby zůstal skutečný vlastník anonymní, zvolí si tzv. „nominálního“ společníka/člena orgánu (tzv. „bílého koně“). Ten bude vystupovat jménem společnosti na základě plné moci, smlouvy apod.

Legitimním způsobem dosažení alespoň částečné anonymity vlastnictví společnosti je založení akciové společnosti se zaknihováním akcií v Centrálním depozitáři (CDCP). Zaknihované akcie nejsou dostupné ve veřejných registrech, ale dostupnost pro orgány státní správy je zachována. Získání výpisu z evidence zaknihovaných cenných papírů samotnou společností je zpoplatněno. Princip zaknihování akcií přináší společnostem povinnost zřízení tzv. majetkové účty evidující zaknihované

akcie u účastníků centrálního depozitáře, jimiž jsou banky nebo obchodníci s cennými papíry. Podle AML zákona jsou účastníci CDCP povinni v rámci zásady „poznej svého klienta“ každého žadatele (akcionáře) identifikovat až do úrovně identifikace konkrétní fyzické osoby konečného vlastníka¹³. U zaknihovaných akcií je tedy při zachování anonymity vlastníků alespoň pro veřejnost eliminován prostor pro zakrytí vlastníků před orgány státní správy.

Pokud společnost vydala listinné akcie na jméno, je její povinností vést seznam akcionářů. V případě, že má společnost jediného vlastníka (akcionáře), lze vlastníka najít v obchodním rejstříku (ARES, výpis platných, úplný výpis, uveden současný či minulý vlastník). Pokud má společnost akcionářů více, je možné u akcionářů s podílem větším než 20 % dohledat jména, adresy a výše podílu v dokumentech uložených ve sbírce listin obchodního rejstříku, v příloze účetní závěrky/ve výroční zprávě/zápisu z valné hromady. Přístup k těmto údajům je tedy jednoduchý a neomezený. Avšak skuteční vlastníci listinných akcií na jméno nejsou bez součinnosti dané společnosti objektivně dohledatelní. „Společnosti, které vydaly listinné akcie na jméno, sice seznam akcionářů vést musí, ale již z existence vyvratitelné domněnky zápisu v seznamu akcionářů a umožnění výkonu akcionářských po prokázání skutečného vlastnictví akcií, ze kterých jsou práva uplatňována práv lze dovodit, že ne vždy je seznam akcionářů úplně spolehlivým zdrojem informací o skutečném vlastnictví. Nevedení seznamu dostatečně sankcionováno není, kontrola je obtížná. Jako případ nedůslednosti zákonodárce může posloužit i absence povinnosti společnosti zjišťovat, na koho přešly její akcie například v důsledku smrti akcionáře držícího akcie na jméno“.¹⁴

Anonymity vlastnictví lze dosáhnout i u společnosti s ručením omezeným. U této formy společnosti jsou společníci zapsáni ve veřejném rejstří-

¹³ Beneficial Owner.

¹⁴ Usnesení Vrchního soudu v Praze ze dne 23. 12. 2003, sp. zn. 7 Cmo 134/2003.

→ ku. V případě, že společníkem je právnická osoba, je v rejstříku uvedena právnická osoba (blíže viz Vondráček, 2018). Při řetězení tohoto modelu, zvláště v mezinárodním měřítku může být dohledání koncového vlastníka nemožné. Dalším důležitým faktem je, že podíl společníka s.r.o. může být představován kmenovým listem. Kmenový list je cenný papír na řad a nelze jej vydat jako z knihovaný CP. Převádí se rubopisem. V momentě převodu se nabyvatel stane společníkem s.r.o. Vzhledem k tomu, že převodů může proběhnout v krátkém časovém úseku mnoho, nemusí být všechny zapsány v obchodním rejstříku (změna má být oznámena „bez zbytečného odkladu“, což není úplně přesné vymezení lhůty k oznamení změny). Společnost ani sama nemusí v tomto případě všechny své společníky znát. Může například dojít k situaci, kdy jedna osoba drží kmenový list a je tedy společníkem, další osoba je uvedena ve společenské smlouvě a třetí osoba v obchodním rejstříku. Anonymní vlastník může těžit z netransparentnosti vlastnictví.

Dalším způsobem je volba *onshore* společnosti mimo území České republiky. Společnost je založena podle místních zákonů a může obchodovat s jakýmkoli subjekty z různých zemí, platí daně z příjmů právnických osob v místě své rezidence, vede účetnictví, podléhá daňovému přiznání a bývá auditovaná. Založení *onshore* společnosti je legitimní, vzhledem k tomu, že různé země v rámci zvýšení atraktivity pro zahraniční investory používají i různé typy pobídek a úlev a vzhledem k tomu, že mnoho společností neomezuje svoje aktivity na území jednoho státu, je využití této struktury výhodné. A výhodné může být i utajení skutečného vlastníka a přesun například daňové povinnosti na „profesionálního“ jednatelé v jurisdikci s vhodnějším režimem. *Onshore* společnosti zatím při zachování důvěryhodnosti společnosti poskytují vysoký stupeň ochrany soukromí, do budoucna se ale i zde předpokládá evidence jejich vlastníků. Využívané *onshore* jurisdikce jsou na příklad Nizozemí nebo Velká Británie.

Režim *offshore* společností je využíván právě

z důvodu ochrany soukromí. *Offshore* společnosti jsou založeny podle místních zákonů, ale na území daného státu podnikat nesmí. Výnosy společnosti daní na území sídla vlastníka, v dané zemi platí pouze poplatek a nepodává zde daňové přiznání ani nepředkládá účetnictví. V registrech *offshore* zemí je ve srovnání se zeměmi OECD minimum informací. Negativem je obecně velmi snížená důvěryhodnost společnosti se sídlem vlastníka v *offshore* jurisdikci.

„V současnosti značně rozšířeným typem společnosti je mezinárodní holding. Pokud je jako vlastník holdingu ve veřejných registrech vedena důvěryhodná *onshore* společnost a akcionářem je pak například mateřská *offshore* společnost, konečný vlastník je majitel *offshore* společnosti a tedy anonymní“ (Kostohryz a Mikuláš, 2016).

5. Závěr

V právu existuje řada nástrojů, které mohou umožnit zachování anonymity skutečného majitele právnické osoby (například zastoupení vlastníka tzv. „*nominálním*“ společníkem/členem orgánu, sídlo společnosti v jurisdikci s právním rádem, který zachování anonymity vlastníka umožňuje). V minulosti se některé z těchto nástrojů podařilo upravit (akcie na majitele), ale některým změnou právních předpisů zabránit nelze.

V zájmu podnikatele je realizovat svou činnost v prostředí, kdy nebude informace o jeho vlastnictví volně k dispozici a oprávněné osoby získají tuto informaci neautomaticky, ale jen v případě závažného důvodu, např. trestné činnosti. Tomu odpovídá současná právní úprava, jelikož ta prozatím neumožňuje přístup veřejnosti k údajům o skutečném majiteli, na rozdíl od státních orgánů a osob s oprávněným zájmem, které za předpokladu jeho prokázání přístup k údajům mají.

Omezení přístupu veřejnosti zohledňuje ochranu soukromí majitelů právnických osob, současně však neodpovídá obsahu nejnovější verze AML, která požaduje transparentnost soukromého vlastnictví i vůči veřejnosti. Míra veřejnosti rejstříku ve

srovnání s vybranými státy, a hlavně s ohledem na výše uvedenou směrnici není v tuzemské současné právní úpravě dostatečná.

Právní pozice Evropské komise týkající se transparentnosti vlastnictví odpovídá politickému konceptu „otevřené společnosti“, kterou prosazuje tzv. „progresivistická“ část evropských elit, a která se stává stále více terčem kritiky ze strany nejen zastánců intergovernmentalistického charakteru EU, ale i řady členských států. Nelze sice souhlasit s názorem zákonodárce uvedeným v důvodové zprávě, že veřejnost registru nepřispívá k vyšší transparentnosti, protože je nesporné, že už samotná dostupnost informace poskytuje možnost kontroly většímu okruhu subjektů než při přístupu omezeném, nicméně pokud je otevřenosť nadměrná, lze jednoduché nabytí důvěrných informací lehce zneužít.

Důležitá je i *interpretace* ustanovení zmíněné směrnice v praktické činnosti národních i evropských orgánů. V podmírkách České republiky jsme se s ní setkali při řešení oprávněnosti čerpání evropských dotací firmami z holdingu Agrofert. Zpráva auditorů vyslaných Evropskou komisí i její následné stanovisko v podstatě vychází z *nevyyvatitelné právní domněnky* o střetu zájmů u podnikatele, který se na základě demokratických voleb dostane do vysokých státních funkcí. To znamená, že i kdyby daná osoba své postavení nikdy nezneužila, už samotný fakt objektivní možnosti, že by tak mohla učinit, ji fakticky diskvalifikuje pro výkon politických funkcí. Pro úředníky Komise není v tomto smyslu dostačující ani řešení, které přijala

Česká republika v tzv. „lex Babiš“, tj. převedení majetku ústavního činitele do svěřenského fondu. V jejich stanoviscích je doporučováno předání podnikatelského majetku do tzv. „slepého“ svěřenského fondu, tj. operace, která je potenciálně rovna jeho prodeji, protože právníci spravující fond jej mohou uskutečnit i bez souhlasu beneficianta. Zde se ovšem Komise svojí interpretační praxí dostává na tenký led kolize s demokratickým rozhodnutím voličů a členským státem vnučuje řešení, na který ústavní činitel těžko mohou přistoupit, ale který může být chápán i jako narušení státní suverenity.

Nelze ovšem souhlasit ani s názorem, uvedeným v důvodové zprávě a to, že není důvod zveřejňovat údaje specifikující vztah skutečného majitele k dané právnické osobě, respektive svěřenskému fondu. Vzhledem k tomu, že řízení o zápisu do Evidence není přezkumné a s ohledem na nadměrnou zátěž, při aktuální úpravě ani přezkumné být nemůže, byla by kontrola z titulu důvodného zájmu vhodná a přispěla by k důvěryhodnosti rejstříku a větší právní jistotě. Zavedení neveřejné povinny Evidence skutečných majitelů s absencí sankcí za nesplnění povinnosti a možnosti přezkumu nemůže dostačeně plnit svůj zamýšlený účel.

Ačkoliv je nesporné, že zcela zabránit anonymitě vlastnictví právnických osob na našem území nelze, světový vývoj směřuje k úpravám právních nástrojů, jež zachování anonymity umožňují tak, aby v budoucnosti úplně zastření vlastníka již možné nebylo. Jednou z těchto úprav je i zavedení Evidence skutečných majitelů. Absolutní anonymita

Vzájemné podnikatele je realizovat svou činnost v prostředí, kdy nebude informace o jeho vlastnictví volně k dispozici a oprávněné osoby získají tuto informaci neautomaticky, ale jen v případě závažného důvodu, např. trestné činnosti. Tomu odpovídá současná právní úprava, jelikož ta prozatím neumožňuje přístup veřejnosti k údajům o skutečném majiteli, na rozdíl od státních orgánů a osob s oprávněným zájmem, které za předpokladu jeho prokázání přístup k údajům mají.

→ mita vlastnictví může mít sice i legální důvody, ale rizika, jež přináší, jsou natolik zásadní, že připustit její zachování nelze. Je ovšem potřeba, aby zásahy do práv vlastníků byly omezeny jen na míru nezbytně nutnou. Určit onu míru je však velmi obtížné a politicky citlivé. Určitě do tohoto procesu zasáhne svými výroky i Soudní dvůr EU, který do této složité otázky může vnést více světla.

Implementace čtvrté AML směrnice našeho právního řádu zavedením neveřejné Evidence je

kompromisním řešením, které při zachování soukromí vlastníků brání jejich anonymitu. Mezitím však Evropská komise přijala pátou AML směrnici, která nároky na plnou otevřenosť vlastnictví dále posiluje a s níž je české řešení v rozporu. Pokud naše kompetentní orgány dospějí k závěru, že v důsledku interpretační svévolje bruselských úředníků jsou ohroženy naše národní zájmy, měly by se obrátit na Soudní dvůr EU.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] API: *Agentura pro podnikání a inovace*. Praha: Agentura pro podnikání a inovace, 2021. [online]. Dostupné z: <<https://www.agentura-api.org/cs/>>.
- [2] HAMPEL, P.: *Zákon o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob*. Praha: Wolters Kluwer, 2015.
- [3] ICAEW: *Register of Persons with Significant Control*. London: Institute of Chartered Accountants in England and Wales, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<https://www.icaew.com/technical/legal-and-regulatory/company-law/register-of-persons-with-significant-control>>.
- [4] KOSTOHRYZ, M.; MIKULÁŠ, J.: *Anonymita skutečného vlastnictví a její zneužívání*. Praha: Univerzita Karlova, 2016.
- [5] POSPÍŠIL, I. et al.: *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012.
- [6] TPA ČR: *Nesplnění povinnosti evidence skutečných majitelů bude sankcionováno*. Praha: TPA Česká republika, 2020. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <<https://www.tpa-group.cz/cs/nesplneni-povinnosti-evidence-skutecnych-majitelu-bude-sankcionovano>>.
- [7] VONDRAČEK, O.: *Skuteční majitelé a vlastnické struktury právnických osob a svěřenských fondů*. Praha: C. H. Beck, 2018.

Legislativní dokumenty

- [8] Důvodová zpráva k návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.
- [9] Směrnice EP a Rady (EU) 2015/849 ze dne 20. 5. 2015 o předcházení využívání finančního systému k praní peněz nebo financování terorismu, o změně nařízení EP a Rady (EU) č. 648/2012 a o zrušení směrnice EP a Rady 2005/60/ES a směrnice Komise 2006/70/ES (EUR-Lex – právní informační systém, Úřad pro publikace Evropské unie).
- [10] Směrnice EP a Rady (EU) 2018/843 ze dne 30. května 2018, kterou se mění směrnice (EU) 2015/849 o předcházení využívání finančního systému k praní peněz nebo financování terorismu a směrnice 2009/138/ES a 2013/36/EU (EUR-Lex – právní informační systém, Úřad pro publikace Evropské unie).
- [11] Usnesení Vrchního soudu v Praze ze dne 23. 12. 2003, sp. zn. 7 Cmo 134/2003.
- [12] Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení, ve znění pozdějších předpisů.
- [13] Zákon č. 304/2013 Sb., o veřejných rejstřících právnických a fyzických osob a o evidenci svěřenských fondů.

- [14] Zákon č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek, ukládá povinnost prokazovat a ověřovat v zadávacích řízeních skutečné majitele vybraného dodavatele.
- [15] Zákon č. 368/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

ABSTRAKT

Ke dni 1. ledna 2019 vznikla zákonná povinnost veškerým právnickým osobám zapsaným v obchodním rejstříku oznamit místně příslušnému rejstříkovému soudu svého skutečného majitele, a to na úrovni fyzické osoby. Ostatním právnickým osobám jakožto spolkům, příspěvkovým organizacím atp. tato povinnost vznikne až ke dni 1. 1. 2021. Ačkoliv se může jevit povinnost uvést skutečného vlastníka i u právnických osob, které mají jako jediného společníka jedinou fyzickou osobu, jako nadbytečná, tak i na tyto se daná povinnost vztahuje. Výše uvedená povinnost vznikla právnickým osobám v kontextu na návaznost novelizace zákona č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu. Cílem překládaného článku je přiblížit základní fragmenty problematiky legislativních požadavků a úskalí v oblasti evidence skutečných majitelů právnických osob a svěřenských fondů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Právnická osoba; evidence skutečných majitelů, svěřenský fond; informační systém veřejné správy; zákon

Recent Reflection of the Registration of Beneficial Owners of Legal Entities and Trust Funds in the Context of Czech Legislation

ABSTRACT

As of 1 January 2019, a legal obligation arose for all legal entities registered in the Commercial Register to notify the locally competent registry court of their beneficial owner, at the level of a natural person. Other legal entities such as associations, contributory organizations, etc. this obligation will arise only on 1 January 2021. Although the obligation to state the real owner may also appear to be superfluous in the case of legal entities that have a single natural person as the sole shareholder, these obligations also apply to these. The above-mentioned obligation arose for legal entities in the context of the amendment of Act No. 253/2008 Coll., on certain measures against the legalization of proceeds from crime and terrorist financing. The aim of the translated article is to present the basic fragments of the issue of legislative requirements and pitfalls in the field of registration of beneficial owners of legal entities and trust funds.

KEYWORD

Legal entity; registration of real owners; trust fund; public administration information system; law

JEL CLASSIFICATION

K29

Patriotic Education in Global World

- ▶ Dr. Eugeniusz Suwiński » Kolegium Jagiellońskie Toruńska Szkoła Wyższa,
Prosta Street 4, 87-100 Toruń, Poland; suwka66@wp.pl

* 1. Introduction – what is globalization?

Globalization is one of the most important concepts of the first decade of the 21st century, which raises a lot of hope, but also fears and controversies. Globalization is a multidimensional phenomenon. Its effects are visible in macroeconomics, intercultural education (Kosyrz, 2005), politics (Soros, 2004) and non-governmental organizations (Staniszki). It is characterized by indeterminacy, risk, volatility, play of interest and the need to have a strong control center (Bauman, 2000). Therefore, globalization cannot be identified only with the concept of universalization understood as undertaking targeted actions to introduce a new world order.

Globalization is most often identified with multidimensional and multifaceted activities undertaken by major individual, institutional and organizational entities with hardly predictable effects on societies and their education. Many circles believe that its essence lies in a gigantic game of interests led by world powers and megacorporations. For many, an example is the emergence of a new Russian empire, whose strength, unlike its Soviet predecessor, is not based on a large number of nuclear warheads, tanks and rockets, but attempts to make sovereign countries dependent on oil and

gas supplies. That is why for many newly independent states globalization can be associated with post-industrial neocolonialism (Górski, 2004).

In the definition contained in the Copenhagen Declaration of 1995, globalization “*is a consequence of the increasing mobility of people, improved ways of communication, dramatic increase in trade in goods and capital flows, and technological progress. It opens opportunities for sustained economic growth and development of the world economy, especially in developing countries. It allows sharing experiences and learning from the successes and difficulties of others, and facilitates sharing ideas, cultural values and aspirations*” (Kowalak, 1998).

Also interesting is the definition of E. Kośmicki (Kośmicki, 1999), who notes that “*globalization is no disaster [...] offers more opportunities than risks for all countries*”. At the same time, the author emphasizes that “*modern globalism has a largely competitive and even destructive dimension, leading to many negative economic, political, socio-cultural and ecological effects*”.

Thus, globalization is not a product of some ideology, but a phenomenon occurring largely independently of people at a certain level of social evolution. It is against her background and through her that various ideologies, political and religious

doctrines, systems and management systems are developed. Globalization forces a new style of thinking subordinated to the interests of everyone, not individuals, groups, nations, and holistic thinking, i.e. a holistic view of the world and humanity – thinking about everyone and everything. Therefore, it is qualitatively a new, advanced form of internationalization of social life. It consists in thickening various relationships and interdependencies – economic, political and cultural – on a global scale.

The industrialized areas were subject to primary density. As the concentration of “economic power” increased, so did human power. Consumers are subjected to a kind of terror on the part of producers and traders. This is a specific form of terrorism that accompanies the globalization of the economy. As a result, producers and traders are also enslaved. Standards restricting freedom are also imposed on them. On the political and military level, the processes of organization of states in alliances contribute to an increase in the degree of world organization and condensation of social space, as well as progressing globalization. The military dependence of one country on another results in a restriction of liberty. This applies even to powers that cannot do without the participation of satellite or economically subordinate states.

Globalization also leads to the uniformity of personality of the inhabitants of individual countries. As a result of globalization, smaller social groups (ethnic, national, religious, etc.) merge into global society (Sztumski, 2001). However, it must be remembered that the reduction of cultural diversity causes increasing difficulties of people's adaptation to changes taking place in the socio-sphere. Omnipresent globalization accelerates the homogenization of culture (Gilarek, 2001).

In addition to disadvantages, globalization also has advantages. Well, it increases the sense of security in individuals and nations. In exchange for giving up their egoism, the group supports the individual – the larger the group, the greater the sense of security.

In this situation, questions arise: Does modernity require the globalization of life, and if so, what should this globalization be like? Is it supposed to create a homogeneous mixture of members of disintegrated societies, a mixture waiting for several generations for the miracle of creating a civilization that will not compete with anyone? Or maybe it is to be based on the Latin civilization, which in its development led to the creation of nations and which has demonstrated the possibility of coexistence with other civilizations to create a Europe of Homelands (Górski, 2010), uniting nation states as a unity of a multitude of cultures and civilizations (Szydlik, 2001)?

It should not be forgotten that it was this civilization that led in the past to the creation of the first rescue organizations, such as: Red Cross (Switzerland 1864), Ambulance Service (Vienna 1883) and medical religious and secular missions. The possibility of these organizations was created by private and public law shaped by the Romans and enriched by Christian values and human subjectivity.

2. *What is patriotism?*

Is there a place for patriotism as a value in the globalization process presented in this way, containing a number of both positive and negative values? To answer this question, one needs to try to define the very concept of patriotism, which is interpreted in an ambiguous way, depending on which science it is interpreted.

In psychology, patriotism is defined as a product of consciousness, whose observable manifestations are attitudes towards the homeland and is a component of the human value system shaped as part of broadly understood social awareness (Tomaszewski, 1996).

In historical terms, patriotism is interpreted as a component of historical consciousness, which includes historical knowledge, the shaped system of values, opinions and views. Historically, patriotism is considered in terms of attitudes to the history ➔

- and achievements of its own nation (Topolski, 1998).

There are two interpretations of patriotism in pedagogy:

- dialectical, where patriotism is an attitude to the history of one's own nation, its achievements in the past and at present, and to link its existence with that nation,
- axiological, where the designation of the concept patriotism, homeland is its loss.

The observable and measurable concept of patriotism is the patriotic attitude, which can be interpreted as a social attitude, expressing active and creative commitment to all matters of the nation and state, constructive action for its good in various situations of everyday life (Kosyrz, 1992).

The leading values of traditional societies were: local patriotism, a sense of solidarity with their own community, national consciousness, love of residence. It is also a cult of family life, hospitality, freedom and independence, attachment to the mother tongue, recognition of ethics over the law. Today, little of these accents of the traditional community remains, the value system has been shaken (Chałas, 2003).

Value usually means everything that is precious and desirable, which is the goal of human aspirations. The essence of humanity lies in the recognition of human values as a person, his dignity and reason. Values determine human existence, sense and quality of life, interpersonal relations, self-relation, and communities in which a person lives and functions. Values are an important factor in cognitive development, they are of intellectual interest. They oblige to respect their own dignity and thus dignity of other people. The values inherent in works of art play an important role in the spiritual development of man. Values are a condition and factor of human development, smaller and larger communities, conducting creative dialogue, building understanding, peace and the common good; factor that gives meaning, identification and direction to societies and states (Suwiński, 2009).

Social, cultural and economic changes, characteristic of globalism and integration, develop a space of opposites and conflicts. The fight for group dominance is growing. Man stands against himself and another man, and consequently against humanity, destroying the natural environment and the values of traditional culture.

The most common interpretation of the concept of patriotism is the axiological approach. However, it requires clarification of the concept of homeland.

The following definition components can be distinguished in the sociological analysis of the concept of homeland:

- people, that is, past generations of the nation and the current national population,
- land, or inhabited territory, its wealth, landscape,
- culture, and therefore a full circle of spiritual and material heritage.

These components in themselves constitute some real value, but they have a nationwide dimension, difficult to interpret in relation to individual people and shaping the patriotic consciousness of society. In the process of patriotic upbringing of young people, the concept of a small homeland – family homeland, a place where you want to come back, becomes more important.

This approach to patriotism is found in German literature, where next to the term "Vaterland" there is the concept of «Heimat» family pages. This is logically justified in the process of shaping this concept, because in the first period of life a person gets to know his place of residence, his region, which has its culture, language, history and customs. It is difficult for a small child to talk about love for his homeland without his family pages, which he learns first, this is his stage of education. This creates a spiral process of shaping love for the homeland, then love for Europe and then – the world. Attachment to family and home pages is inherently the strongest, because it is the earliest shaped and based on the fullest knowledge about them.

Patriotism is a value in every society. It is part of the culture of a given nation. The proof of the existence of this value is the continuous process of its revitalization. This process has various sources. Most often it is a sense of threat to the identity of the culture of their own nation. Historically, patriotism was born in the process of forming the foundations of national culture. Thus, the rise of patriotism as a value involves some kind of historical process. National identity is created in this process. This identity is ideological. For ethics, ideology means a process of valuation that finds expression in axiology. For social theorists, patriotism in the modern world will be constantly tested by the process of globalization or excessive publicity of anti-patriotic thinking (Tischner, 1994). According to educators, thinking is an object of education, hence patriotism should be an important element of the entire didactic and educational process. In this approach, each approach to patriotism as a value is marked by resentment. Expresses fear of losing the identity associated with belonging to a particular nation.

Patriotism belongs to bonding values. It is an important channel of mutual communication and symbolic exchange. In a situation of communication crisis, he faces the same fate as other important values for social life. Patriotism has a symbolic meaning – place, language, history, nation. It is born of a bond with these dimensions of human identity. In the era of communication revolution, globalization of human dependencies and needs, developing and dynamizing social mobility, bonds characteristic of patriotism are weakened and sometimes even broken down.

3. Intercultural education

The idea of intercultural education is integrally connected with the globalization process and the concept of patriotism. In recent years, this idea has evolved – there is no more multicultural education, but intercultural learning. Intercultural pedagogy deals with this area (this new subdiscipline of

pedagogy appeared in the 1980s). The pre-history (prehistory) of the birth of intercultural pedagogy was the concern for foreign-language children. There are examples of “school care” for Polish children living in the Prussian Partitions, as well as in the Ruhr region. These processes were much more severe, especially towards Poles living in the German Reich. Probably the first manifestations of intercultural pedagogy occurred earlier than in the 19th century, because the “flow” of foreign-language children occurred not only in Europe and not only in the 19th century. This undoubtedly new stream of analyzes and searches meets general cultural changes, and above all negates the so-called “*Pedagogy of conflict of cultures*” (Kosyrz, 2005). He emphasizes the coexistence of different cultures and the need for mutual enrichment. An expression of this trend is, among others abolishing traditional (colonial) boundaries between “lower” and “higher” cultures.

Another “feature” of intercultural pedagogy is that its universal scope covers not only foreigners but also those who accept immigrants. This pedagogy is to prepare all members of a multicultural society to live in a post-modern world. Its goals and tasks cannot be reduced to actions compensating for the language and cultural “deficits” of foreign children. Intercultural pedagogy is a kind of response to the pluralism of society, which is conditioned not only by cultural migration. The model of this education is not yet completely determined by theoretical projects and the European Community countries differ significantly in terms of teacher education systems. An important premise, however, is the will and conviction of the European Community countries to include in the process of intercultural education of teachers the so-called European dimension. In a resolution adopted in May 1988, education and culture ministers mention, among others the idea of the “European University”, while in another document of an international working group, the European dimension includes shaping the European identity of young people (Bayr, 2005).

- Despite similar efforts, the uniform teacher education system in the European Community has not been developed yet. Although, under the Socrates, Leonardo and Erasmus programs, efforts are being made for teacher training institutions not only in European Community countries.

An analysis of historical events shows that patriotic feelings have always been strong in European nations. Although the views on patriotism have changed over the centuries, the sense that it is a kind of sacrifice and action for the common good has remained unchanged. Only the forms and methods of this activity have changed. Therefore, it should be assumed that the globalization process does not and will not affect the change of patriotic attitudes of the inhabitants of individual countries. Although we often hear statements that patriotism is obsolete. However, we do not stop being Poles, Slovaks, Czechs, Lithuanians, Ukrainians, and Germans. Nobody will take our traditions or values from us. After all, none of the countries renounces independence or national separateness.

With this approach, the progressing globalization process, despite many disadvantages, may also prove beneficial in the development of any country and will not destroy fundamental national values.

The discussed phenomena typical of the 21st century “changed the nature of identity, lowered it, removed it from the context of social role, freed it from the role of determinant influence and stripped it of the certainty associated with constructing

identity in the conditions of industrial society” (Kłoskowska, 2005). This change in the nature of identity raises the anxieties of individuals and entire communities. It leads to resistance to: changes, looking for ways to preserve your own individuality and uniqueness. Anxiety attitudes and emotions are born, stimulating non-reflective actions, with signs of stereotypical behavior, often destructive to both the person and the community (*ibidem*). New forms of identity are emerging, allowing it to be abstracted from local contexts, assuming flexible forms, variables, unstable. And there are also defense mechanisms that inspire actions aimed at maintaining in the new conditions invariably “own”, “culturally tamed” place that gives a sense of security, belonging, continuity and duration despite changes.

4. Place of patriotic education at the beginning of the 21st century

These reflections raise many questions related to patriotic education at the beginning of the 21st century (Adamek and Muchacka, 2010):

- What is the place in education of a patriotic relationship between a sense of ethnic, regional, national identity and a sense of European identity?
- whether and how to create a process of patriotic education in a new context and of what nature?
- how to formulate the goals of patriotic educa-

Globalization is one of the most important concepts of the first decade of the 21st century, which raises a lot of hope, but also fears and controversies. Globalization is a multidimensional phenomenon. Its effects are visible in macroeconomics, intercultural education, politics and non-governmental organizations. It is characterized by indeterminacy, risk, volatility, play of interest and the need to have a strong control center. Therefore, globalization cannot be identified only with the concept of universalization understood as undertaking targeted actions to introduce a new world order.

tion in the new political, social and cultural context?

The anthropological, sociological and psychological research and analyzes of phenomena characteristic of the contemporary world picture allow to formulate the basic assumptions of the concept of complementary patriotic education at the beginning of the 21st century:

- basing the concept of patriotic education on complementing its classic elements with elements resulting from mutual relations with regional and intercultural education,
- conducting activities promoting complementary patriotic education in mass media,
- intensification of model features opposing ethnocentric orientation,
- cooperation of basic educational environments in the field of patriotic education – home, kindergarten, school, cultural centers, recreational institutions, etc.

With such assumptions, the essence of complementary patriotic education can be reduced to the following statement that it is a set of conscious, organized activities of a diverse nature, involving many entities – a family home, educational institutions, local government, state authorities, focused on supporting the building of relationships with children and young people homeland, country of birth, country of everyday life. These relationships are characterized by a strong, positive emotional relationship (*ibidem*).

They are accompanied by a sense of pride in belonging to the country, readiness to act for its development, reliable knowledge of the specificity of the nation, its culture and country, including in the context of coexistence with and with other nations, countries, states and awareness of the right of other people to their own relationship with these countries, their culture. Complementary patriotic education should be carried out from an early age, both because of the child's development potential and the constant contact of children with the strong impact of the above described socio-cultural factors (*ibidem*).

Children are participants in social life just like adults and are subject to the same conditions in the process of socialization. It depends on upbringing what the impact of these conditions will be on the child's personality formation direction, his sense of personal, social and national identity. Therefore, it is important to formulate the goals of this education. One of the basic ones is to support the child in building the image of a "small homeland" – creating opportunities to gain experience in the immediate area. This orientation is consistent with the child's psychophysical properties, his ability to learn "here and now", openness to new and others. Another goal is to support the creation of an image of a larger community – the region and the country – by indicating common and differentiating cultural features while maintaining a sense of belonging to the same community. One of the most difficult goals, but very important in the complementary patriotic education, is to help understand the historical duration of the nation by showing the contribution of the child's ancestors to the behavior of the mother country – work, creation of culture, struggle for the homeland (Nikitorowicz, 2005).

Including these conditions for the implementation of complementary patriotic education raises certain expectations. It can be assumed that modern patriotic education, taking into account the socio-cultural phenomena of the modern world, such as globalization, multiculturalism, unifying the nature of mass culture, creates the opportunity to strengthen the lost sense of identity of modern man in the future, gives him hope to acquire awareness of his own identity roots and allows of rapidly changing reality indicate its own permanent reference point – the homeland of "own" (*ibidem*).

In the Delors Report entitled From local community to world society, attention is drawn to threats to the world caused by the resurgent tensions between nations, ethnic groups and religious communities, the rise of nationalisms, xenophobia and ubiquitous violence. These threats are a great challenge for education, whose role in understand-

→ ing the world and others takes on tremendous importance. "The postulate of solidarity on a planetary scale forces an attitude of openness and understanding of others without encroaching on our own identity. Affirmation of one's own group culture) can be a positive and liberating value for the individual and the community, but at the same time poorly conducted, instead of building a plane of community agreement, it hinders and even prevents meeting and dialogue. Therefore, the basic task of education is to make the individual aware of the roots for optimal location in the world, but also to develop an attitude of respect towards them and their culture. The need to look for community values that go beyond more or less specific groups is rightly emphasized" (Delors, 1998). Such groups form a family, local community and even a national community.

5. Summary

The problem of education in the societies of the whole globe is combating all fanaticisms, national phobias, stereotypes and nationalisms, building through dialogue and meeting of cultures the levels of mutual understanding, postulated by many researchers of a multifaceted identity, which consists of factors of multidimensional functioning of a human being as an individual (person) and member specific community (Papież, 2006). In creating such a multifaceted identity (also civic and patriot-

ic) in multicultural societies, it is necessary to emphasize in the broadly understood education on the aforementioned community values as a platform for building agreement, and which in practice should lead to the harmonious coexistence of all people, regardless of their national and religious identity, social, political, civic, etc. These identities, like culture and even the nation are changing, can be consciously shaped in various ways.

With such an identity, it seems reasonable to combine patriotic and civic attitudes, treated in accordance with pedagogical thought as a service to a "small homeland", to serve the proper homeland – the state and at least loyalty to friendly countries (eg United Europe).

Stronger identification with such a homeland, and especially with a small homeland is provided by educational paths regarding cultural heritage in the region implemented in many Polish schools (Szempuch, 2012). In practice, these paths are implemented properly and enjoy the interest of young people. In accordance with the assumed goals, students acquire and deepen knowledge about their own region, people, customs and culture. This "small homeland" associated with the traditions of its own family and local environment is closer to students, which is not indifferent in strengthening the regional and national identity. The dialect and regional customs are also closer to them, they notice the beauty of the landscape and monuments, art, and literature related to the region (ibidem).

LITERATURE AND SOURCES

- [1] ADAMEK, I, MUCHACKA, B.: *Dziecko-uczeń w systemie edukacyjnym – teraźniejszość i przyszłość*. Kraków 2010.
- [2] BAUMAN, Z.: *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*. Warszawa 2000.
- [3] BAYR, M.: *Kształcenie interkulturowe jako zadanie kształcenia nauczycieli w Europie*, [in:] *Edukacja międzykulturowa*. Warszawa 2005.
- [4] DELORS, J.: *Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO*, Warszawa 1998.
- [5] GILAREK, K.: *Proces, dyskurs czy teoria? Rzecz o naturze globalizacji*, "Transformacje" No 5. Warszawa 2001.
- [6] GÓRSKI, G.: *Rzeczpospolita polsko-litewska. Historia pierwszej monarchii konstytucyjnej*. Toruń 2010.
- [7] GÓRSKI, G.: *Wokół genezy PRL, Rozważania historyczno-prawne*. Lublin 2004.
- [8] CHAŁAS, K.: *Wychowanie ku wartościom*. Kielce 2003.

- [9] KŁOSKOWSKA, A.: *Kultura narodowa u korzeni*. Warszawa 2005.
- [10] KOŚMICKI, E.: *Globalizacja – próba diagnozy*, "Dziś", No 12. Warszawa 1999.
- [11] KOSYRZ, Z.: *Wychowanie patriotyczne młodzieży*. Warszawa 1992.
- [12] KOSYRZ, Z.: *Osobowość wychowawcy*. Warszawa 2005.
- [13] KOSYRZ, Z.: *Osobowość wychowawcy*. Warszawa 2005.
- [14] KOWALAK, T.: *Globalizacja gospodarki światowej a zjawisko marginalizacji społecznej*, "Polityka społeczna" No 1. Warszawa 1998.
- [15] NIKITOROWICZ, J.: *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk 2005.
- [16] PAPIEŻ, J.: *Człowiek, Kultura, Edukacja*. Gdańsk 2006.
- [17] SOROS, G. E.: *Bańska amerykańskiej supremacji*. Kraków 2004.
- [18] STANISZKIS, J.: p. 69–105.
- [19] SUWIŃSKI, E.: *Wychowanie jako proces wartościowania*, [in:] *Myślenie i działanie pedagoga*. Warszawa 2009.
- [20] SZTUMSKI, W.: *Globalizacja – lęk przed nieznanym, ryzyko nadziei*, "Transformacja" No 5. Warszawa 2001.
- [21] SZYDLIK, A.: *Globalizacja, jak i czy rozumieć?* "Nowe Forum Gospodarcze" No 9–10. Warszawa 2001.
- [22] SZEMPUCH, J.: *Edukacyjne przygotowanie człowieka do funkcjonowania w wymiarze społecznym*. In. *Edukacja jutra. Problemy edukacji jutra w dobie globalizacji*, pod red. K. Denka, A. Kamińskiego, P. Oleśniewicza. Sosnowiec 2012.
- [23] TISCHNER, J.: *Myślenie według wartości*. Kraków 1994.
- [24] TOMASZEWSKI, T.: *Psychologia jako nauka o człowieku*, Warszawa 1996.
- [25] TOPOLSKI, J.: *Rola świadomości w rozwoju społeczeństwa*. In *Historia i życie*, Lublin 1998.
- [26] ZACHAR, L. W.: *Globalizacja – niektóre aspekty pozaekonomiczne*. In *Globalizacja gospodarki światowej a integracja regionalna*. Warszawa 1998.

Patriotic Education in Global World

ABSTRACT

The globalized world, globalization process, globalization are among the most important concepts of the first decade of the 21st century. They cannot be identified only with the concept of universalization understood as undertaking targeted actions to introduce a new world order. They should be identified with multi-faceted activities undertaken by major individual, institutional and organizational entities. Globalization is not a product of any ideology but a phenomenon that occurs to a large extent independently of people at a certain level of social evolution. It forces a new style of thinking subordinated to the interests of all, not individual individuals, groups or nations. The next part of the article is searching for the answer to the question: Is there a place for patriotism as a value within the framework of the globalization process understood in this way containing a number of both positive and negative values? In the considerations on the definition of patriotism, the following were taken into account: the sociological analysis of the concept of homeland, the historical approach to patriotism and the psychological aspect of patriotism as a component of the value system of man shaped within the broadly understood social consciousness.

→ **KEYWORDS**

Globalization, Patriotism, Patriotic education

JEL CLASSIFICATION

K20; K22; M14; M20

x

About Seeking Values in the World of Cultural Chaos

- ▶ Dr. Karolina Wiśniewska » Kolegium Jagiellońskie Toruńska Szkoła Wyższa,
Prosta Street 4, 87-100 Toruń, Poland; email: karolinatorun@op.pl

* 1. Introduction

“School does not bring up, that is, it does not reveal good, truth and beauty and does not lead to the realization of values” – it is difficult to disagree with the thesis of Tadeusz Gadacz (Gadacz, 2005). For many years we have been observing the failure of Polish education in teaching and upbringing (Górski, 2018). Various attempts at alternatives and pedagogical experiments did not manage to stop the crisis that affected Polish education. The crisis seems to deepen, noticed by some, disregarded by others, failed to bring about an improvement in the state of Polish education. The quality of education is demonstrated by the results of the secondary school-leaving examination, which is becoming too difficult for a significant number of high school graduates (Melosik, 2015).

It seems even worse with upbringing. For here the mass media provide us with information about school aggression, the one directed towards the teacher and the one aimed at the peer, about the devastation made by young people, about films shot with mobile phones and lack of respect for human dignity. The Internet is becoming a place of publishing movies by patostreamers, blogging and disseminating content that can be attractive but often dangerous for a young person.

Zbyszko Melosik writes about the loss of a young man in a culture without signposts and without values. About the media that strip the world of meanings and transcendence, which inevitably had to result in the fact that everyone, especially young people, find it increasingly difficult to live. The author also mentions the present day dictating the cult of success (*ibidem*). The young man is confused, he does not know why he should be faithful, what values he should seek.

We live in a time of postmodernism. In times that deny the existence of absolute values, they reject ethics based on objectively existing values. In return, man is offered freedom and his own value creation recognized by each individual. While modernism was characterized by a concern for rationality, universalism, uniqueness and common good, postmodernism is characterized by pluralism, diversity, fragmentation, ambivalence and relativism (Barlak, 2007). Perhaps the most important postulate of postmodernism is “striving to be yourself”. Today, man is protected by the legal system, he has a wide range of freedoms, and any action that strikes his “individuality” can be read as a manifestation of intolerance and phobia. Currently, the transition from the philosophical homo viator (wanderer, man of the road) to the model of a wandering man, a free traveler who has no pur-

- pose and end to his journey can be observed (Życiński, 2001), thus he does not know where and why he is going .

“At the same time, modern society is disappearing based on reflection on life and the search for meaning in life. Ideology of consumption, ideology of pleasure, compulsion to live in an instant, a socially constructed habit of clicking on reality; all this means that existential questions cease to make sense (galaxies are escaping, and we are happily biting into another Snickers)” (Melosik). We know the diagnosis of modern society and education. At this point, a question should be asked about the proposed solutions, indications for looking for or creating alternatives to the inefficient education system. Are there any maps that allow you to find yourself in difficult reality? Do young people have compasses that allow them to find their place in the world? Attempts to answer this question have already been undertaken by specialists in various fields. New trends in upbringing were proposed, canons were broken, alternatives to traditional education were searched. Nobody found a panacea.

“The ideological nature of the text in the common understanding is something reprehensible and of course completely unscientific. Only how to educate if there is no idea on the horizon that we are going to? How to educate in a totally ideless world in which there is not even God, and therefore everything is allowed” (Nalaskowski, 2011). This publication is strongly entangled ideologically and ideologically; embedded in the agatological concept of Józef Tischner, immersed in the values of personalistic pedagogy, which, however, I hope, did not overshadow the researcher's objectivity.

The axiological chaos present in Poland, the moral relativism of educators, and thus the juveniles significantly impedes the process of upbringing and teaching in school settings. Crystallization of the hierarchy of values is a process, essential to find or create optimal conditions for its course. In a society in which long discussions are taking place about the risk of abandoning norms and values, destroying the axiological order, there appears to

be a reality in which processes opposite to those mentioned above can be observed. Because, for a young man can and wants to choose good. It turns out that it is a matter of sensitivity, resonance to signals that reach people, and the ability to interpret them correctly.

Here the question arises about young people, about their values and about their identity. It is an attempt to understand what is less attractive in science for unknown reasons than aggressive subcultures or fashionable, which are often the subject of sect debates. And after all, young „voyeurs“ following portals and internet profiles are as numerous as blockers or hip hop groups. It is also a question about youth, about perhaps the first important choices, about rebellion in the social sphere.

As B. Skarga (Skarga, 1999) writes, modern people do not want to think alone, they easily give in to what falls out, forgetting that the loss of freedom must be associated with losing oneself. In the current culture, the impersonal “becoming” wins, which for many people becomes a kind of explanation, argument, justification for a given behavior, because it is said so, it is done that way. Man avoids responsibility for his actions and decisions today. He chooses melancholy, which gives a sense of illusory security.

Youth is characterized by a strong need to act and perform specific duties. A young person wants to do something important, engage in work that gives a sense of tangible results. *“There are truths that can be learned from the book that can be reached through intellectual speculation. But there are truths to which there is no theoretical answer. They can be known only through personal testimony and own life experience”* (Gadacz).

For J. Tischner, every ethical act *“is an expression of authentic ethical creativity. An ethical life is not about submitting to universally accepted patterns of behavior in the way others do; it is also not about reflectionlessly reproducing proven attitudes. Ethical creativity – as Tischner says – walking your own paths”* (Karoń-Ostrowska, 2008). It is especially difficult for a young person, for whom the

peer group remains a significant other. The educator is supposed to teach people independence of thinking, which will translate into action. It is to give young people the strength to remain themselves, not to stick into corsets dictated by reality, to protect them from constantly putting on and dropping masks.

Because the task of adults, educators and educators is to remind young people that "*There is no man as such. He creates himself only through his own existence, i.e. making choices, undertaking such or other actions*" (Wajsprych, 2011). It is important that when constructing his own mature identity, man be guided by the independence of thinking, strive to seek a true answer to the question: who am I? and wearing no mask, he escaped from the difficulty of searching.

"In fact, the whole world around us is or can be stained axiologically (with positive or negative values). One can even accept more: that experiencing values is something like a natural guide to the secrets of existence. (...) Experiencing values is a window to the world" (Tischner, 1982). And as Tischner (Tischner, 1998) writes, it is not about "knowing" moral norms, principles of ethics, and values that should guide human life. The meaning of something more important is: experiencing these values. Research on the consequences of living in harmony or contrary to what Christian philosophy has brought (don't kill, don't steal, respect freedom and the law of the other, etc.). Only then can a man assimilate or reject a value, recognize it as his own. This, however, requires empathy, experience, and not ethics from pulpits and university departments.

Aleksander Nalaskowski (Nalaskowski, 1999) demands the presence of transcendental values in education, and the need for a meeting in education. The author writes: "education doomed to horizontality, horizontality mutilated with verticality and castrated from transcendence, is education devoid of conscience and really content. It is a showcase for drilling officers, not for reflective translators. It is a temple in which there is no god.

Decorated with icons of saints that never were. In a situation where people are blackmailed, pushed into every kind of misery and – what a disgusting – buys, education is a method of dialogue – patiently explaining for the future. If he wants to be a meeting again, a leisurely romance of two people." There is a need for unambiguous reference systems, a need for a crystallized ideal of upbringing, and above all a need for an educator who lives and thinks according to values. It is difficult today to live with dignity and truth. To live according to values, as Tischner wants.

2. Reconstruction of the agathological concept of Józef Tischner

For Tischner (Tischner, 1991) man is a dramatic person. He lives in a world that the philosopher identifies with the drama scene. He lives among people, i.e. other subjects of the drama. This man is a free person, i.e. capable of both good and evil. According to Tischner, the drama experienced by man is not possible without God. Tischner's drama has its time, time measured in a specific unit. It is the time between the question I was asked by another and the answer I gave. For the Krakow philosopher, the drama space is a meeting space. Tischner radically points to the selection of another human being in the consideration of ethical formation of young people. He writes: "*These are not values, not norms, not commandments are first, but the presence of another man*" (Tischner and Kłoczowski, 1982). He seems to say that the ability to see other people, their needs ("questions") and readiness to help is beyond knowing the interpretation of moral behavior. For nothing seems to be the knowledge about how to support another person if he cannot see the needy. He formulates the metaphor of meeting on the road, meeting between me and you, meetings that make me ask about the importance of another person in my life.

"One cannot think of the essence of drama without the concept of good and evil" (Tischner). Drama is possible only on the agathological horizon. ➔

For many years we have been observing the failure of Polish education in teaching and upbringing. Various attempts at alternatives and pedagogical experiments did not manage to stop the crisis that affected Polish education. The crisis seems to deepen, noticed by some, disregarded by others, failed to bring about an improvement in the state of Polish education. The quality of education is demonstrated by the results of the secondary school-leaving examination, which is becoming too difficult for a significant number of high school graduates

Tischner clearly distinguished evil from unhappiness. Evil is always the result of action between people (betrayal, lies, theft). Evil is not a being, an object, or a thing. Moral evil has a human perpetrator, “*That’s why Tischner merely states that man is a dramatic being, that is, one who can experience good only at the price of evil*” (Gadacz, 2007).

“*Mutuality means that we are as we are through each other*” (ibidem), interpreting the Tischnerian principle of reciprocity, writes that “*Thanks to reciprocity, wandering can become a joint pilgrimage, an apartment, instead of being a hiding place, can become a home, work instead of exploitation, can become a bond, and denied land – a promised land*” (ibidem). However, all this is only possible when You are next to me.

Tischner, constructing his vision of drama beyond good, evil and responsibility, also gave a new meaning to the concept of freedom. The Krakow philosopher wrote that there is no freedom in a single person, it is not in me or in you, because it can only exist “between us”. He believed that: “Freedom draws a space between me and another. It is a space of distance and zoom in, <<side>>, <<advert>> and <<sub>> space. The sense of our freedom is determined by the structures of dramatic space. Without it <<towards you>> and <<from you>>, <<with you>> and <<against you>>, without <<side>>, <<pod>> and <<how>> freedom would be <<>> emptiness. One must not forget that behind each of the words used there is a feeling, experience, and attitude towards the other. In addition to the words ‘towards him’, one can read

love, sympathy and curiosity. Under the word <<od>> there is fear, disgust and maybe even hatred. You can guess hope and longing between the words <<with you>> and <<without you>>. Pride lurks in the structure of <<nad>>, and humbleness appears in the structure of <<pod>> (Tischner). The one in which the human structure will appear is his choice and the choice for Tischner is a fundamental expression of freedom.

That is why it is so important to observe the relationship of guardian – mentee, guardian – guardian and attempt to answer the question which of the above structures and spaces are present in modern education. The key to these observations is the awareness of the need to search for “meetings” and events rather than observing individual guardians / teachers and pupils / students. As J. Tischner writes: “We experience another by meeting him. Meeting is more than being aware that another is present next to me or next to me. Mixed in the street crowd I am aware that there are other people next to me, which does not mean, however, that I meet them. The meeting is an event” (ibidem).

3. Responsibility

Józef Tischner believes that freedom is at the heart of responsibility. He writes: “*Only when one can attribute a deed to the subject of action when the subject is free, when he acts consciously and of his own free will. He may then say: ‘what I have done, I have done’*” (Tischner, 1995). Responsibility for

the Krakow philosopher is nothing more than the belief that it is the I who is the actual perpetrator of the moral act and its effects. He calls responsibility a "complex experience" that includes not only what concerns the interior of man, but also what is associated with the human body (Tischner).

Further, Tischner points to the dynamic nature of responsibility, which requires constant sensitivity from man. He writes: "*Responsibility is responsibility in a situation that is concrete, changeable, often unique, just as the forces of human involvement are changing (...). There is no permanent field of responsibility for man, this field is once wider and narrower*" (ibidem). Therefore, it would follow that instead of trying to teach young people responsibility, it would be worth considering whether a more appropriate solution is not to first shape his sensitivity. To be able to be responsible and undertake the implementation of an action, a person must first notice the one who expects help from us (or Tischner's will – answers).

"Responsibility flows from the event of good. Good happens between people. The good is not primary in me or in you, it is between us" (Tischner). The existence of good conditions Tischner's relationship between people, good is interpersonal and inter-personal. The experience of responsibility, according to the Krakow philosopher, is possible especially in "*the dramatic time experienced, especially at the moment when we hear another person's question addressed to us*" (ibidem). The Krakow thinker clearly indicates that I am responsible for the answer.

According to Tischner, the emergence of responsibility depends on the existence of several necessary factors: a man must discover what is good, what is better, what is best, he must also be aware of his own strength, his own suitability to undertake this act, he must finally guess what to do, when to do what means to use (ibidem). Assuming responsibility for something or for someone requires time.

J. M. Darley and C. D. Boston, the authors of the experiment, which the students of the seminary

were subjected to, which was based on the Judaic story of the Good Samaritan, in the conclusions of their research put forward the thesis that "*ethics becomes a luxury as the pace of our everyday life increases*" (Darley and Boston, 2001). Haste was a factor that negatively affected man. Those of the respondents who felt they were late definitely less often noticed a man whom they passed on the way and who needed help. Importantly, of those who saw him, only a few stopped, asked a question about how the "victim" of the experiment feels or decided to help. The same researchers also addressed the correlation between the religiosity of the subjects and the support given / not given. It turned out that those surveyed whose religiosity could be characterized as a search for meaning in the personal and social world turned out to be more sensitive to the needs of the victim and listened to its needs better than those who identified religiousness with dogmas (ibidem).

"The good will of a man, his moral sense and conscience are admittedly necessary conditions for a sense of responsibility to arise in a man, but they are not yet conditions of sufficient survival. In order for a sense of responsibility to develop, a person must be aware (convinced) that in a specific situation he finds himself in, he not only knew what to do, but could actually do something" (Tischner and Kłoczowski). Tischner clearly differentiates between 'wanting' (because this is what my conscience tells me) and 'to be able', i.e. to be able to act. claims that "*A self-inflicted man is responsible for the shape of his humanity*" (Wajsprych).

Today, "*Krzepka, a solidly built identity more often turns out to be a bullet toe than a pair of wings*" (Bauman, 2001). However, is education not about identity formation? Is it not about the ability to answer the question of who I am? Not about the ability to move from upbringing to self-education? Taking responsibility for a young person, for accompanying him in his life, supporting him in making choices becomes an extremely difficult task. It requires a modern educator's sensitivity, good diagnostic skills, readiness to meet and "being with".

→ BIBLIOGRAPHY

- [1] BARLAK, M.: *Refleksje na temat wolności, posłuszeństwa i wychowania*. In Z. Dziubiński (ed.), *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*. Warszawa 2007.
- [2] BAUMAN, Z.: *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa 2001.
- [3] DARLEY, J. M., BOSTON, C. D.: *Z Jerozolimy do Jerycha. Badanie wpływu zmiennych sytuacyjnych i dyspozycyjnych na udzielenie pomocy*. In Aronson E. (ed.), *Człowiek istota społeczna. Wybór tekstów*. Warszawa 2001.
- [4] GADACZ, T.: *Filozofia Boga w XX wieku. Od Lavelle'a do Tischnera*. Kraków 2008, WAM.
- [5] GADACZ, T.: *Wychowanie jako spotkanie*, [in:] F. Adamski (ed.), *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstuów*. Kraków 2005. Wydawnictwo WAM.
- [6] GÓRSKI, G.: *Polonia Restituta. Ustrój Polski w XX wieku*. Jagielloński Instytut Wydawniczy. Toruń 2018.
- [7] KAROŃ-OSTROWSKA, A.: *Kościół Tischnera, Dyskusja panelowa zorganizowana przez Instytut Myśli Józefa Tischnera*. In J. Jagiełło, *O autorytecie. W poszukiwaniu punktów odniesienia*. Kraków 2008.
- [8] MEŁOSIK, Z.: *Młodzież a przemiany kultury współczesnej* In R. Leppert, Z. Melosik, B. Wojtasik (ed.), *Młodzież wobec (nie)gościnnej przyszłości*. Wrocław 2015. Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- [9] NALASKOWSKI, A.: *Wychowanie seksualne jako narzędzie ateizacji*, text delivered on 31. 03. 2011 in Toruń at the symposium “Education in family life: challenges – opportunities – threat”.
- [10] NALASKOWSKI, A.: *Szkoła jako zorganizowane zaprzeczanie przekonaniu o niepowtarzalności*. In F. Adamski (red.), *Wychowanie na rozdrożu*. Kraków 1999.
- [11] *Postmodernizm w kulturze a zdrowie*. In Z. Dziubiński (ed.) *Teologia i filozofia sportu*. Warszawa 1997.
- [12] SKARGA, B.: *O filozofię bać się nie musimy*. Warszawa 1999. PWN.
- [13] TISCHNER, J.: *Filozofia dramatu*. Kraków 1998. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- [14] TISCHNER, J.: *Gra wokół odpowiedzialności*. “Znak” 10/1995.
- [15] TISCHNER, J.: *Myślenie według wartości*. Kraków 1982, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- [16] TISCHNER, J.: *Studia z filozofii świadomości*. Kraków 2006. Instytut Myśli Józefa Tischnera.
- [17] TISCHNER, J.: *Zarys filozofii człowieka dla duszpasterzy i artystów*. Kraków 1991. Wydawnictwo Naukowe PAT.
- [18] TISCHNER, J. and Kłoczowski, J. A.: *Wobec wartości*: Poznań 1982.
- [19] WAJSPRYCH, D.: *Pedagogia agatologiczna: studium hermeneutyczno-krytyczne projektu etycznego Józefa Tischnera*. Toruń-Olsztyn 2011.
- [20] ŻYCIŃSKI, J.: *Bóg postmodernistów. Wielkie pytania filozofii we współczesnej krytyce moderny*. Lublin 2001. Wydawnictwo KUL.

About Seeking Values in the World of Cultural Chaos

ABSTRACT

The aim of the publication is to try to answer the question about the role of a modern educator, who should be the leader by definition. Is he really a guide in a world of changing culture? Has he managed to establish himself in a world dominated by “instant culture”? Or is he a lost wanderer wandering on the meanders and the periphery of a changing reality, not understanding the emerging processes? How to talk to young people about the weak, the sick, the disabled in a world dominated by the cult of beauty, perfect body, and con-

sumption. Does a teacher have to be embedded in contemporary culture? Should he remain in the high culture? What and how much does he need to know about pop culture and mass culture? After many questions posed here, one must ask another: about ways to cope in a chaotic world of values, tolerance during a time of axiological mess and responsibility for another person. Here, the agathological philosophy of Józef Tischner, his metaphor of life as a drama, comes to the rescue. He wrote that responsibility is a dynamic phenomenon that requires ever greater involvement from all people accompanying young people in their choices and searches.

KEYWORDS

culture, values, Józef Tischner, agathology, youth, responsibility, values, educator

JEL CLASSIFICATION

K20; K22; M14; M20

Scientia & Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XVII * Číslo / Issue 1

Recenzovaný společenskovědní časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicitu: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

Ing. Jana Novosáková, PhD. | e-mail: redakce@newtoncollege.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

doc. RNDr. PhDr. Oldřich Hájek, Ph.D., MBA, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

Dr. hab. Agnieszka Alińska, prof. SGH., Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Poland

doc. PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

Ing. Marie Pavláková Dočekalová, Ph.D., Vysoké učení technické v Brně

doc. PhDr. Viktoria Dolinská, PhD., Zväz slovenských vedeckotechnických spoločností, ŠÚKC Banská Bystrica

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., Vysoká škola regionálního rozvoje

Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany

doc. Ing. Petra Horváthová, Ph.D., MBA, Vysoká škola Báňská – Technická univerzita Ostrava

prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

doc. Ing. Martina Jiráneková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Management Institute, Vistula University

doc. Ing. Jiří Koleňák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Václav Kubista, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

Ing. Milan Lindner, Ph.D., prorektor pro vzdělávací činnost, NEWTON College, a.s.

MUDr. Jan Mojžiš, rektor NEWTON College, a.s.

doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., NEWTON College, a.s., bývalý viceguvernér České národní banky

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D., Newton College a.s.

doc. Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, a.s.

prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting studio@vemola.cz

Časopis Scientia et Societas je zařazen v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), v databázi ICI (Index Copernicus International) a v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice /

The Scientia et Societas journal is included in the ERIH PLUS database (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), the ICI database (Index Copernicus International) and in the List of Non-impacted Reviewed Periodicals Published in the Czech Republic

Vyšlo v Praze 31. března 2021 / Published in Prague on 31 March 2021

Print ISSN 1801-7118 | Electronic ISSN 1801-6057 | MK ČR E 16579

© NEWTON College, a.s.

Scientia & Societas { 1 '21 }

Recenzovaný společenskovědní časopis
Peer-reviewed social science journal
2021 * Ročník / Volume XVII * Číslo / Issue 1
Cena 89 Kč / Price 89 CZK

